

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2019

BC. MARKÉTA KÁBROVÁ

Univerzita Pardubice

Fakulta: Filozofická

Pluralismus v pragmatické filosofii aneb svět čisté zkušenosti

Bc. Markéta Kábrová

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2019

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Markéta Kábrová**
Osobní číslo: **H17351**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Pluralismus v pragmatické filosofii aneb svět čisté zkušenosti**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Pragmatická filosofie pracuje s obrazem člověka, který není oddělen od okolního světa. Je naopak nucen ve střetu s ním stále volit vhodná jednání a přehodnocovat svá přesvědčení, aby lépe vyhovovala nové situaci. Člověk, nástroj a problém na sobě nejsou nezávislí, naopak tvoří kontinuum "zkušenost-přesvědčení-jednání-zkušenost". Toto kontinuum nazývají pragmatičtí souhrnně "zkušenost". Podle Williama Jamese má tato zkušenost neredukovatelně pluralistický charakter. Cílem mé práce bude pokusit se najít příčiny tohoto Jamesova stanoviska v jeho filosofii mysli.

Práce bude rozdělena do následujících kapitol:

- 1) Historie amerického myšlení aneb cesta k Jamesovi.
- 2) Vysvětlení základních principů Jamesovy filosofie - Jamesova teorie pravdy, radikální empirismus, čistá zkušenost.
- 3) Jamesova stanoviska ve prospěch pluralistických náhledů v Pragmatismu.
- 4) James porovnává své myšlenky s filosofií Hegela a Bergsona v Pluralistickém universu.
- 5) Jamesova filosofie mysli v Principech psychologie.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

JAMES, William. Pragmatism: A New Name to some Old Ways of Thinking. New York: Longmans, Green and co., 1907.

JAMES, William. A Pluralistic Universe: Hibbert Lectures at Manchester College on the Present Situation in Philosophy. Produced by Felicia Urbanski, David Starner, Nicolas Hayes and the Online Distributed Proofreading Team (2004), 1909.

JAMES, William. The Principles of Psychology. New York: Henry Holt and Company, 1890.

HROCH, Jaroslav. Pragmatismus a dekonstrukce v anglo-americké filozofii. Brno: Paido, 2010.

- Další literatura dle dohody s vedoucím práce a řešerše.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.**
Katedra filosofie

Datum zadání diplomové práce: **1. května 2016**

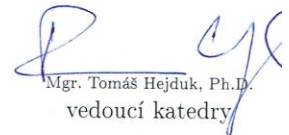
Termín odevzdání diplomové práce: **30. června 2017**



prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan



L.S.



Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2016

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše. Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 9/2012, bude práce zveřejněna v Univerzitní knihovně a prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 2. 6. 2019

Bc. Markéta Kábrová

Anotace:

Pragmatická filosofie pracuje s obrazem člověka, který není oddělen od okolního světa. Je naopak nucen v neustálém střetu s ním stále volit vhodná jednání a přehodnocovat svá přesvědčení, aby lépe vyhovovala nové situaci. Tuto nepřetržitou jednotu člověka a světa, vnějšího a vnitřního, nazývá W. James „Zkušenost“. Tato Zkušenost má podle Jamese neredukovatelně pluralistický charakter v tom smyslu, že není možno najít žádnou látku či podstatu, ze které by všechny části Zkušenosti byly utvořeny. Tato práce se zabývá zkoumáním různých aspektů plurality Zkušenosti.

Zvláštní význam pro Jamese má metoda introspekce a skutečnosti nalezené bezprostředním pozorováním našeho prožívání. V tomto našem bezprostředním zakoušení však podle Jamese nenalzáme jen nepřeborné nuance nejrůznějších pluralit, ale i jednotnost a plynulost. Nejedná se však o jednotu generickou čili jednotu rodu ale spíše zakládající dimenzi, kterou James nazývá „čistá zkušenost“. I tato dynamika nekonečné rozmanitosti na společném podkladě se probírá v této práci.

Klíčová slova: W. James, pragmatismus, pluralismus, introspekce, čistá zkušenost

Annotation:

Philosophy of pragmatism utilises the notion of human being, who isn't separated from the outside world. On the contrary, man is in the never ending conflict with the world forced to choose right conduct of action and re-evaluate his beliefs to better suit new state of affairs. This continuous unity of man and the world or what is inside and outside, is called by W. James "Experience". This Experience has according to James irreducibly pluralistic character in the sense that there is no common matter or substance, from which would all parts of experience be consisted. Studying of various aspects of this plurality is the main focus of this work.

Method of introspection is for James particularly important. Together with introspection are also important facts found in us by observing our immediate experience. In this immediate experience we find according to James countless nuances of various pluralities, but also unity and continuity. It isn't, however, generic unity but rather continuity of fundamental dimension, which James calls "pure experience". This work also deals with this dynamics of endless variety on the common ground.

Key words: W. James, pragmatism, pluralism, introspection, pure experience

Obsah

Úvod.....	8
1. Historický přehled filosofie v Americe aneb cesta k Jamesovi.....	10
1. 1. Jonathan Edwards.....	10
1. 2. Ralph Waldo Emerson.....	11
1. 3. Hegelovci ze Saint Louis.....	11
1. 4. Vznik pragmatismu	11
1. 5. Charles Sanders Pierce	12
2. William James – základní principy jeho filosofie.....	15
2. 1. Teorie pravdy	15
2. 2. Radikální empirismus.....	18
2. 3. Čistá zkušenost.....	20
2. 4. Za hranicemi individuální mysli.....	23
3. Jamesova stanoviska ohledně pluralismu.....	27
3. 1. Názor na podstatu zdravého rozumu	27
3. 2. Mnoho podob mnohosti.....	31
4. Jamesova filosofie mysli	36
4. 1. Problematika metody introspekce nejen u Jamese	36
4. 2. Myšlení má tendenci být součástí osobního vědomí a v rámci tohoto vědomí se myšlení neustále mění.....	43
4.3. V rámci každého osobního vědomí je myšlení vnímatelně kontinuální.....	47
4. 4. Vjem směřování (Feeling of tendency)	53
4. 5. Mysl má co dočinění s objekty na sobě nezávislými.....	59
4. 6. Myšlení je zaměřeno na některou část svého předmětu více než na jinou	66
Závěr.....	67
Zdroje	70

Úvod

Tvrdívá se, že ve filosofii na rozdíl od věd neexistuje pokrok. Filosofie se nemůže spolehnout na jistotu předchozích poznatků, na jejichž základě se mohou kumulovat další. Filosofovat se musí stále znova od začátku. Proto si i my pokládáme stejné otázky jako lidé před více než dvěma tisíci lety, aniž bychom na jedinou z nich znali odpověď s větší jistotou než oni.

Jednu z těchto základních otázek jsem se rozhodla ve své práci zkoumat já. Touto otázkou je, zda máme pojímat realitu okolo nás a v nás spíše monisticky či pluralisticky. Tato problematika týkající se principů struktur naší zkušenosti a funkcí našich myšlenkových operací dle mého názoru není pouze teoretickým cvičením. Jsem naopak toho názoru, že je nejprve nutno si vyjasnit základní pole, než můžeme přejít k řešení otázek a problémů specifických. Takto se můžeme pojistit proti případným chybám, které bychom udělali při řešení těchto specifických problémů bez vyřešení své základní situace předem. V opačném případě vcházíme do diskuse s odlišnými předsudky a nereflektovanými pojmy a těžko se můžeme dorozumět.

Za exemplární zpracování problematiky monismu a pluralismu jsem si zvolila její pojetí v pragmatické filosofii Williama Jamese. Jamesovu filosofii jsem si vybrala ze dvou základních důvodů. Za prvé se jeho radikální empirismus shoduje s mnoha mými intuitivními názory, na které jsem prakticky nikde jinde nenašla dosud odezvu. Za druhé je americká filosofie, pokud je mi známo, v našich končinách stále ve velké míře neznámá a z velké části nepochopená. Myslím, že nám může filosofie klasického pragmatismu obohatit naše myšlení o mnoho cenných náhledů. Ráda bych tedy také pomohla rozšířit povědomí o tomto velice zajímavém filosofickém směru.

Obecně se empirický náhled na svět pojí s pluralismem pocházejícím z mnohosti a kvalitativní neslučitelnosti naší empirické zkušenosti. W. James se drží tohoto zavedeného závěru. Formulace tohoto základního pravidla radikálního empirismu připomíná např. i Husserlovu tezi „k věcem samým“. Cílem obou autorů bylo vyjasnit naši zkušenost od předsudků, avšak docházejí v mnohém k odlišným závěrům. Oba vycházejí z introspekce přímé bezprostřední zkušenosti, rozcházejí se však v tom, jak s ní zacházejí v „postprodukci“—tedy reflexi a jak si vysvětlují souvislost jednotlivých částí. Tímto se také liší jednotlivé směry vycházející víceméně ze zkušenosti. Je nepopíratelné, že něco nějak vnímáme. Postupy a závěry klasického britského empirismu, pozitivismu a např. fenomenologie se však podstatně liší. Směry založené na zdánlivě evidentním „kouknu a vidím“ se tedy překvapivě od sebe liší podobně jako směry více racionalistické.

Otázkou tedy je, co vlastně zkušenost všechno je a jak s ní máme nakládat. Nakládal s ní některý z těchto směrů vskutku do nejvyšší míry poctivě? Dodržel vůbec někdo „maximu“ nic ze zkušenosti neubrat ani nepřidat? Existence mnoha různých výkladů empirické zkušenosti dle mého názoru svědčí o tíži uchopitelnosti toho, co je na první pohled stále evidentně a neproblematicky

před námi. V naší přímé zkušenosti je zkrátka velmi těžké se vyznat. Jak odlišit skutečnost od iluze? Kde udělat řez mezi důležitým a nedůležitým? Co spolu ještě souvisí a co je jen korelací? To vše jsou samozřejmě otázky rozsahu a velikosti, který přesahuje možnosti této práce. Jejich stín však bude stále na pozadí všech stránek. Proto je důležité tyto problémy nastínit hned v úvodu a mít je stále na paměti v průběhu dalších pasáží. Pro nás je zatím důležité, že se W. James snaží mnoha paradoxům a zdánlivě neřešitelným dilematům přímé zkušenosti čelit. Na konci práce snad uvidíme, jak dobře se mu to zdařilo. W. James nazývá svět čisté zkušenosti kvazi-chaosem. Přesto však nerezignuje a snaží se v tomto zdánlivém chaosu zorientovat.¹

Postup naší práce bude připomínat detektivní pátrání. Po příchodu na „místo činu“ shledáváme, že William James zastává pluralistický charakter naší přímé zkušenosti stejně tak jako mnoho pluralismů dalších. Naším cílem je dopátrat se, proč přesně tato stanoviska zastává. Projasnění podoby jeho pluralismu budu hledat v jeho filosofii mysli. Toto hledání zlaté nitě Jamesova myšlení bude hlavním záměrem mé práce. Druhým úkolem bude pomocí těchto souvislostí pokud možno osvětlit jeho filosofii mysli alespoň v mezích nutných pro naše hlavní zkoumání. Není totiž možné správně identifikovat jednotlivé paralelní motivy bez toho, abychom pochopili jejich podstatu. V průběhu práce se budu pokoušet i zároveň testovat legitimitu některých jeho propozic a mít na paměti přesah a problematiku, kterou jsem osvětlila v předchozích odstavcích.

První kapitolu věnujeme historii americké filosofie, abychom věděli, z jakého myšlenkového podhoubí Jamesovy myšlenky vyrůstají. V druhé kapitole představíme klíčové principy jeho filosofie – teorii pravdy a myšlenkové postoje radikálního empirismu a čisté zkušenosti. Ve třetí kapitole necháme Jamese² vyjádřit se o svých postojích vůči pluralismu ve dvou přednáškách z Pragmatismu věnovaných zdravému rozumu a mnohosti a jednotě. V čtvrté kapitole budeme věnovat co možná nejvěrnějšímu rozboru Jamesovy filosofie mysli v jeho *Principech psychologie*. Nakonec se pokusím zhodnotit Jamesovo pluralistické stanovisko a najít případné problematické pasáže.

² Poznámka k překladu: Z Jamesových děl, pokud je mi známo, byl přeložen jen Pragmatismus a několik jeho názorů na spirituální otázky. Kromě citací z Pragmatismu tedy používám překlady vlastní. Terminologii přebírám ze sborníku - HROCH, Jaroslav. *Pragmatismus a dekonstrukce v anglo-americké filozofii*. Brno: Paido, 2010.

1. Historický přehled filosofie v Americe aneb cesta k Jamesovi

Mezi vývojem evropského a amerického myšlení existuje značná kontinuita. Americké myšlení začíná u kalvinistických myslitelů, kteří si hled od počátku dobře „osvojovali osvědčené poznatky, metody a slovníky argumentace filosofů, teologů a vědců za oceánem.“³ V polovině 18. století pracuje Jonathan Edwards jak s filosofií Johna Locka, tak s teologicko-filosofickou tradicí protestantismu a nejnovějšími poznatky přírodních věd. „V polovině 19. století má v Americe velký vliv německý idealismus, zvláště Kant a Hegel. V druhé polovině 19. století paletu evropských myšlenek obohatil Ch. Darwin. Vliv starého světa se nezatavil ani v době pragmatismu. S tím souvisí také fakt, že na přelomu 19. a 20. století Američané své myšlení shledávají být pouhou variací na evropské zdroje.“⁴

Až s nástupem pragmatismu začíná J. Dewey uvažovat ve dvacátých letech 20. století o zvláštní „dispozici“ amerického myšlení, která je charakterizována ochotou nenacházet význam ani v nadpřirozeném světě ani v daleké minulosti či budoucnosti, nýbrž v právě nabyté zkušenosti. Tato zkušenost je na jedné straně vytvořena nezaměnitelnou osobní zkušeností každého jednotlivce a na druhé je umožněna, instruována a kontrolována společenstvím.⁵

Ústředním tématem amerického myšlení byla od dob kalvinistických myslitelů duše, později sekularizovaná mysl a otázky, které se kolem duševna utvářely. „Co je člověk? Jak člověk poznává? V jakém vztahu je lidská mysl k tomu, co poznává? Může to poznat bezesbytku? Je člověk na této neznámé entitě (Bůh, svět, absolutní vědomí, evoluce atd.) závislý? Pokud ano, má svobodnou vůli?“⁶ Právě proto, byť nám to může znít paradoxně, neboť bychom zde předpokládali spíše vliv anglosaského empirismu, byl nejmohoucnějším a nejtrvalejším filosofickým směrem v USA idealismus.

1. 1. Jonathan Edwards (1707-1758) se ve svých úvahách snažil řešit např. problematiku karteziánského rozlišení *res coginans* a *res extensa*. Mnozí myslitelé se na základě tohoto rozlišení tázali, proč Bůh stvořil svět právě na tomto místě a ne jinde. Edwards se snaží takovým otázkám vyhnout a spolu s nimi i přísnému dualismu rozlišené duchovní a hmotné substance. Edwards a jeho současníci se postupně odvracejí od Descartova pojetí a atomistického absolutního prostoru ve prospěch prostoru relativního. Toto kontinuum světa není závislé na hmotné substanci a její rozlehlosti, ale na určité síle, která vytváří prostorové kontinuum. Touto silou je samozřejmě Bůh, jehož nekonečnost nespočívá v prostorové rozprostraněnosti, ale ve schopnosti „nekonečné duše

³ HROCH, Jaroslav. Pragmatismus a dekonstrukce v anglo-americké filozofii. Brno: Paido, 2010, str. 27.

⁴ Hroch 2010, str. 27.

⁵ Hroch 2010, str. 27.

⁶ Hroch 2010, str. 28.

chápat všechny věci a v její schopnosti působit stejně na všech místech.⁷ Což opět neznamená „na všech místech prostoru“, ale „ve všech duších“.⁸ Z toho vyplývá „Něco má svou identitu, jen pokud jsou jeho části ve vzájemném souladu, vytvářejí určitý vzorec, (...) Aby něco dosáhlo dokonalosti, musí být, a být znamená být utvářen vztahy. „Z toho vyplývá, že jestliže je Bůh dokonalý, musí v něm existovat pluralita, jinak v něm nemůže být žádný souhlas.“⁹ (...) Z toho vyplývá, že svět je vytvořen ve své pluralitě, aby Bůh nabyl své dokonalosti.“¹⁰ S podobnou verzí pluralismu souvisejícího s božským, se setkáváme v „Pluralistickém universu“ později u Jamese.

1. 2. Ralph Waldo Emerson (1803-1882) ve svém myšlení kombinuje prvky transcendentálního idealismu, romantické filosofie a mysticismu. Klíčová je pro něj lidská schopnost rozumět jazyku. Byl stoupencem v té době populární teorie „přirozeného“ jazyka (the real language of nature), podle které „struktura jazyka odráží jak lidskou mysl, tak svět, a proto je člověk skrze něj propojen se svým okolím.“¹¹ Ovšem pouze v ideálním případě jakožto původní ideální člověk. Současný člověk nedosahuje svých duchovních potenciálů, pravda je mu zatemněna. Vševědoucí původní člověk by byl vskutku universálním a neexistoval by pro něj Čas ani Prostor. Rozvažování samo nám může říci něco jen o narušeném světě. Jen mystickým vhladem můžeme znovu spatřit Rozum světa a jeho řád a vidět opět průzračnost světa. Tento motiv dialogu „duše celku“ a individuální duše, bude opět klíčový pro Jamese v „Pluralistickém universu“.

1. 3. Hegelovci ze Saint Louis – Tzv. Saint-Louiská filosofická společnost byla založena Williamem T. Harrisem a Henrym C. Brockmeyerem v roce 1866. Její členové odmítali statickost transcendentálního idealismu ve prospěch dynamismu a neustálého vzájemného ovlivňování „já“ a „ne-já“ určité skupiny v dialektickém procesu, jež se tak stává stále širším a komplexnějším já. Pro jednotlivce i pro celek tak neustále narůstá sebeuvědomění a svoboda. „Jednotlivec se podle saintlouiských myslitelů stává jednotlivcem teprve v dialektické interakci s „jinými“. To co nese ducha, není bytost universálního člověka, (...) nýbrž instituce, kultury, civilizace, stádia historie. (...) bez institucí, společenství by jedinec nemohl konstruovat ani svoji identitu, ani si uvědomit svoji svobodu.“¹²

1. 4. Vznik pragmatismu - Právě z prostředí, jakým se zabývali i výše zmínění hegelovci, a podobných motivů se rodí pragmatismus. Pragmatismus však navíc přináší myšlenku, která nemá obdoby v žádném z výše jmenovaných filosofii. „Jako jeden z mála filosofických systémů pracuje

⁷ Srov. EDWARDS, J., *The Writings of Jonathan Edwards* [online] The Jonahan Centre at Yale University [2010 03 07]. Dostupné na [www.http://edwards.yale.edu/research/browse](http://edwards.yale.edu/research/browse), str. 334-335.

⁸ Hroch 2010, str. 32.

⁹ Edwards 2010, str. 283.

¹⁰ Hroch 2010, str. 32.

¹¹ Hroch 2010, str. 34.

¹² Hroch2010, str. 39-40.

s myšlenkou pružných principů. První pragmatici postupně dospěli k přesvědčení, že vztahovost a perspektivnost, které tvoří základ jakéhokoli jednání jednotlivce i celých společností, v sobě nese důležitý fakt, že ontologie, metafyzika a z nich vyplývající principy jsou dočasné, proměnlivé a vždy se ohlíží na důsledky jejich uplatnění.¹³ Metafyzický klub, ze kterého vzešli první stoupenci pragmatismu, byl ovlivněn mimo jiné maximou britského psychologa Alexandra Baina, které se později začalo říkat zkrátka „pragmatická maxima“. „Bain měl za to, že přesvědčení je tím, na základě čeho je člověk připraven jednat.“¹⁴ Takové poznání důsledku však není prostou kauzalitou příčiny a následku. Význam následků je vždy otevřen revidovatelnosti, nové interpretaci. Setkáváme se zde s nutností principu, který je za oceánem znám jako „hermeneutický kruh“. Z často spontánně přijatých přesvědčení tedy přežijí ty, které jsou nejvíce adekvátní určité situaci. „Lidská zkušenost se stává proudem prožitků vznikajícím ve střetu s tím, co člověku klade odpor. Tyto střety vyžadují řešení, to znamená, že vyžadují zaujetí přesvědčení, která mají tendenci vybavovat člověka dispozicemi k určitému chování, jež střety mírní nebo dokonce odstraní. Tak je vnější (a částečně i vnitřní) svět na člověku nezávislý, ovšem nezávislým není obraz tohoto světa. Ten je již podřízen lidskému zakoušení a nikdy z něj nelze vykročit. (...) Člověk, nástroje a problém nejsou na sobě nezávislé. Jedná se o aspekty kontinua, které jsou za určitým účelem vymezené, kontinua, jež pragmatismus nazývá „zkušenost“.“¹⁵ Toto propojení jedince se skutečností v představě konglomerátu *zkušenost-přesvědčení-jednání-zkušenost* však nezrušilo novověkou propast mezi myslícím, vnímajícím já, a vnějším světem.¹⁶

1. 5. Charles Sanders Pierce (1839 – 1914) si to moc dobře uvědomoval a pochopil, že stojí před důležitým rozhodnutím. Na jedné straně se mohl spokojit s neustále se rozšiřující, procesuální a kumulativní zkušeností, kterou je možno sdělit druhým lidem. Nevýhodou ovšem je, že tato skutečnost bude moci vždy být pouze projektem možné reality a bude vždy vystavena možnosti chyby a provizorních řešení. Na druhou stranu se Pierce mohl pokusit najít těsnější vztah mezi zkušeností jednotlivce či sdílené zkušenosti společenství a pravou skutečností.¹⁷ Pierce věřil v objektivní na člověku nezávislou realitu, která má svůj jednou pro vždy poznatelný řád. Varianta první pro něj tedy byla nepřijatelná. V každém jednotlivci se tudíž odehrává individuální zkušenost, na jejíž půdě se odehrávají veškeré testy pravdivosti. Každý jedinec se snaží dostat z pochyb do stavu přesvědčení (belief). Pierce však propojil všechny zkušenosti všech poznávajících v úběžníku posledního poznání, v němž dojde ke sladění jakýchkoli počátečních rozdílů.¹⁸ Později Pierce některé své dřívější názory přehodnotil a došel k závěru, že vždy už

¹³ Hroch 2010, str. 41.

¹⁴ Hroch 2010, str. 42.

¹⁵ Hroch 2010, str. 43.

¹⁶ Hroch 2010, str. 49.

¹⁷ Hroch 2010, str. 49.

¹⁸ Hroch 2010, str. 49.

vycházíme z nějaké své předchozí zkušenosti. Tisíce věcí už vždy považujeme za pravdivé bez toho, abychom je jakkoli zpochybňovali a jejich problematičnost si vůbec uvědomovali. „Svět je pro člověka tím, jak se mu jeví v jeho zkušenosti. (...) Důsledně vyjít ze zkušenosti jednotlivce znamená vystavět skutečnost pouze na tom, co člověk zakouší. V textu „Jak vyjasnit naše ideje“ již naplno uvádí v život bainovské variace: Podstatou a smyslem myšlení je vytvářet přesvědčení, které by měly vést k uspokojení, popř. k vyřešení střetů s okolím. Přesvědčení si uvědomujeme, uklidňuje naši pochybnost a vytváří návyk (dispozici)“¹⁹ Pierce však věří v propojení člověka se světem, které mu umožní, má-li „dostatečnou zkušenost a důkladně o ní uvažuje“, dojít k „jedinému pravdivému závěru.“²⁰

Od osmdesátých let se Pierce snaží o nové propojení fenomenalismu s realismem. V každém našem fenoménu rozlišuje tři kategorie – Prvost, Druhost, Třetnost – v nichž hledá přímé spojení s realitou. Tyto tři aspekty nejsou ve zkušenosti rozlišené. Jsou spíše popisem toho, co se v člověku děje, když utváří o něčem poznání. V článku *Principy fenomenologie* vysvětluje Pierce, že kvalita je vlastností kategorie Prvosti, fakt Druhosti, myšlenka Třetnosti. Nejlépe je uchopitelná Druhost, v níž se odráží střet s realitou. Každé naší zkušenosti předchází už zkušenost dřívější, která onu nynější zabarví určitými přesvědčeními a sadou dispozic. Nová zkušenost má podobu modifikace původních přesvědčení a chování. „Zkušenost je především událostí, jež je založena jak na vnímání, tak na paměti a prožívání.“²¹ Proto je možné si uvědomit např. pískání lokomotivy jen na základě předchozího ticha a „to je také jeden z důvodů, proč není možno izolovat jednotlivé prvky zkušenosti, „ať už je nazýváme „ideje“, „smyslová data“ nebo „qualia.“²² Pokud se setkáváme s kvalitami vnějšího světa v naší zkušenosti, odpovídají jim pocity našeho bezprostředního vědomí. „Bezprostřední vědomí je tím druhem vědomí, které nezahrnuje „žádnou analýzu, porovnávání nebo jiný proces a ani nespočívá v celém aktu či části aktu, na základě které se jedna část vědomí odlišuje od jiné.“²³ Ani psychologie a introspekce nemůže vypovídat o pocitech vyvolaných kvalitami Prvosti. Červenou barvu si můžeme uvědomit teprve v souvislosti se zkušeností s jinými barvami. Samu barevnost si však v této síti zkušeností uvědomovat nemůžeme, neboť ji překračuje. Z toho Pierce vyvozuje, že pocity vnějšího světa jsou zcela nezávislé na konkrétní zkušenosti a lidském vnímání a tudíž i na všech vztazích v něm obsažených. Kvality Prvosti jsou podle něj neměnné. Jakmile nějaký fakt už zformovaný ve vztazích Druhosti ve svém myšlení vztáhneme k dalším faktům, nacházíme se ve sféře Třetnosti. K tomuto náleží jakékoli pojmové zpracování nám daných faktů.²⁴ Není náhodou, že Piercovo pojetí vzdáleně připomíná Kantovu Kritiku čistého

¹⁹CH. S. PIERCE, *Philosophical Writings of Pierce* (Buchler, J. ed.) New York: Dover Publications, 1955, str. 29.

²⁰ Hroch 2010, str. 50.

²¹ Hroch 2010, str. 53.

²² Hroch 2010, str. 53.

²³ Pierce 1955, str. 81.

²⁴ Hroch 2010, str. 54-55.

rozumu. Právě přepracování a zjednodušení zastaralého a nemotorného systému kategorií²⁵, bylo
Piercovým cílem

²⁵ Hroch 2010, str. 55.

2. William James – základní principy jeho filosofie

William James (1842-1910) – byl jedním z tvůrců pragmatismu, ale zároveň i zakladatelem moderní psychologie náboženství. Pocházel z rodiny, která výrazně zasáhla do amerického kulturního i vědeckého života. Jeho otec Henry James Sr. se zabýval teologií a náboženskou mystikou, byl přítelem R. W. Emersona a byl výrazně ovlivněn jeho myšlením. Bratr W. Jamese Henry James patří k významným americkým prozaikům. W. James měl podobně jako jeho bratr umělecké nadání a kromě literárního talentu měl i výtvarné nadání. Kromě toho byl však i na svou dobu vynikajícím odborníkem na anatomii a neurofyziologii. Původně se chtěl věnovat malířství, své rozhodnutí však přehodnotil a v letech 1863-1969 vystudoval obecné lékařství na Harvardské universitě. Zde poté také od r. 1873 působil. Nejprve přednášel anatomii a fyziologii a od roku 1875 také psychologii. V letech 1885-1907 působil jako řádný profesor filosofie.

2. 1. Teorie pravdy James mnohé prvky Piercovy filosofie přejímá. Opouští však od představy na člověku nezávislé neměnné objektivní reality stejně tak jako od pojetí pravdy jakožto shody v mnohem větší míře než Pierce. I Jamesova teorie pravdy samozřejmě obsahuje jisté prvky shodnosti něčeho s něčím v podobě koherence různých částí zkušenosti či bezprostřední evidence, jak později ještě uvidíme. Opuštění od klasického pojetí pravdy jako shody však není jediný specifický rys jeho představy o pravdě. „Jamesova teorie pravdy vychází z přesvědčení o složitosti, spontánnosti a mnohotvárnosti skutečnosti, kterou zakoušíme a poznáváme.“²⁶ Základní vlastností pravdy je dále podle Jamese její procesualnost. Tato tento rys James definoval v Pragmatismu: „Pravdivost myšlenky není strnulá inherentní vlastnost. Pravdivost se myšlenice *děje*. Myšlenka *se stává* pravdivou, je *učiněna* pravdivou událostmi. Její pravdivost je ve skutečnosti událost, proces: jmenovitě proces verifikace, ověření. Její platnost je proces jejího potvrzení.“²⁷ James si totiž uvědomuje problematičnost konceptu korespondence, jak jej běžně pojímáme – tedy shody věci s intelektem. Jak například koresponduje naše představa hodin s jejich skutečnou podobou? Jistě si nepředstavujeme každé jednotlivé kolečko soukolí, nehledě na problematičnost kopírování takových konceptů jako „funkce určování času“ a „pružnost pružiny“. Naše představa skutečné hodiny nekopíruje, ale je spíše jejich více či méně povedenou „karikaturou“. Předpokládáme, na základě této karikatury, že ona věc jsou hodiny a jako s hodinami s ní zacházíme. Dokud s nimi takto zacházet můžeme, nenapadne nás, že by hodinami neměly být. O tom, že jsou hodinami, se přesvědčujeme v procesu jejich užívání, nikoli nahlédnutím jejich esence. Užívat hodin však můžeme jen ve své žité konkrétní zkušenosti a jen pro nás konkrétně užívající mohou být hodiny uznány být hodinami. James v Pragmatismu užívá k vysvětlení svého pojetí pravdy právě hodin, které už jsou výtvozem člověka. Metoda posuzování pravdivosti je však universální. V jedné

²⁶ Hroch 2010, str. 77.

²⁷ JAMES, W. *Pragmatismus. Nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Brno, CDK, 2003, s. 104 – 105.

z dalších přednášek Pragmatismu např. James při kritice tradičního pojetí esence a substance zkoumá podobným způsobem kus křídly, jejíž „křídovitost“ je více přírodního původu. Esence křídly je podle Jamese jen skutečností, že křidu můžeme jako křidu opakovaně používat. Nezávislého pozorovatele tudíž musí vystřídat pozorovatel, který k aktu poznání nové věci přichází se svými předchozími zkušenostmi.²⁸

Z procesuality určení pravdivosti něčeho pro Jamese vyplývá jedna z pragmatických maxim: „Připusťme, že je tato myšlenka nebo přesvědčení pravdivá/é, jaká konkrétní změna z toho plyne pro náš skutečný život? Jak se pravda bude realizovat? Jak se bude zkušenost lišit od zkušenosti, kterou zažijeme v případě, že by přesvědčení bylo nepravdivé?“²⁹

Dalším rysem pravdy je její vstřebatelnost (assimilation). Uznání, verifikovatelnost pravdy je pravdou, „neboť to je vše, co o pravdě víme.“³⁰ Podle Jamese člověk zažívá při setkání s něčím novým nepokoj, který řeší tak, že se pokouší ze starých přesvědčení zachovat tolik, kolik jen může. Nejprve se snaží změnit jeden názor po druhém, až nakonec dojde k nějaké nové myšlence, kterou může naroubovat na původní základnu přesvědčení jen s minimálním narušením. Tato myšlenka se pak stane prostředníkem mezi základnou a novou zkušeností.³¹ „Jiným způsobem ani poznání vznikat nemůže. Člověk nemá žádnou možnost vymanit se ze své zkušenosti a nahlížet Pravdu.“³² Pravda tedy není neměnnou vlastností reality, ale funkcí života.

V žádném případě si tuto funkci nemůžeme představovat, jako nějakou povrchní a krátkozrakou „pragmatickou upotřebitelnost“³³. Pragmatik sice definuje pravdu její verifikací a tuto verifikaci určuje podle toho, jaký má pravda zásah do skutečnosti, to však neznamená „že se ve vztahu k této konečné události dá pravda definovat vyčerpávajícím způsobem.“³⁴ Pragmatická teorie pravdy není atomistická. Pravda není vázána na určitou „kopii“ předmětu, ale na desítky a stovky dalších pravd, které se opět vážou na desítky a stovky pravd dalších. „Pravda je vztažena k celému procesu, k vedení umožňujícímu shodu (agreeable leading) mezi přesvědčeními. Proto je pravda vztažena nikoli k jednomu přesvědčení, ale k jejich velkému množství, je holistickou záležitostí.“³⁵ Procesem se zde míní proces neustálé verifikace. Neustálým ponořením do dění a nutností bez přestání jednat a přehodnocovat své náhledy stále asimilujeme jednotlivé nesrovnalosti a snažíme se pochopit souvislosti. Od korespondenční teorie pravdy tedy James přechází ke „korespondenci“ mezi přesvědčeními, kterou lze nejnázat pochopit jako koherenci. Tato koherence je nám k něčemu

²⁸ Hroch 2010, str. 78.

²⁹ JAMES, W. *The Writings Of William James*, New York: First Modern Library, 1968, str. 430.

³⁰ James 1968, str. 430.

³¹ James 1968, str. 382.

³² Hroch 2010, str. 80.

³³ Proti podobné kritice se sám James vyhrazoval mnohokrát už v Pragmatismu, stejně tak jako v několika článkách následující knihy „The Meaning of Truth“.

³⁴ Hroch 2010, str. 82.

³⁵ Hroch 2010, str. 82.

však jen tehdy, když jsme na základě sítě těchto přesvědčení schopni najít pro testovanou myšlenku pravdivosti podmínky její verifikovatelnosti. A verifikace nakonec vede od pletence přesvědčení ke světu, protože na nás vyžaduje čin, jenž svět – metaforicky vyjádřeno – bude „akceptovat“, anebo nikoli.“³⁶

Svět samozřejmě bude akceptovat náš čin v míře dané relativní koherentnosti našeho jednání s jeho „reáliemi“. Z vlastní zkušenosti vím, že v běžných situacích každodenního života člověku projde značně velký okruh hypotéz ohledně podstaty situace, ve které se nachází. Dokud člověk nepřestřelí příliš vedle, hlavní směr jeho jednání bude víceméně správný. Různé oblasti jednání si vyžadují různou přesnost měřidel našeho teoretického přehledu situace. Z podstaty věci pak vyplývá, že náhledy vhodné pro aktuální upotřebitelnost budou povrchní a upotřebitelné jen v úzce vymezeném okruhu. S rostoucí mírou koherentnosti přesvědčení s celkem naší žité zkušenosti pak roste i okruh upotřebitelnosti tohoto přesvědčení. Rozumím tomu tak, že přesvědčení je tedy tím užitečnější, čím více je akceptováno celkem světa.

Na závěr můžeme shrnout, že „můžeme rozlišit tři základní roviny teorie 1) působení světa 2) koherence přesvědčení a jejich potence působit na další lidské zkušenosti 3) „návrat“ do světa, to znamená jednání ve světě. Žádná z těchto tří rovin není myslitelná samostatně, ztratily by jakýkoli smysl.“³⁷ Ani rovina 1) ani 3) nejsou charakterizovány korespondencí. Jejich podstatou je akce, reakce, jednání, tedy postupy, které nezahrnují popis. „Jamesovu teorii pravdy tedy nemůžeme definovat jako korespondenční (přestože v ní prvky korespondence mezi jednotlivými přesvědčeními můžeme najít), ani jako koherenční (ačkoli je koherence nutnou podmínkou jakékoli racionality myšlení a jednání), ani jako funkcionalistickou (přestože je veškeré naše jednání založeno na akcích a reakcích (...)) ani jako redundantní (i přestože je pravda mimo jiné i oním jednoduchým a zbytným vztahem mezi přesvědčením a jeho adekvátností v určité situaci.“³⁸ Některé z příčin složitosti této teorie se nám možná podaří do konce naší cesty odhalit.

V. Kolman si ohledně této problematiky všímá, že pragmatismus zvláště zdůrazňuje naši „účelově orientovanou“ a vzájemně provázanou volbu pojmů či pojmových rámců. To však, aniž by popíral, že pokud je daný rámeček zvolen, je spousta věcí objektivně a do značné míry „provždy“ rozhodnuta a my jako jednotlivci už s tím nemůžeme mnoho dělat. „Pokud tedy ovšem nechceme popřít sebe sama, tj. naši schopnost vůbec nějaké rámce tvořit a strukturovat tak svět.“³⁹ Přitom nesmíme podle Kolmana podceňovat vliv naší pojmotvorby na okolní svět. Kolman vysvětluje, že „Podobně není ani svět totalitou předem hotových objektů a pojmů, ale jen fenomenálním prostorem pro jejich uchopování (Quinův „prelinguistic quality space“), o němž lze v posledku říci právě jen to, že je

³⁶ Hroch 2010, str. 83.

³⁷ Hroch 2010, str. 83.

³⁸ Hroch 2010, str. 83 – 84.

³⁹ KOLMAN, Vojtěch. Co je pragmatismus?. *Filosofický časopis*. 2009, 57(2), 251-261, str. 253.

pragmaticky motivován, tj. řízen našimi potřebami a cíli.⁴⁰ Pragmatismus se podle něj jen snaží zdůraznit jistou libovůli a konvenčnost formy, pomocí které popisujeme „skutečnost“. Na základě této libovůle můžeme uvažovat o změně našich logických a pojmových forem a systémů a následně také o nových faktech a stavech věcí. Pragmatici jsou tedy názoru, že jsme spoluvůrci skutečnosti. Kolman dále vyvozuje, že „Veškerá rozlišení (Platónova smyslů a forem, Kantova názoru a pojmu, Fregovo předmětu a pojmu) jsou pouze pomocné momenty procesu, jímž se zmocňujeme a spoluvytváříme jediný (chcete-li: přirozený nebo žitý) svět, v duchu Kantovy teze, že skutečné poznání vzniká až spojením obou, tj. názoru a pojmu.“⁴¹ Na co tedy Kolman upozorňuje je to, že naše chápání světa má sice do jisté míry libovolnou, ale zároveň pravidelnou a pevně danou strukturu. O tom, co je pevné a co je více tvárné se samozřejmě musíme stále znova přesvědčovat v žité zkušenosti. Myslím, že je dobré tu zdůraznit tento „transcendentální“ prvek rámce, pomocí kterého vůbec můžeme strukturovat náš žitý svět. Musíme mít samozřejmě také na paměti, že tento transcendentální prvek rámce žité zkušenosti je na tom podobně jako „křídovitost“ křídly, o které jsme se zmiňovali dříve. O existenci této transcendentální struktury se přesvědčíme až opakovaným procesem verifikace v koloběhu přesvědčení a činů. I přes to, že tímto procesem verifikace objevujeme staré duality a transcendentální struktury, stále platí, že pravda je v první řadě dynamickou funkcí života.

2. 2. Radikální empirismus Méně známou částí Jamesova myšlení je jeho ontologicky-epistemologicky-morální postoj, který pojmenoval radikální empirismus. James sám uvedl, že doktríny pragmatismu a radikálního empirismu jsou zcela odlišné a na sobě nezávislé. O jejich nezávislosti by však vzhledem k hlubším souvislostem a společným základům obou doktrín bylo možno pochybovat. Např. Emil Višňovský upozornil na provázanost obou částí Jamesova díla.⁴² Pragmatismus je především pragmatickou metodou a podle Jamese slouží především k rozuzlení metafyzických disputací. Principem této metody je zaměřit se na důsledky našich přesvědčení a jejich směnnou hodnotu. Pomocí této metody můžeme dojít i k jiným závěrům, než je přijetí radikálního empirismu. James v druhé kapitole Pragmatismu parafrázuje názor italského myslitele Papiniho, který uvedl, že pragmatická metoda leží mezi našimi teoriemi a dogmaty jako chodba uprostřed hotelu. Z chodby můžeme jít do různých pokojů, kde residují lidé s nejrůznějšími přesvědčeními, mnohdy zcela opačnými. Radikální empirismus by tedy byl jedním z pokojů v řadě spojovaných chodbou pragmatické metody. Docházím však také k závěru, že platí také zároveň, že člověk musí do jisté míry nazírat svět jako radikální empirik, aby mohl pragmatickou metodu řádně užít (přesvědčeného racionalistu by např. asi těžko napadlo vidět svět smysluplně pragmatickou optikou). Obě doktríny jsou tedy neodlučitelně provázané.

⁴⁰ Kolman 2009, str. 254.

⁴¹ Kolman 2009, Str. 255.

⁴² Srov. VIŠŇOVSKÝ, E. *Štúdie o pragmatisme a neopragmatisme*. Bratislava: Veda, 2009, str. 27.

Radikální empirismus je radikální ze dvou základních důvodů. Především proto, že „nesmí vyloučit ze zkušenosti nic, co je její součástí. Pro Jamese to znamená především vztahy „konjunkce“, které jsou v klasickém (...) empirismu přehlíženy.⁴³ (...) Jestliže tyto vztahy opomíjíme, zůstane nám ze zkušenosti vosková tabule, do níž se vtiskávají ideje, qualia atp., které pak musejí empirikové násilně spojovat a trápit se tím, zda jsou spojení adekvátní realitě. A radikální je také proto, že tento empirismus není doplněn představou monistické jednoty, ke které se uchylují racionalisté, když se chtějí vyhnout jednostrannosti klasického empirismu“⁴⁴

Nyní se dostáváme k jádru problému, kterým se chceme zabývat. V rámci radikálního empirismu totiž James určil podstatu zkušenosti pluralisticky. „Svět je *prima facie* pluralistický. Jeho jednota před námi vyvstává jako zvláštní kolekce a naše abstraktní myšlení plní především funkci vytváření jednoty z její původní syrové formy. Ve chvíli, kdy postulujeme větší jednotu, než jaká plyne z prvotních zkušeností, zároveň ji lépe poznáváme, ovšem absolutní jednota zůstává neobjevena...“⁴⁵ Tento Jamesův svět není možno vnímat jako podobný struktuře klasického novověkého dualismu. James totiž odmítal pojetí vědomí v tomto novověkém smyslu. Vědomí je totiž něčím, v čem se v nitru člověka odráží vnější svět. Je to jakási těžko definovatelná entita, která funguje jako promítací zařízení, plátno a hlediště zároveň. Díky vědomí je člověk schopen „dostat“ vnější svět poznávaného objektu do vnitřního světa poznávajícího subjektu. Jedině díky této představě můžeme pojímat naše myšlenky jako zástupné, reprezentativní obrazy vnějších předmětů...“⁴⁶

R. A. Putnam k tomuto dodává, že stejně tak jako James nepovažuje vědomí za entitu, nepovažuje vědomí ani za funkci matérie. „Nakonec tu jsou pouze čisté zkušenosti (...), které jsou až retrospektivně pojaty buď jako proud myšlení nebo jako fyzické objekty. Ačkoli jsme v pokušení nazývat tento postoj neutrálním monismem, je dle mého názoru správnější o něm usuzovat jako o neutrálním pluralismu – neutrální protože neupřednostňuje ani mysl ani materii, a pluralismus protože „neexistuje žádná obecná látka, ze které jsou zkušenosti v celku tvořené. Je tu tak mnoho látek, kolik je „podstat“ (natures) v zakoušených věcech... a kromě prostoru a času (a pokud na tom trváte „bytí“) to vypadá, že není žádný obecný prvek, ze kterého jsou všechny věci tvořeny.“^{47,48}

Putnam dodává, že radikální empirismus není jen Jamesovou ontologií, ale i jeho teorií percepce a intencionality. „Tímto se dá vysvětlit, jak je možné že můj percept např. konkrétního pera je

⁴³ James se mnohokrát zabýval podstatou tohoto spojení a probíral jej do velice zajímavých teoretických detailů. Mohu doporučit např. článek „A Word More About Truth“ z knihy „The Meaning of Truth.“ Či v prvních dvou přednáškách Pluralistického universa.

⁴⁴ Hroch 2010, str. 92.

⁴⁵ James 1968, s. 134.

⁴⁶ Hroch 2010, str. 93-94.

⁴⁷ JAMES, William, *Essays in Radical Empirism*. New York: Longmans, Green and Company, 1912, str. 14-15.

⁴⁸ PUTNAM, Ruth Anna, Introduction. In: PUTNAM, Ruth Anna. *The Cambridge Companion to William James*. Cambridge: Cambridge University press, 1997, s. 1-10., str. 4-5.

skutečně tohoto pera a nikoli tisíců virtuálně nerozeznatelných per. Tímto se také vysvětluje jak můj a váš percept náleží stejnému peru (...) a jak já a vy můžeme myslet na stejný předmět a rozprávět spolu o něm. Radikální empirismus jinými slovy vysvětluje, jak je možné, že žijeme ve společném světě a můžeme se o tomto společném světě dorozumívat.⁴⁹ Můžeme dodat, že existence společného světa dává podle pragmatického ověření pravdy smysl, protože v naší žité zkušenosti shledáváme, že pro nás má smysl hledat společně sdílené vědění a starat se o dobro a štěstí druhých lidí. Existence tohoto společného světa pro naše zkoumání bude mít ještě vliv v pozdějších kapitolách mé práce.

2. 3. Čistá zkušenost Jak jsme si řekli už výše, James nepracuje s představou objektivní reality a jejího poznání jako korespondence. Nesouhlasí s oddělením dvou světů a obsahů našeho poznání od nás samých. Místo toho pracuje jen s jednou rovinou, ve které neexistují zásadní přeryvy. James je naopak toho názoru, že „neexistuje žádná původní látka nebo kvalita bytí, která by byla odlišná od toho, z čeho jsou utvořené materiální předměty či naše myšlenky o těchto předmětech; přesto ve zkušenosti existuje funkce, již vyvolávají myšlenky a pro jejíž vykonávání se dovoláváme této kvality. Touto funkcí je poznávání.“⁵⁰ Materiální předměty i myšlenky jsou jen různými podmnožinami v rámci čehosi obecnějšího překlenujícího a zahrnujícího i takovéto zdánlivé protiklady. Jedná se o jistou zakládající dimenzi prostupující veškerou zkušenost. Tedy to, „co nakonec zbylo z vědomí, není odlišné od toho, z čeho vyvstávají materiální předměty na jedné straně a myšlenky o těchto předmětech na druhé straně. To co zdravý rozum nazývá „věci“ i to, co nazývá „myšlenky“ o těchto věcech (popř. „ideje“, „obrazy“ těchto věcí) nejsou v přímém ohledu odlišné, mají společný základ, v němž není rozdíl mezi „vnější“ versus „vnitřní“, „subjektivní“ versus „objektivní“. Právě tuto matečnou látku, „jednu primární látku, ze které se skládá vše“, James pojmenovává *čistá zkušenost* (pure experience). V *čisté zkušenosti* je jedním subjekt poznání, objekt poznání i vztah mezi nimi.“⁵¹

Můžeme si povšimnout, že to, proti čemu se James vymezuje, je „Jedno“ jakožto universalie, pojem Jednoho⁵², a naopak je zcela přesvědčen o jednotě naší zakoušené zkušenosti. Přesto se mně osobně zdá, že James v tomto pojetí zachází příliš daleko v nivelizování původní pluralistické zkušenosti na jednoho společného jmenovatele. Všechny zkušenosti jsou spolu stmelené nějakým způsobem. Nezdá se mi však, že James zcela vystihl podstatu tohoto tmelu či zakládající dimenze. Jamesova odpověď se mi zkrátka zdá příliš redukcionistická. Principy radikálního empirismu a čisté zkušenosti se zdají být spolu neslučitelné a vzájemně se vyvrací. A stejně jako Piercova Prvost, kterou značně připomíná, je i Jamesova čistá zkušenost vlastně metafyzickým principem

⁴⁹ Putnam 1997, str. 5.

⁵⁰ James 1968, str. 170.

⁵¹ Hroch 2010, str. 94.

⁵² Viz James 2003, str. 81-83.

nevyvoditelným z žádné naší konkrétní zkušenosti. Hroch tento fakt komentuje takto: „Samozřejmě se jedná o vhléd, o mýtus, který tvoří úhelný kámen nového ontologického rozvrhu. O úhelný kámen, který je v podstatě neobhájitelný, stejně jako všechny ostatní úhelné kameny. (...) je stejnou praktickou iluzí, jako bylo Platónovo pojetí dvou světů, Descartovo odštěpení subjektu od objektu, Nietzscheho mýtus o věčném návratu. Dokonce bychom ji mohli nazvat mýtem, který je kladen, aby zabil mýtus původní. (...) Jamesův mýtus byl hlubokým a důsledným vyjádřením touhy po jednotě světa.“⁵³ Postačí toto konstatování pro řešení zdánlivého rozporu v Jamesově filosofii?

Pozastavíme se ještě chvíli nad objasněním metafyzičnosti čisté zkušenosti. Skutečně se jedná jen o metafyzický koncept nestojící na žádných zkušenostních základech? Či jen James ve svých člancích vysvětlil zkratkovitě princip, který není jednoduché ba možná ani možné takto zjednodušit? James svým pojmem čisté zkušenosti nepojímá žádnou abstrakci jistého aspektu naší žité zkušenosti, který lze pojímat jen v teorii, ale nelze jej zažít přímo. Čistá zkušenost je naopak podle Jamese za jistých okolností pro nás bezprostředně nahlédnutelná. Čistá zkušenost je vlastně předlingvistická a předpojmová rovina našeho zakoušení. Pro Jamese je tato rovina fundamentální a je základnou našeho vědění, avšak sama nemá kognitivní rozměr. „Pouze u novorozenců dětí a lidí v polobezvědomí způsobeným ať už spánkem, drogami, nemocí či úrazem hlavy můžeme usuzovat na to, že mají čistou zkušenost v doslovném smyslu, tedy *toho*, co ještě není žádným určitým *něčím*.“⁵⁴ Na druhou stranu však každé „určité něco“ (každý určitý pojem) falsifikuje kontinuitu skutečné zkušenosti, protože „esencí života je jeho nepřetržitě proměnlivý charakter; ale naše pojmy jsou nespojitě a fixní, a jediný způsob, jak dokázat, aby se shodovaly s životem, je v něm uměle vytvořit klidná místa.“⁵⁵ James je toho názoru, že všechny naše pojmy jsou vytvořeny až retrospektivně a post mortem. „Nemůžeme se z nich dozvědět, jak se život utvořil (made itself go) nebo jak se tvořit bude; ale pomocí předpokladu, že jsou tyto způsoby tvoření neměnné, můžeme vypočítat, v jakých místech hypotetického spočinutí se bude v určitém okamžiku nacházet.“⁵⁶ James tu argumentuje především s filosofy, kteří jsou toho názoru, že nám naše koncepty poskytují nejnítěrnější vhléd do skutečnosti, zatímco podle něj se naše koncepty dotýkají jen vnějšího povrchu reality.⁵⁷

James tedy zastává názor, že naše pojmy a pojmové systémy jsou jen efemérními těkavými provizorními vodítky, kterým bychom neměli přikládat větší důležitost, než jaká jim náleží. Pokud

⁵³ Hroch 2010, str. 94 – 95.

⁵⁴ JAMES, William, *Essays in Radical Empirism*. New York: Longmans, Green and Company, 1912, str. 93.

⁵⁵ JAMES, William. A Pluralistic Universe: Hibbert Lectures at Manchester College on the Present Situation in Philosophy. Produced by Felicia Urbanski, David Starner, Nicolas Hayes and the Online Distributed Proofreading Team (2004), 1909, str. 113.

⁵⁶ James, W, A Pluralistic Universe, 1909, str. 109.

⁵⁷ Putnam 1997, str. 8.

totiž nemáme jejich jistou prázdnotu a křehkost, díky které jsou právě tak dobrými flexibilními vodítky, stále na paměti, máme sklony k podlehnutí tyranii slov. Jako u všech nástrojů pomáhajících člověku fungovat ve světě platí, že jsou dobrým sluhou ale zlým pánem. Mohli bychom však říci, že to platí i naopak. Když si jednou uvědomíme povrchnost a prázdnotu slov, máme zase tendenci příliš podléhat tyranii mimoslovního chápání. Správný samozřejmě není ani jeden extrém.

James přikládá zvláštní důležitost svému pojetí „čisté zkušenosti.“ O. Flanagan si všímá, že Jamesovo myšlení obsahuje mnoho rozporů. „James často hovoří jako by všechny úhly pohledu měly být stejně částečné, provizorní, vztažené k různým zájmům, zpochybnitelné atd. Ale někdy u něj nalézáme okamžiky, ve kterých zastává metafyzické či morální stanovisko, kterému dává konečnou autoritu, poslední slovo – vnímá v nich úhel pohledu, který není pouze provizorní či metodický, ale pravdivý.“⁵⁸

Flanagan souhlasí s tím, že v naší zkušenosti existuje to, co James nazývá čistou zkušeností. „Malé děti nezastávají žádná metafyzická stanoviska, nerozdělují svět na mentální a materiální substanci, možná ani nerozlišují mezi „já“ a „ne-já“ – i pro nás, kteří už nejsme dětmi tedy pro nás dospělé, ačkoli je náš pojmový aparát ihned po ruce, že jsme jím zaslepeni natolik, že si neuvědomujeme, že to nejbezprostřednější, co zakoušíme, jsou zkušenosti, a až potom je třídíme do přihrádek, do slov – mentální-fyzické, skutečné-zdánlivé atd.“⁵⁹ Zkrátka: „Pokud jsme radikálními empiriky, budeme trvat na tom, že jak mysl, tak materie jsou konstrukty. Čistá zkušenost, která je neutrálně mezi nimi, je primární.“⁶⁰ Flanagan je toho názoru, že pokud James svůj „neutrální monismus“ = čistou zkušenost pojímal ontologicky, dopustil se logické chyby. Takové usuzování je „forma genetické chyby, zaměnění toho, co přichází brzo či nejdříve v pořadí zkušeností za to co má ontologickou nosnost. Žil jsem v domnění, že pragmatismus je spíše přístupem typu „počkám a uvidím.““⁶¹ Flanagan souhlasí s tím, že co James nazval čistou zkušeností, může být skutečně fenomenologicky primární. Pomocí našeho uvědomění si existence a nezávislosti čisté zkušenosti na pojmovém aparátu můžeme po vzoru Husserla „uzávorkovat náš zatěžující pojmový aparát. Ale mít v tomto pravdu nemá nutně žádný dopad na to, co je ontologicky základní.“⁶²

V tomto musím s Flaganovými názory souhlasit. James víceméně u své čisté zkušenosti činí rovnítko mezi čistotou a nepojmovostí či předpojmovostí určitého typu zkušenosti. Pro lepší ilustraci uvedu pokračování citované pasáže, kterou Flanagan použil ve své argumentaci. Čistá zkušenost v pravém slova smyslu tedy ještě není žádným určitým „něčím“. „Ačkoli je připravena

⁵⁸ FLANAGAN, Owen. Consciousness as a pragmatist views it. In: PUTNAM, Ruth Anna. The Cambridge Companion to William James. Cambridge: Cambridge University press, 1997, s. 25-49., str. 40.

⁵⁹ Flanagan 1997, str. 44.

⁶⁰ Flanagan 1997. Str. 44.

⁶¹ Flanagan 1997, str. 44.

⁶² Flanagan 1997, str. 45.

být nejrůznějšími druhy „něčeho“, plna jak jednoty, tak mnohosti, ale jen v ohledech, které se neprojeví; měnící se v průběhu, avšak tak chaoticky že jednotlivé její fáze se navzájem slévají a žádné určité body ať už rozdílnosti či stejnosti nemohou být zachyceny. Čistá zkušenost je v tomto okamžiku jen jiným jménem pro vnímání či pociťování. Ale její proud hned jak se dostaví, má tendenci k tomu se naplnit zdůrazněními, a tyto nejvýraznější části jsou rozpoznány, zafixovány a abstrahovány; takže zkušenost nyní protéká jakoby prostřílena příslovci a podstatnými jmény a předložkami a spojkami. Její čistota je nyní relativní pojem, značící poměrnou část neverbalizovaného pociťování, které stále zahrnuje.“⁶³ Čistá zkušenost nás tedy provází v různé míře na každém kroku. A to, mám-li navázat na Jamesovu metaforu z minulé citace, ať už je její plátno prostříleno kolika kulkami výrazů náležícímu pojmovému aparátu, kolika chceme. V souvislosti s dříve řečeným si však musíme také uvědomit, že žádné slovo neprostřelí plátno čisté zkušenosti skrz na skrz, ale zůstane vězet v různé hloubce. Osobně bych přirovnala čistou zkušenost spíše k vrstvě telefonních seznamů, kterými nadšenci do zbraní testují průraznost střely, než k tenkému listu papíru. Říkám to s vědomím, že každá metafora snažící se uchopit pojmově neuchopitelné je vždy samozřejmě zavádějící, neúplná a nepřesná.

James dle mého názoru udělal dobře, že se na toto všudypřítomné pozadí, jehož pravou podstatu můžeme nejlépe poznat, když pojmové chápání vyřadíme co nejvíce, zaměřil. Vskutku nám to pomůže si uvědomit, že naše pojmové chápání není tím jediným, díky čemu svět vnímáme a chápeme. Avšak stejně jako Flanagan vidím problematičnost ukvapeně vyvozované kauzality a hierarchie. Co je podle mě dále problematické je sestavit přemostění mezi takřka čistým „chaosem“ „čisté zkušenosti“ a jeho takřka nepřetržitě spojitou jednotou proudu života a téměř čistým „kosmem“ našeho pojmového uchopení světa s jeho prakticky nekonečnou pluralitou. Vytvořit takové přemostění není vůbec jednoduché a přeci víme, že musí existovat, protože náš život spojitý je a můžeme v něm volně přecházet od jednoho extrému k druhému. V následujících pasážích budeme moci vidět různé přátelské i nepřátelské dialogy čisté zkušenosti s pojmovými systémy.

2. 4. Za hranicemi individuální mysli

Nebyli bychom k Jamesovi spravedliví, kdybychom ho nechali ponořeného do solipsistických hlubin mysli konkrétního individua. Má práce se zabývá především Jamesovými názory na strukturu mysli, protože je to dle mého názoru pole, ve kterém lze nejjasněji pozorovat detaily struktury toho, co James nazývá zkušeností. Mysl konkrétního člověka však není dle Jamesova názoru oddělena od zbytku světa, ale je do něj naopak pevně začleněna. Proto nemůžeme pochopit jeho světonázor bez toho, abychom se věnovali tomu, jak James vnímá vnější a společný svět.

Podle Jamese je možno jednu a tu samou část konkrétní zkušenosti pojímat jednou jako součást vědoucí osoby a tudíž jako „myšlenku“ a v jiném kontextu jako součást poznávané věci tedy jako

⁶³ James 1912, str. 94.

„věc.“ „A jelikož se to může nacházet v obou skupinách zároveň, máme všechno opodstatnění o tom mluvit jako o subjektivním a objektivním zároveň.“⁶⁴ James instruuje čtenáře svého článku „Existuje vědomí“, aby upjali svou pozornost na místo, na kterém se právě nachází. Na jednu stranu patří toto místo do řádu fyzických věcí a zároveň se jedná o sdružení těch samých věcí, které jeho mysl ve stejný okamžik pozoruje ve své mysli. „A celá filosofie vnímání počínaje Démokritovými časy byla jedním dlouhým sporem ohledně paradoxu, jak to, co je evidentně jen jednou realitou, může existovat na dvou místech zároveň, jak ve vnějším prostoru, tak v mysli osoby.“⁶⁵ James si všímá, že při pozorování místnosti, ve které se nacházíme, nevidíme zprostředkovávací mentální obraz, ale přímo onu místnost samu tak jak fyzicky existuje. James tento paradox řeší následovně. „Hádanka, jak jedna a táž místnost může být na dvou místech zároveň je ve svém základu jen hádankou jak se jeden a týž bod může nacházet na dvou přímkách zároveň. Může, pokud se nachází na jejich křížení; a podobným způsobem pokud by „čistá zkušenost“ místnosti měla být křížením dvou procesů, které ji retrospektivně spojují se dvěma různými řetězci asociací, může být započítána dvakrát po sobě, jako patřící do obou skupin a může se o ní hovořit jako o zhruba existující na dvou místech, ačkoli sama zůstává po celý ten čas numericky jedinou věcí.“⁶⁶ Takto může jedna a táž místnost figurovat v kontextech zcela opačných. Skutečný oheň ji zničí, ale v naší mysli můžeme nechat po mysli šlehat plameny dle libosti a na jejím stavu to nic nezmění. Podle toho, v jakém kontextu místnost pojmáme, shledáváme, že o ní jsou určitá tvrzení pravdivá a další nepravdivá. James vehementně trvá na tom, že existuje vnější svět, který zakoušíme, a nejen ideje v naší mysli. Cituje na svou podporu názor profesora Münsterberga, který je názoru, že jak okolí právě pozorované, tak i věci na místech ode mě i dosti vzdálených, např. na které si matně vzpomínáme z našeho dětství „mě ovlivňují a na jejich základě se rozhodují stejnou měrou s pravdivostí, kterou jejich zakoušením přímo pociťuji. Obojí tvoří můj svět, tvoří jej přímo, nemusí být nejprve představeny a zprostředkovány idejemi, které ve mně čas od času vyvstanou...tento „ne-já“ charakter mých vzpomínek a očekávání nemá nutně za následek, že vnější předměty, kterých jsem si vědom v těchto zkušenostech, by tu měly být také pro ostatní. Předměty lidí snících či majících halucinace jsou zcela bez obecného potvrzení. Ale i kdyby tam byly kentauři a zlaté hory, pořád by byly „tam venku“, v pohádkové říši, a nikoli „uvnitř“ nás samých.“⁶⁷ James uzavírá, že i kdyby skutečný svět zanikl a poté zase vznikl, jako zhasíná a zase se rozsvěcí svíčka, stále by zůstávalo v platnosti, že „Vědomí naznačuje jistý druh externího vztahu a neoznačuje žádný specifický obsah či stavě věcí.“⁶⁸

⁶⁴ James 1912, str. 10.

⁶⁵ James 1912, str. 11. - 12.

⁶⁶ James 1912, str. 12.

⁶⁷ Münsterberg; *Grundzuge der Psychologie*, vol. I, p. 48.

⁶⁸ James 1912, str. 25.

James je tedy toho názoru, že naše zkušenost má ve své struktuře zabudovanou vztahovost k něčemu vůči sobě vnějšímu. Vidíme tedy, že James zastával názory, které bychom dnešní terminologií nazývali externalistické. T. L. S. Sprigge tuto pozici definuje takto: „Externalista zastává názor, že jeho vnitřní stav, který nějakým způsobem tvoří jeho myšlenku (...) je myšlenkou nějakého důsledku způsobeného stavem věcí mimo jeho vlastní nitro.“⁶⁹ James má však sice tendenci se přichylovat k externalistickému názoru, jinde však zase říká názory spíše směřující k internalismu např. „kterak myšlenka pojímaná striktně tak, jak se objeví, je jen „plochým“ kouskem zkušenosti, v jehož obsahu není nic, co by bylo o něčem jiném či něco jiného než ona sama.“⁷⁰ Podle Jamese není tedy „žádný sebezpřesah v našich mentálních obrazech.“⁷¹ Sprigge si dále všímá také toho, že jinde zase James mluví o „naplněných intencích“ či „lemech zkušenosti“ či pociťování větší či menší „tendence“ k něčemu. „Což naznačuje více „internalistický“ postoj, že *myšlenka a objekt, o kterém je*, v tom smyslu, do jaké míry má schopnost nás vést k jakémusi svému vnitřnímu (intrinsic) naplnění, což by vysvětlovalo, proč je jedno pociťováno v naší zkušenosti jako naplnění toho prvního.“⁷²

Nuže viděli jsme už dříve, že Jamesova Zkušenost je před a nad dualismy jako vnější-vnitřní. Je tedy logické, že ve svých teoriích bude kombinovat externalistické a internalistické názory podle toho, co na jakou oblast lépe sedí. James sám pokud je mi z dosavadní četby známo explicitně s externalismem a internalismem nepracuje. Rozlišení, které nám tyto doktríny poskytují, na Jamesovy názory sice můžeme naroubovat, ale nikdy nebudou zapadat do Jamesova myšlení beze zbytku. Pro Jamese Zkušenost v celku není ani vevnitř ani venku, ale zpětně ji můžeme do asociací vnějších a vnitřních dosazovat. James se snaží dokázat, že materiální svět není tak materiální, jak bychom se domnívali a mentální svět zase není tak mentální, jak bychom si mysleli. Přesto bych se přikláněla k tomu, že si máme Jamesův názor představovat zhruba jako externalistický. James je přesvědčen v existenci vnějšího společného světa a o tom, že na nás tento vnější společný svět přímo působí v bezprostředním zakoušení.

Z výše uvedeného pochopíme lépe, proč měl James důvod vyznávat názory zhruba řečeno panteistické a panpsychické. Od myšlenky, že jsme přímo propojeni se světem okolo nás, už není moc daleko k myšlence, že naše já vlastně nikde nekončí a je součástí velkého světového Já. Proto se může i svět mimo nás řídit mentálními zákony a to co je „mimo nás“ je vlastně stále v jiném smyslu „uvnitř nás.“ A jelikož je James pragmatik, má i toto jeho přesvědčení praktické důsledky např. ve sféře etické a politické. James je názoru, že ať už se od sebe v detailech lišíme sebevíce

⁶⁹ SPRIGGE, T. L. S. James, aboutness, and his British critics. In: PUTNAM, Ruth Anna. The Cambridge Companion to William James. Cambridge: Cambridge University press, 1997, s. 125-145, str. 132.

⁷⁰ JAMES, William, The Meaning of Truth: A „Sequel“ to „Pragmatism“. New York: Longmans, Green and Company, 1909, str. 62.

⁷¹ James William, The Meaning of Truth, 1909, str. 34.

⁷² Sprigge 1997, str. 139.

„Toužíme všichni stejně po tom se cítit na světě více doma a přispět svou troškou k jeho zlepšení.“⁷³ Důsledkem těchto názorů je duch vzájemné spolupráce v pluralitní společnosti po vzoru „ten dělá to a ten zas tohle a všichni dohromady uděláme moc.“ R. A. Putnam cituje Jamesovu pasáž z předmluvy „Promluvy k učitelům“: „Pravda je příliš velká na to, aby ji mohla jakákoli jednotlivá mysl uchopit vcelku, i kdyby měla tato mysl být zvána Absolutnem. Fakta a hodnoty života potřebují ke svému pochopení mnoho poznávajících. Neexistuje žádný úhel pohledu, který by byl absolutně veřejný a universální. Vždy zbudou privátní a nesdělitelné vjemy a nejhorší na tom je, že ti, kteří po nich pátrají, nikdy nevědí, *kde* je mají hledat.“⁷⁴ Putnam uzavírá, že tento názor odpovídá náhledu fallibilismu se všemi důsledky uvědomění si, že náš úhel pohledu je omezený. Měli bychom tedy např. být vždy připraveni se učit od druhých, ochotni rozšířit své obzory a připravit se na to, že některý z našich názorů bude druhými zcela zpochybněn. Putnam však upozorňuje na to, že tento Jamesův pluralismus nesmí být vnímán jako subjektivismus typu „všechno je povoleno“⁷⁵. Domnívám se, že v takovém pluralismu by nebylo správným přístupem např. egoisticky následovat své vlastní zájmy a propagovat své názory na úkor druhých. Pluralita přístupů má v Jamesově podání dle mého názoru za úkol hlavně vyvažovat vzájemné nedostatky a vytvořit „jednotu v rozmanitosti.“ James vehementně trvá na tom, že pluralismus je „permanentní forma světa...jehož nedělitelnou částí vždy bude syrovost zkušenosti. Neexistuje žádný úhel pohledu, ze kterého se svět může jevit jako absolutně jediný fakt.“⁷⁶ Povšimněme si, že se James odvolává na zkušenost, tedy to co je spíše vnitřní než vnější, když argumentuje ohledně toho, co je správné ve společném vnějším světě. Poznatky a řád naší vnitřní zkušenosti jakoby přetékají či pokračují dál do vnějšího světa, který není od nás pevně oddělen. James se přiklání samozřejmě na stranu posuzování všeho vespolek podle vzoru vnitřní zkušenosti. Jde však i naopak vše uvnitř nás do jisté míry popisovat podle vzoru zkušenosti vnější, jak to činí myšlenkové proudy více materialistické.

V neposlední řadě také uzavírá, že „Elementární síly etiky jsou možná tak plurální jako síly fyziky. Různé ideály nemají žádný společný základ krom toho, že jsou to všechno ideály.“⁷⁷ S tímto tématem se rozloučíme motivačním citátem závěru, který z těchto poznatků James vyvozuje. „A když pak vidíme, jak různorodé mohou být druhy dokonalostí, jak rozmanité způsoby jejich testování, jak pružné je jejich přizpůsobení, získáme tím lepší ponětí o tom, co to znamená, že je něco lepší či horší. Naše kritické sentimenty se stanou na jednu stranu ostřejší, zároveň však také

⁷³ James, William, *A Pluralistic Universe*, 1909, str. 11.

⁷⁴ JAMES, William, *Talks to the Teachers on Psychology: And to Students on Some of Life's Ideals*. New York: Holt, 1899, str. 4.

⁷⁵ Putnam 1997, str. 282-283.

⁷⁶ JAMES, William, *The Will to Believe, and Other Essays in Popular Philosophy*, New York: Longmans, Green and Company, 1897, str. 6. - 7.

⁷⁷ James 1897, str. 153.

mnohem méně fanatické.⁷⁸ Putnam uzavírá, že takový názor spíše připomíná velké symfonie devatenáctého století ve své snaze harmonizovat různé ideály ve fungující celek a nikoli jednohlasné zpívání státní hymny.

3. Jamesova stanoviska ohledně pluralismu

„Pragmatismus, čili nové jméno pro staré způsoby myšlení“ z roku 1907 je zajisté Jamesovým nejslavnějším dílem. James se v jeho rámci vypořádává zvláště s neplodným intelektualismem a abstraktními konstrukcemi bez podstatného obsahu. My však řádky této knihy či použijeme jako odrazový můstek pro naše další putování.

3. 1. Názor na podstatu zdravého rozumu

Do větších podrobností probereme Jamesův názor na zdravý rozum (common sense). V této části práce se zaměříme na pátou přednášku z Pragmatismu nazvanou „Pragmatismus a zdravý rozum“. Cílem dalších kapitol pak bude dopátrat se, proč mohl mít James asi názor na zdravý rozum, jaký zde předkládá.

James vychází z názoru, že naše vědění roste postupně a na určitých místech vždy více než ve stejném okamžiku na jiném. Když Jamesovi posluchači poslouchali jeho přednášku, jejich znalost pragmatismu se zvětšovala, ale jiné jejich znalosti zůstávaly stejné. Podle principu již probraného v Jamesově teorii pravdy posluchači až později a postupně „smíří“ své staré názory s nově nabytými vědomostmi z přednášky. Samozřejmě analogicky jejich staré názory ovlivňují, jak nyní vstřebají novou přednášku. Samozřejmě i koherence jednotlivých částí přednášky je důležitá. Kdyby jedna z částí obsahovala relevantní a seriózní informace, ale ve druhé James např. začal své posluchače urážet či dle jeho vlastního příkladu najednou začal zničehonic zpívat zvučným barytonem populární hospodskou píseň, změnilo by to jistě náhled posluchačů na jeho osobu obecně, stejně tak jako na relevantnost celého pragmatismu. Zkrátka a dobře „Při tomto procesu se vaše mysl napíná, někdy až bolestivě, mezi staršími přesvědčeními a novými poznatky, které přináší zkušenost.“⁷⁹

A tak se jednotlivé oblasti poznání šíří jako olejové skvrny. Snažíme se však o to, aby se šířily co nejméně. A proto některá místa, staré názory a předsudky, mohou zůstat nezměněná velmi dlouho. Naše minulost spolupracuje s nynější současností na vytvoření nového ekvilibria. „Stává se relativně zřídka, že se nový fakt přidá *syrový*. Většinou se přidá takřikajíc uvařený nebo podušený v omáčce starých faktů.“⁸⁰ James se pak domnívá, že je možno zobecnit tento princip pro všechny časy. Pokud to tak funguje nyní, je možno se domnívat, že to tak fungovalo i dříve. „To znamená,

⁷⁸ BURKHARDT, F. H., ed. *Essays, Commens and Reviews (The Works of William James, vol.: 14)*. Cambridge: Harvard University Press, 1987, str. 108.

⁷⁹ James 2003, str. 90.

⁸⁰ James 2003, str. 90.

že velmi staré způsoby myšlení mohly přetrvat pozdější změny v lidských názorech (opinion)⁸¹ Tyto rudimenty a stávající charakteristiky myšlení lze přirovnat podle Jamese k podobným rudimentům v naší fyziognomii jako ke kostrčním obratlům nebo k faktu, že máme pět prstů. Jsou to upomínky historie našeho druhu. Naši předkové zkrátka mohli zabřednout do určitých způsobů myšlení, které se předává z generace na generaci. Jak James metaforicky říká. „Když začnete skládat hudbu v určité tónině, musíme se jí držet až do konce. Můžete změnit svůj dům ad libitum, ale plány prvního architekta přetrvávají. Můžete provést velké změny, ale nepřestavíte gotický kostel na dórský chrám.“⁸² Právě jádro tohoto myšlení, které se zachovalo nezměněno po dlouhé věky, nazývá James zdravým rozumem. V intelektuální sféře jsou tímto jádrem určité formy a kategorie myšlení. Přitom James nevyklučuje, že kdybychom byli např. inteligentními humry či včelami, vedlo by nás naše společenské uspořádání k užívání jiných kategorií. Podobně je možné, že kategorie, které jsou pro nás nyní zcela nepředstavitelné, se nám budoucně budou zdát užitečnější a přesnější pro zacházení s našimi zkušenostmi, než ty, které používáme nyní.⁸³

Pomocí systému kategorií přiřazujeme novým zkušenostem místo a díky tomuto místu v konceptuálním systému můžeme nové zkušenosti „porozumět“. Takových kategorizačních systémů zastupování jednoho za jedno si můžeme vynalézt, kolik chceme. Avšak do kategorií zdravého rozumu James řadí tyto: „Věc, identické a rozdílné, rody, myslí, těla, jeden čas, jeden prostor, subjekt a atributy, kauzální působení, představované, skutečné.“⁸⁴

K tomu James dodává, že jsme natolik dobře obeznámeni s řádem těchto kategorií, že jsou natolik spleteny s neměnným počasím naší zkušenosti, že už si neuvědomujeme, jak málo pevnou rutinou se řídí, pokud jsou pojaty samy o sobě. Přirovnání k počasí James nevybírá náhodně. Počasí v Bostonu je např. velmi proměnlivé, naopak počasí ve Washingtonu je velmi stálé. Kdyby naše zkušenost byla stále nestálá jako bostonské počasí, žádné „věčné“ kategorie bychom z ní vyvodit nemohli. Jen za stálého počasí můžeme naši zkušenost konceptualizovat a tyto koncepty brát jako zástupné za zkušenost samu. James se také domnívá, že malé děti a zvířata vnímají svou zkušenost podobně jako Bostoňané své počasí. „Neví nic víc o čase a o prostoru jako rámci světa, o stálých předmětech a proměnlivých predikátech, příčinách, druzích, myšlenkách nebo věcech než naši obyčejní lidé o kontinentálních cyklonech. Když dítěti vypadne z ruky chrastítka, nehledá je. Chrastítka prostě pro něj zmizelo, jako když zhasne plamen svíce; a zase se objeví, když mu ho vložíte znovu do rukou, jako se objeví plamen svíce, když ji znovu zapálíte. Myšlenka, že by chrastítka mohlo být „věc“, jejíž stálou existenci by mohlo vložit (interpolate) mezi její, po sobě

⁸¹ James 2003, str. 90-91.

⁸² James 2003, str. 91.

⁸³ James 2003, str. 91.

⁸⁴ James 2003, str. 92.

jdoucí momenty, je nenapadne.“⁸⁵ Podobně jako s touto nejzákladnější a nejběžnější kategorií je to podle Jamese i s kategoriemi ostatními. „Ve výše uvedeném seznamu kategorií není ani jediná, o které bychom se nemohli domnívat, že má svůj původ v dějinách a až postupně se rozšířila.“⁸⁶ James to demonstruje ještě na případu absolutního času a prostoru. Všechny naše zkušenosti se odehrávají v určitém rozmezí prostoru a času. Při tom ve všech svých zkušenostech cítíme možnost nějakého „více“ na obě strany. Kde si pak už nemůžeme představit míru velikosti velkých časových úseků či kosmických vzdáleností, dosadíme na toto místo abstraktní pojem nekonečného času a prostoru místo toho. Když se James dívá na mapu světa, vidí na ní jasně polohu Londýna, Konstantinopole a Pekingů vůči sobě. Ve skutečnosti si však naprosto nedokáže názorně představit ony vzdálenosti, které mapa symbolizuje.⁸⁷ Z toho James vyvozuje, že „kosmický čas a kosmický prostor, ač nejsou intuicemi, za které je měl Kant, jsou konstrukce stejně umělé, jako kterékoli jiné, které věda postuluje. Většina lidské rasy tyto pojmy vůbec nepoužívá, ale místo toho žije v pluralitě časů, které se vzájemně pronikají a jsou „*durcheinender*““.⁸⁸⁸⁹

Podobně nespokojen je James s pojetím neměnných substancí. „Jaké hezké uspořádání (straightening) zmateného proudu naší bezprostřední zkušenosti a smyslové rozmanitosti tento seznam naznačuje! A je ve skutečnosti jen zanedbatelná část proudu zkušenosti, kterou si člověk takto skutečně uspořádává pomocí těchto pojmových nástrojů.“⁹⁰ Pomocí těchto pojmových nástrojů, které podle Jamese násilně přetváří realitu podobně jako Heideggerův *Gestell*, můžeme užívající logiku cestovat vesmírem na sedmimílových botách. Abstrakce nám dala nadhled, kterého bychom možná jinak nemohli dosáhnout. „S těmito kategoriemi po ruce vytváříme naše plány a příběhy a spojujeme vzdálenější části zkušenosti s tím, co leží přímo před našima očima. Naše pozdější a kritičtější filosofie jsou pouhým koníčkem a představou ve srovnání s tímto přirozeným, mateřským jazykem myšlenek.“⁹¹ Zdravý rozum a jeho kategorie má nyní v našem myšlení pomyslný monopol díky neuvěřitelné šíři a hloubce svého užití. Postačuje všem nezbytným a praktickým účelům lidského života. James však nezavrhne možnost, že i kategorie zdravého rozumu mohly získat svou popularitu pouze postupně, jako v době dřívější současnosti koncepce Démokrita, Berkleyho či Darwina. „Jinými slovy, mohly být úspěšně objeveny prehistorickými génii, jejichž jména zahalila noc dávnověku; mohly být ověřeny bezprostředními

⁸⁵ James 2003, str. 93.

⁸⁶ James 2003, str. 94.

⁸⁷ James 2003, str. 94.

⁸⁸ *durcheinender* – termín užívaný Jamesem znamenající cca „páté přes deváté“.

⁸⁹ James 2003, str. 94.

⁹⁰ James 2003, str. 94-95.

⁹¹ James 2003, str. 95-96.

fakty zkušenosti, k nimž nejprve přimknuly, a poté se faktu po faktu šířily od člověka k člověku, až se do nich vtělil jazyk a my dnes nejsme schopni uvažovat přirozeně v jiných termínech.“⁹²

Dříve nebo později však narazíme na případ, pro který je zařazení do těchto kategorií velmi problematické. Co je ještě věc a co je konglomerát? Co je skutečné a co existuje pouze v naší mysli? Proto jak filosofové jako Hume, Berkley či Hegel, tak i pozorovatelé fakt jako Galileo, Dalton a Faraday shledali, že je nemožné kategorie zdravého rozumu považovat za do posledku skutečné. A stejně tak jako zdravý rozum interpoluje svou konstantní „věc“ mezi dvě následné zkušenosti, extrapoluje věda svět svých atomů, magnetických polí apod. za svět zdravého rozumu. Její „věci“ jsou nyní neviditelnými a nehmatatelnými a předpokládá se, že staré viditelné věci jsou důsledkem různého míchání oněch neviditelných.⁹³ Překvapivě se tento styl myšlení osvědčil i v praxi a přinesl nám řadu užitečných vynálezů od přesných hodin k telegrafu. „Hypotetické věci, které tito muži vynalezli a definovali svým způsobem, vykazují výjimečnou plodnost v důsledcích ověřitelných našimi smysly.“⁹⁴ Pomocí logiky a definic nové vědy máme větší kontrolu nad přírodou, než jsme kdy měli díky prostému zdravému rozumu. Méně spokojen už je James s důsledky velkých filosofických systémů novověku od Kanta k Hegelovi, jejichž praktické plody marně hledá.

Podle Jamese však nelze říci, že by jedna podoba myšlení byla absolutně pravdivější než jakákoli jiná. Zdravý rozum jen nejvíce upevněn, protože je ze všech nejstarší. Jazyk vědy je možná důstojnější. Ale ani zakotvenost ani důstojnost nejsou rozhodujícími faktory pravdivosti. Kdyby závěry zdravého rozumu byly zcela pravdivé, žádná věda se svou „exotickou“ terminologií by se prosadit nikdy nemohla. Nakonec je „zdravý rozum *lepší* pro jednu oblast života, věda pro jinou, filosofická kritika pro třetí; ale jen Bůh ví, který typ je absolutně *pravdivější*.“⁹⁵ Žádný způsob nezvítězí nad ostatními a žádný není ostatními absolutně poražen. Konflikty těchto tří způsobů myšlení nás mimo jiné nutí k tomu přehodnotit naši teorii pravdy.

Tímto nezničitelným a nepřekonatelným pluralismem jednotlivých způsobů myšlení se s námi James v rámci této přednášky loučí. Kromě již zmíněné teorie pravdy a věčného leitmotivu pluralismu se v této přednášce setkáváme i s letným nahlédnutím do podstaty toho, co James považuje za příčinu tohoto nesmiřitelného pluralistického chaosu. Tím je samozřejmě jeho představa o bezprostřední zkušenosti, která je věčně proměnlivou spleť prožitků.

⁹² James 2003, str. 96.

⁹³ James 2003, str. 97.

⁹⁴ James 2003, str. 98.

⁹⁵ James 2003, str. 99.

3. 2. Mnoho podob mnohosti

V této kapitole uvidíme, že dříve zmíněný Jamesův názor na pluralistický náhled určité situace není v žádném případě omezen jen na jeho vidění jednotlivých myšlenkových přístupů, kterými si stejně dobře a tudíž stejně špatně dokážeme interpretovat zkušenost, ve které se nacházíme. Následující kapitola se bude zabývat čtvrtou přednáškou z Pragmatismu nazvanou „Jedno a mnohé“.

James došel po dlouhém přemítání k názoru, že problém jednoho a mnohého je nejústřednějším tématem celého filosofování a to z důvodu pregnantnosti tohoto problému. Možná v této chvíli už můžeme tušit, proč byl tohoto názoru. James jde ve svém přesvědčení tak daleko, že je toho názoru, že právě z faktu, zda je někdo přesvědčený monista či naopak pluralista, si může vyvodit, jaký bude zbytek názorů tázaného člověka. „Věřit v jedno nebo v mnohé znamená zastávat názor s největším množstvím důsledků.“⁹⁶

James si samozřejmě všímá, že filosofie byla definována právě snahou o to najít nějaký jednotící princip skutečnosti. „Ale co *různost* ve věcech?“, táže se James, „Je to skutečně tak irelevantní otázka?“⁹⁷ A dochází k závěru, že pokud místo o filosofii mluvíme o intelektu a jeho potřebách, „snadno poznáme, že jednota je pouze jednou z nich.“⁹⁸ Ceníme si jak znalost detailů faktů stejně tak jako jejich zařazení do systému. Právě tento typ vědění nazýváme encyklopedickým či znalostí učence. A tak James uzavírá že „náš intelekt skutečně nesměřuje ani k různosti, ani k jednotě pojaté samostatně, ale k *totalitě*.“⁹⁹

Podle Jamese máme však zvláštní intelektuální inklinaci k vidění jednoty a vznešeného nadhledu, kterou takové abstraktní vidění celku světa z nadhledu přináší. Proto je různorodost skutečností okolo nás tak často opomíjena. Empirici stejně tak jako racionalisté sverepě provolávají „*Samozřejmě že svět je jeden, řekneme. Jak jinak by to mohl být svět?*“¹⁰⁰ James dále pokračuje pragmatickými metodami a ptá se, co by tato jednota či mnohost měla za důsledky pro nás. A táže se dále „Svět je jeden – ano, ale *jakým způsobem* je jeden. Jakou má pro *nás* jednota praktickou hodnotu?“¹⁰¹ od vágních a abstraktních principů se takto podle něj dostáváme ke konkrétnosti. James nachází mnoho oblastí, ve kterých by se nás jednota či mnohost světa mohla živě týkat.

Za prvé dochází k závěru, že svět je samozřejmě *jedním předmětem jazykového diskursu*. Kdyby totiž byla mnohost zcela absolutní, nebylo by možné žádné spojení jednotlivých částí. Naše mysl by tedy nemohla nikdy pojmout celek světa najednou. Tato diskursivní jednota samozřejmě

⁹⁶ James 2003, str. 73.

⁹⁷ James 2003, str. 74.

⁹⁸ James 2003, str. 74.

⁹⁹ James 2003, str. 74.

¹⁰⁰ James 2003, str. 74.

¹⁰¹ James 2003, str. 75.

neimplikuje žádnou další možnou jednotu. „Chaos“, má stejnou jednotu diskursu jako kosmos.“¹⁰² U takovéto jednoty rozhodně naše tázání nekončí. Je nutno se přesvědčit, zda je svět jednotný i v jiných smysluplných aspektech.

Jedním z těchto aspektů je např., zda jsou všechny části světa kontinuální. „Je možno přejít od jedné ke druhé a stále být v tomtéž světě, aniž byste z něj vypadli? Jinými slovy, *drží* částí světa *spolu*, nebo jsou oddělené jako zrnka písku?“¹⁰³ James si samozřejmě uvědomuje, že i zrnka písku spolu drží pohromadě díky prostoru, ve kterém se společně nacházejí. Takto můžeme kontinuálně přecházet přes jakékoli množství zrnků. Právě díky prostorové a časové kontinuitě se vůbec můžeme ve světě pohybovat.

Svět může být dále jednotný díky liniím působení. Můžeme následovat trasu toho, jak se jednotlivé části světa navzájem ovlivňují a takto potenciálně velkou část rozlohy celého vesmíru. James jmenuje gravitační sílu a tepelnou indukci jako dvě síly, jejichž vliv sjednocuje všechno, alespoň ve fyzikálním světě. Ve stejně pojatém světě však nalezneme i nehybná a neprůhledná tělesa, která svými vlivy prakticky jakoukoli kontinuitu znemožní. Nezbyvá nic jiného, než je obejít. Podobné principy fungují i v síti mezilidských vztahů. Pokud si správně zvolíme, kdo zná koho, můžeme se díky pár přátelům přátel a známým známých dostat od našeho souseda až k čínskému císaři či pygmejskému náčelníkovi v nejzapadlejších koutě známého světa. Naše „sociální síť“ se však rozpadne, pokud je v ní byt' jediný člověk, který funguje jako pomyslný izolant a zkrátka nikoho dalšího nezná. James tedy v této otázce podoby jednoty a mnohosti světa uzavírá, že „všechny věci spolu *nějakým způsobem* souvisí (cohere) a lnou k sobě (adhere) a vesmír je celý pokrytý sítěmi těchto vztahů, který z něj činí kontinuální či „integrováný“ systém.“¹⁰⁴ Můžeme tedy říct, že svět je Jedním do té míry, kam tyto sjednocující vlivy působí. Svět naopak není Jedním všude tam, kde naopak tyto vlivy selhávají. James je pak toho názoru, že „neexistuje žádný druh spojení, který by nemohl selhat, pokud byste místo vodičů zvolili nevodiče. Byli byste zastaveni hned po prvním vykročení a museli byste svět popsat tak, že je z tohoto konkrétního úhlu pohledu čistou *mnohostí*. Pokud by se náš intelekt zajímal ve stejné míře o disjunktivní, jak se již zajímá o konjunktivní vztahy, filosofie by stejným způsobem provolávala *nespojítost* (disunion) světa.“¹⁰⁵

Podle Jamese není ani jednotu ani mnohost světa dominantním náhledem. Stejně tak jako prostor stejnou mírou dokáže věci navzájem spojovat i rozdělovat, tak i v našich střetech se světem vzájemného ovlivňování občas potřebujeme vztahy vodivosti a jindy naopak upřednostňujeme

¹⁰² James 2003, str. 75.

¹⁰³ James 2003, str. 75.

¹⁰⁴ James 2003, str. 77.

¹⁰⁵ James 2003, str. 77.

vztahy nevodivosti. „Moudrost spočívá v rozpoznání dobrých a špatných prostředníků v daném okamžiku.“¹⁰⁶

Dalším možným způsobem jednoty světa je jeho *kauzální jednota*. James se v otázce jednoho prvního počátku světa a posledního jednoho směřování všeho zdržuje skepticky názoru. James je pak toho názoru, že pragmaticky řečeno, je pro nás nejdůležitější *generická jednota*. Kdyby byl každý fakt zcela unikátní a nebylo možno jej zařadit do obecnější kategorie, veškerá logika by nemohla fungovat. Pak by nebylo možno usuzovat z minulých zkušeností na zkušenosti příští a zkrátka bychom byli zcela ztraceni. Naštěstí samozřejmě tato jednota rodu do jisté míry ve světě existuje. James je však skeptický k tomu, zda by pro nás měla nějaký pragmatický význam jednota absolutní, tedy zda lze všechny skutečnosti zařadit do jednoho nejvyššího rodu jako „jsoucná“, „myslitelné věci“, „zkušenosti“.¹⁰⁷

Podobně se to má s *jednotou účelnosti*. Každá lidská instituce i živočich směřují k nějakým svým účelům. Bylo by tedy možno vyvodit, že jednotlivé instituce a jednotlivci se sdružují ve větší celky a jejich vyšší směřování zahrnou v sobě všechna směřování nižších jednotek. Nakonec by bylo možno dojít k účelu účelů, který v sobě úspěšně zahrne všechny účely dílčí. James však upozorňuje, že ve světě, ve kterém žijeme, se však málokdy všechno podaří přesně, jak bylo zamýšleno předem. Každý národ započne své počínání s vágními cíly stát se bohatým, velkým či dobrým. Každý krok, který však ve světě stát učiní, však přinese nečekané překážky a změny a učiní staré výhledy nepoužitelnými. Instituce jsou proto nuceny dennodenně přepracovávat konkrétní podobu těchto vágních velkých cílů. „Dosažený cíl může být lepší nebo horší než zamýšlený výsledek, ale vždy je odlišný a složitější.“¹⁰⁸ James si samozřejmě také všímá, že jednotlivá naše směřování jsou ve vzájemném konfliktu. Kde si jeden účel nemůže zcela podmanit ten druhý, tam jsou naše směřování nucena ke kompromisu. Nakonec James dochází k závěru, že náš svět je teleologicky sjednocen jen nedokonale, ačkoli se o větší sjednocení stále snažíme. „Kdokoli zastává *absolutní* teleologickou jednotu a tvrdí, že je jeden účel, který sleduje každý detail vesmíru, se dopouští dogmatismu na vlastní riziko.“¹⁰⁹ Takto např. podle Jamese nemůžeme říci, že všechno zlé tu je jen za účelem vyššího dobra. Na to je podle Jamese rozsah zla ve světě příliš velký.¹¹⁰ Bůh, který může dopustit takovou nadbytečnost zla, není Bohem pro lidské bytosti, ke kterému se lidé mohou obracet. „Absolutno“ se svým jednotným cílem není člověku podobným Bohem nás smrtelníků.“¹¹¹

¹⁰⁶ James 2003, str. 77.

¹⁰⁷ James 2003, str. 78.

¹⁰⁸ James 2003, str. 79.

¹⁰⁹ James 2003, str. 79.

¹¹⁰ Proto James ve svých duchovních přesvědčeních zastává názor, že Bůh není všemocný a že nyní původcem zla ve světě. To je každopádně hlavním motivem Pluralistického universa.

¹¹¹ James 2003, str. 79.

Další z možných jednot světa je estetická jednota. Tím James myslí fakt, že věci vyprávějí příběhy a spadají do dramatické formy se začátkem, prostředkem a koncem. O existenci těchto příběhů nemůže podle něj být pochyb. Retrospektivně můžeme vždy říci, že ačkoli řetěz událostí nemá žádný jasný účel, přesto spadá do této dramatické příběhové formy. A všechny příběhy samozřejmě končí. „I v tomto případě je přirozenější zaujmout postoj mnohosti. Svět je plný parciálních příběhů, které probíhají zároveň, začínají a končí v různých okamžicích. Vzájemně se v různých bodech proplétají a zasahují do sebe, ale nemůžeme je v našich myslích zcela sjednotit.“¹¹² Podle Jamese by bylo opět dogmatické tvrdit, že svět vypráví jen jeden příběh. Je jednodušší vidět světovou historii pluralisticky jako spletenec jednotlivých vláken lana, kde každé z vláken vypráví jiný příběh. Absolutní estetická jednota je podle Jamese opět jedním z těch těžko ospravedlnitelných abstraktních ideálů. James nezavrhuje, že by jednota světa mohla být větší, než se na první pohled zdá. Potenciálně stále může existovat nejvyšší rod, poslední účel či jedno drama, ve kterém hrají všichni. Na to však nemáme žádné důkazy.¹¹³

V neposlední řadě kritizuje James monistickou představu absolutního Znalce všeho, pro kterého jsou nakonec všechny mnohosti shrnuty v jednom kompletním náhledu. Takto pojaté Absolutno všezahrnující noetické jednoty vidí ve světě jen jeden účel, tvoří jeden systém a vyprávějí jeden příběh. I existence takového Znalce všeho¹¹⁴ (One Knower) je jen hypotézou na stejné rovní jako že existuje jen množství jednotlivých možných úhlů pohledu, které není možno zastávat najednou. Empirismus se naopak spokojí s méně ambiciózním závěrem, že všechno je poznáno *někým*. Ale znalců může být neredukovatelně mnoho a ten z nich, který toho ví ze všech nejvíce, stále ještě nemusí vědět všechno anebo vědět všechno, co ví, najednou – může některé věci zapomínat.¹¹⁵ V racionalisticky-idealistickém i empirickém případě by stále svět byl noeticky jedním. Jednotlivé jeho části by byly spolu spojeny jejich vědáním.

Uzavřeno, sečteno můžeme tedy říct podle Jamese do té míry, pokud jej zakoušíme jako nepřerušené zřetězení. „Je jednotný prostřednictvím tolika určitých konjunkcí, kolik jich pozorujeme. *Není* však jednotný právě v tolika určitých *disjunkcích*, které nalézáme. Jeho jednota a mnohost platí způsoby, které mohou být odděleně pojmenovány. Není to ani čisté a jednoduché universum, ani čisté a jednoduché „multi-verzum“.“¹¹⁶ Absolutní jednota se všude těžko hledá. Jednotlivá sjednocení druhů, účelů či sfér vlivu jsou však všudypřítomná. Je to ovšem jednota, která postupuje jen krok za krokem; jednota, která se nenávratně zastaví na izolantech. Toto pojetí se může některým zdát polovičaté, větší jednotu však nemůžeme bez důkazů předpokládat. Jednou

¹¹² James 2003, str. 79.

¹¹³ James 2003, str. 80.

¹¹⁴ V tomto aspektu je samozřejmě James v konfliktu s Josiahem Roysem, zastáncem takového absolutního idealismu.

¹¹⁵ James 2003, str. 81.

¹¹⁶ James 2003, str. 81.

možná svět bude více jednotným než dnes, do té doby ovšem musí pragmatik ultramonistické stanovisko zavrhnout v prospěch více empirického pluralismu.

4. Jamesova filosofie mysli

Konečně se tedy dostáváme k Jamesově prvotině, již jsou jeho *Principy psychologie* vydané roku 1890. Je to dílo vsutku monumentálních rozměrů, na kterém James pracoval soustavně téměř 20 let odkládavše mnohokrát termín jeho vydání. Mnohé kapitoly týkající se neurobiologie i psychologických výzkumů dnes již jistě propastným způsobem nedostačují objevům učiněným za více jak sto let od vydání tohoto díla. V pasážích věnovaných filosofii mysli, tedy především v pořadí deváté s názvem „Proud myšlení“, však James prokázal duchovní bystrozrak, s jakým se setkáváme jen zřídka.

Zde také podrobíme Jamesův radikální empirismus zkoušce (ač do jisté míry anachronicky). James nepoužívá abstraktní pojmy, ale pracuje vždy s konkrétní evidencí. Vše, co říká, musí být ihned přímo podložitelné. Ne však vědeckým výzkumem, ale bezprostřední žitou zkušeností. James v roce 1890 pracuje se stejnými hlavními zásadami a vychází z podobných principů jako James, se kterým se setkáváme o téměř dvě dekády později.¹¹⁷ V úvodu svých *Principů psychologie* prohlašuje, že odmítá všechny metafyzické koncepty, které nelze pozitivně dokázat. Jak koncept transcendentálního ega, tak i volné asociace idejí mu přijdou metafyzické a nepodložitelné přímou zkušeností. Odmítá tedy jak asociální tak spirituální teorie vysvětlení procesů mysli. „Všechny pokusy o to vysvětlit naše fenomenálně dané myšlenky jako důsledky hlouběji ležících entit, jsou metafyzické.“¹¹⁸¹¹⁹

4. 1. Problematika metody introspekce nejen u Jamese

Většina knih věnujících se psychologii začíná v Jamesově době studovat mysl pojednáním o počítčích, nejjednodušších mentálních faktech, a následně synteticky budují složené koncepty na vyšší úrovni. To však podle Jamese znamená opustit důsledně empirickou metodu zkoumání, protože: „nikdo nikdy neměl jednoduchý počíteč sám o sobě. Vědomí se již ode dne našeho narození hemží mnohostí objektů a jejich vztahů, a co my nazýváme jednoduše počítky (sensations), je důsledkem rozlišovací (discriminative) pozornosti dohnané mnohdy velmi daleko.“¹²⁰ James stanovuje svou první zásadu své psychologie takto: „První skutečností pro nás tedy je, že myšlení (thinking) v nějaké podobě neustává (goes on).“¹²¹ Tímto myšlením myslí jakoukoli podobu vědomí bez rozdílu. V deváté kapitole pak určuje pět charakteristik tohoto myšlení, kterými se bude zabývat dále:

¹¹⁷ Ohledně mnoha jiných problematik už Jamesova stanoviska tak neměnná a konzistentní nejsou.

¹¹⁸ JAMES, William. *The Principles of Psychology*. New York: Henry Holt and Company, 1890, předmluva, str. VI.

¹¹⁹¹¹⁹ V rámci sjednocení terminologie se zbytkem textu nazývám vše, co podle Jamese není metafyzické stále empirií či zkušeností. Empirií James rozumí jak vnější poznání, tak i vnitřní zkušenost a v „Druzích náboženské zkušenosti“ za součást této zkušenosti pokládá i to, co je v naší vnitřní zkušenosti neviditelné, avšak stále má na nás zásadní vliv.

¹²⁰ James 1890, str. 224.

¹²¹ James 1890, str. 224.

- „1) Každá myšlenka má tendenci být součástí osobního vědomí.
- 2) V rámci každého osobního vědomí se myšlení stále mění.
- 3) V rámci každého osobního vědomí je myšlení vnímatelně kontinuální.
- 4) Vždy se zdá, že myšlení zachází s objekty na sobě nezávislými.“¹²²
- 5) Myšlení je zaměřeno na některé části těchto objektů na úkor vyloučení jiných.

Toto rozlišení budeme dodržovat i my. Jen první a druhou charakteristiku sloučíme do jedné kapitoly, protože pro nás není první charakteristika tak zásadní a navíc má její stanovení v Jamesově podání dle mého názoru problematický charakter.

G. E. Myers se diví, proč dnešní čtenáři navrátilivši se k Jamesovi nevnímají akutněji fakt, že byl jedním z posledních velkých představitelů introspektivní psychologie před behavioristickým převratem. Myers konstatuje, že si zřejmě „introspektivní psychologie vzala do hrobu i tyto vzpomínky na sebe. Ti, kteří si čas od času vzpomenou, jsou většinou osamělí tuláci mezi hroby, kteří hovoří sami se sebou pro nedostatek lidí, se kterými by hovořit mohli.“¹²³ Myers si také všímá, že ví snad jen o jediné knize od W. Lyonse, která by se soustavněji metodou introspekce zabývala.

Myers vysvětluje, že je introspekce pro Jamese důležitým výzkumným nástrojem, protože jsou její důsledky prakticky hodnotné. Dále také říká, že se v dnešní filosofické diskusi ohledně introspekce především probírá problematika, zda máme schopnost nezpochybnitelného sebe-poznání. Tento problém však pro Jamese tak palčivý nebyl a jeho pozice byla charakteristicky ve středu mezi dvěma extrémy. „Na rozdíl od Brentana, který se zdá být zastáncem nezpochybnitelnosti (infallible) ale také na rozdíl od Comteho, který zavrhl introspekci zcela jako bezcennou, James trval na zpochybnitelné (fallible) užitečnosti introspekce v experimentální psychologii.“¹²⁴

James nevnímá introspekci jen jako prostý pohled dovnitř. Byl toho názoru, že „žádný subjektivní stav, dokud je přítomen, nemůže být svým vlastním objektem; jeho objektem je vždy něco jiného.“¹²⁵ Myers uzavírá, že tedy to, co nazýváme obvykle introspekci je vlastně retrospekci. Avšak dodává dále, že James nerozlišoval vždy přísně mezi introspekci a retrospekci a že z mnohých Jamesových pasáží vyplývá, že zastával názor, že alespoň některé duševní stavy lze pociťovat přímo, zatímco probíhají, a nejen až následnou retrospekci. Myers přitom upozorňuje na

¹²² James 1890, str. 225.

¹²³ MYERS, Gerald E. Pragmatism and introspective psychology. In: PUTNAM, Ruth Anna. *The Cambridge Companion to William James*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 11-25, str. 11.

¹²⁴ Myers 1997, str. 12.

¹²⁵ BURKHARDT, F. H., ed. *Essays in Psychology (The Works of William James, vol.: 11)*. Cambridge: Harvard University Press, 1983, str. 142.

to, že problematika, zda introspekce jako přímé pozorování existuje, má nezanedbatelnou váhu. Určitý stav myslí a jeho následná retrospekce mohou být samozřejmě téměř současné. Natolik, že následný retrospektivní náhled může ještě odposlouchávat od právě doznívajícího stavu myslí. „Připouštíme, že riziko chyby v úsudku je menší, pokud je následný úsudek virtuálně současný s „pozorovaným“ stavem.“¹²⁶ Přitom podle Myerse není důležité, zda je „pozorovaný“ stav přítomen právě nyní, ale zda ještě neopustil krátkodobou paměť.

Krátkodobou paměť však nesmíme zaměňovat s přímým pozorováním. Oba příklady duševních stavů jsou samozřejmě stále v naší bezprostřední zkušenosti přítomné a vzájemně se proplétají a překrývají. Myers tuto problematiku zvláště nerozebírá, my se však nad ní na chvíli pozastavíme. Pokusím se svými slovy popsat dávnou problematiku. Přímá zkušenost je pro nás čistou surovinou, zatímco to, co je pak v krátkodobé paměti, je už její derivát. Samozřejmě nesmíme při tomto zapomínat na to, co už jsme zjistili v kapitole 2, tedy že čistá zkušenost podle Jamese provází všechny naše stavy. Co nazýváme krátkodobou pamětí, bude jen „plavat“ v těchto vodách čisté zkušenosti jako list na hladině potoka. Hrubě bychom mohli rozdíl mezi přímým pozorováním-bezprostřední zkušeností a krátkodobou pamětí přirovnat k rozdílu impresí a idejí u Huma. S tím, že obsahy krátkodobé paměti jsou obvykle časově zpožděné oproti přímému pozorování. Hlavním úhelným kamenem alespoň pro mě osobně je však míra živosti jednotlivých zkušeností. Přímé pozorování je jakoby skutečnou krajinou, zatímco paměť je jen různě vybledlou fotografií. Vše, co už opustilo bezprostřední názor, se vyjadřuje jistou vykořeněností a vyprázdněností. Obsahy krátkodobé paměti se samy tímto umí prozradit, pokud se na ně dostatečně soustředíme. Tento pocit vykořeněnosti či vyprázdněnosti se samozřejmě podobá mnohým stavům, o kterých James píše. Patří k oněm němým ukazatelům odkazujícím kamsi za sebe a na prázdnotu sebe sama. Více o nich se dozvíme v kap. 4. 4.

Myers si dále není jist, zda vůbec retrospektiva v Jamesově pojetí má dostatečné podložení. James je názoru, že můžeme introspektivně pozorovat sami v sobě, že je vskutku jistý úzkostný stav následován téměř současně svým retrospektivním posouzením. Myers se však táže, jak se tedy o existenci této retrospektivy můžeme dozvědět jinak než díky introspekci? James zavádí retrospekci především z důvodu, že se „proud vědomí udává tak rychle, že než si o něm dokážeme něco uvědomit, je už dávno pryč.“¹²⁷ Myers ví, že se někdy stává, že následné posuzování našeho stavu myslí změni onen posuzovaný stav. Myers však trvá na tom, že ani toto není stoprocentní. James stejně jako množství jeho současníků se bálo, že přílišné dlení u zpytování svého svědomí povede jen k zhoršení duševního stavu a depresím. Myers však z tohoto vyvozuje, že obava v tomto případě není, že by následný soud a dlení u určitého minuvšího duševního stavu tento stav změnili, ale že jej naopak nezměněn prodlouží. Co pro sebe neustálým zpytováním stále zpřítomňujeme,

¹²⁶ Myers 1997, str. 12.

¹²⁷ Myers 1997, str. 13.

tímto jednáním totiž konzervujeme v takřka nezměněné podobě. Každý máme toto pevné jádro názorů, které stále renovujeme a tím jim propůjčujeme trvalost a sílu. Jistě však souhlasíme, že nekonečné zpytování černého svědomí, k ničemu příliš dobré není. Náš problém zůstává stále nezměněn a nevyřešen. Jediný způsob, jak jej tedy vyřešit, je přestat na něj myslet a nechat „věci plavat“. Pokud získáme jistý časový odstup a zaměříme se na posuzovaný stav myslí znovu, uvidíme jej z jiného úhlu pohledu a možná řešení už uvidíme. Této jiný úhel pohledu je samozřejmě ona nenávratná změna, kterou svým následným soudem na pozorovaném stavu provedeme. Tato nenávratná ztráta nám však pomůže se dostat z neřešitelného statu quo. Je pak na rozhodnutí každého z nás, u čeho se rozhodneme setrvat a co necháme ležet ladem a jít svou vlastní cestou.

James je názoru, že je nutno, pokud chceme eliminovat co nejvíce chyb v našem introspektivním pozorování, podrobit naše náhledy dodatečnému testování a předložení dalších důkazů. Cílené studium introspektivních dějů za pomoci vědeckých metod, experimentů a statistických závěrů bude muset nutně být retrospektivní. Podle Jamese předexperimentální introspektivní psychologie trpěla nejvíce ze všeho svou závislostí na každodenním jazyce. James naopak klade zvláštní důraz na bezejmenné. Bezejmenné pro nás zůstaly zvláště ty duševní stavy, které James nazývá transitivními. Pojmenované naopak máme ty části proudu vědomí, které James nazývá substanciálními – sem patří ideje, obrazy či počítky. „Dřívější introspektivní psychologie také nečinila zadost našemu subjektivnímu prožívání tím, že nedokázala uznat jeho jemné detaily a rozsah jeho modulací. V souladu s každou spojkou a předložkou, každou příslovečnou frází, syntaktickou formou či modulací řeči (...) existuje takové či onaké stínování v rámci našeho pocitování a vědomí.“¹²⁸ James si všímá i dalších detailů subjektivního prožívání, o kterých se budeme ještě zmiňovat dále. Když si uvědomíme, že všechny tyto dříve přehlížené stavy myslí existují, musíme ocenit, o kolik bohatší je náš subjektivně prožívaný život oproti tomu, co nám o něm naznačovaly předchozí psychologie.¹²⁹

Předchozí introspektivní psychologie také podle Jamese chybovala v tom, že se pokoušela najít nejmenší jednotku vědomí. Hledání takových nejmenších atomů vědomí, jakými byli např. lockovské ideje, je podle Jamese marné a opomíjíme kvůli němu spojitost a dynamičnost našeho vědomí. „Proveďte pozornou introspekci a shledáte, že neexistuje nic, co by odpovídalo jednoduchým či složeným idejím.“¹³⁰ Takový introspektivní výzkum je podle Jamese třeba podpořit evidencí z laboratorních experimentů. James samozřejmě nebyl v tomto pokusu ustanovit a zachránit introspekci jako nepostradatelnou metodu psychologického výzkumu sám. Byl tu také Wundt v Lipsku, Marbe ve Würzburgu či Titchener na Cornell University. Myers cituje zvláště

¹²⁸ Myers 1997, str. 17.

¹²⁹ Myers 1997, str. 17.

¹³⁰ Myers 1997, str. 18.

Titchenerovu chválu na introspektivní metodu a její výsledky. Titchener si však všímá i velké překážky v úspěchu introspektivní metody. Je totiž velice složité, aby různí introspektivní psychologové přišli na stejné výsledky kvůli jejich odlišné mentální konstituci. Jak tedy porovnat mezi sebou navzájem výsledky lidí s různými temperamenty a s různými úhly pohledu na stejnou věc? Titchener si je jist, že „Vytvoření vědecké psychologie zabývající se těmito rozdíly je...jedním z největších úspěchů experimentální metody.“¹³¹ Pokud tedy nepřijdeme na to, jak vytvořit společné měřítko posuzování pozorování různých lidí, budeme mít tolik introspektivních psychologií, kolik budeme mít introspektivních psychologů. Titchener byl přesvědčen, že psycholog musí ze všeho nejdříve vyložit na stůl své vlastní introspektivní tendence. Myers dodává, že výsledkem tohoto přístupu byla ze strany Titchenera možná jediná psychologická učebnice, která začíná osobní zповědí a detailním sebe studiem autora. Titchener byl přesvědčen, že pokud každé psychologické experimentální zkoumání začne tím, že jednotliví si účastníci experimentů udělají jasno ve svých introspektivních sklonech navzájem, bude tyto sklony možno překlenout vědecky. Myers však dále uvádí, že se proti tomuto Titchenerovu názoru postavil Watson, který byl toho názoru, že analýzy jednotlivých introspektivních psychologů nelze nijak standardizovat.¹³² Následkem mj. těchto bezvýchodností byla introspektivní metodologie Jamese a Titchenera opuštěna v prospěch behaviorismu.

Myers si je samozřejmě vědom, že dodnes psychologové a laboratorní pracovníci spoléhají na sdělení z pohledu první osoby pro tvoření svých diagnóz. Myers však upozorňuje na to, že „Rutinní nekontroverzní hlášení z pohledu první osoby mohou být těžko nazývány průzkumnou (probative) introspekcí, o kterou usilovali Titchener a James. Ti hledali pomocí introspekce nové objevy, které by měly vážný dopad na směřování experimentální psychologie (a filosofie).“¹³³

Myers nevidí mnoho nadějí pro obnovení introspektivní tradice v psychologii. Introspekce má ryze personální charakter a „pokud je propůjčena současným experimentálním a laboratorním účelům psychologické profese, je nucena zaujmout neosobní postavení, stává se neživou a přináší většinou jen nezajímavé výsledky.“¹³⁴ Myers konstatuje, že oproti tomu výsledky Jamesovy introspektivní metody v *Principech* jsou ryze osobní, často se vymykají bezprostřednímu chápání a jsou tak nepochopitelné jako jsou zároveň sugestivní. Myers je však toho názoru, že největším přínosem Jamesovy introspektivní psychologie není to, že pochází z hlubokého a geniálního zkoumání, ale díky tomu, že přímo naléhají na teoretiky, kteří jednoduše introspekci zcela obcházejí.

¹³¹TITCHENER, E. B. *Experimental Psychology of the Thought-Processes*. New York: The MacMillan Company, 1909, str. 6-7.

¹³² Viz Watson 1924/25, str. 6.

¹³³ Myers 1997, str. 19. - 20.

¹³⁴ Myers 1997, str. 20.

Dle mého názoru je tento důsledek Jamesova přínosu introspektivní psychologie dobrým místem, kde začít. Schopnost vrátit introspekci zpět do hry je jakousi centrální baštou pomyslného hradu zastánců relevance introspekce. Podle mě Jamesův přínos ale tímto zdaleka nekončí. Mnohé Jamesovy poznatky jsou nepolapitelné, subjektivní a neúplné. Nesmíme se však obskuritou jeho introspektivního zkoumání nechat zastrašit. Z mé zkušenosti jsou to většinou drobnosti vedoucí k „aha efektům“, které mi v průběhu čtení Principů pomohly v orientaci v mé mysli a mém světě. A jsou to právě tyto drobnosti, které se postupně usazují-zrnko po zrnku, které svým součtem však zcela změnily časem můj celkový náhled na svět. Pokud by se mě někdo zeptal čím přesně a jak, nedovedla bych odpovědět asi tak, jako Augustin nedokáže definovat, co je to čas. Jedním z velkých důsledků mého dlouhodobého čtení Jamese je pravděpodobně opuštění explicitního rozumění a příklon k „intuitivnímu“ implicitnímu bezprostřednímu rozumění. Tichener ve své Experimentální psychologii používá základní rozlišení mezi typy lidí, kteří rozumějí spíše pomocí slov a těmi, kteří rozumějí spíše pomocí obrazů.¹³⁵ James a Tichener sám patří spíše mezi typy rozumějící pomocí obrazů. Pokud mám po vzoru Tichenera také vyložit karty na stůl, tak musím doznat, že osobně nepatřím ani k jednomu z typů. Spíše bych se zařadila mezi typ rozumějící pomocí imaginárních obrazů a schémat. Avšak všímám si, že i ony používám spíše jako pomůcku pro lepší uchopení významu než jako jádro věci. Samotné vědomí významu je němé a neviditelné, ale vládne přesvědčivě a absolutně. Většinou mi stačí se řídit takto „po hmatu“ a nehledám už „světlo“ slov ani obrazů. Toto mé „vědomí významovosti“ by se dalo zařadit asi mezi tzv. „Bewusstseinslage“. Tímto termínem němečtí introspektivní psychologové Jamesovy doby nazývali vše, co zbylo navíc nad ideje a volní stavy. Tichener tento termín překládá volně jako „postoje vědomí“ (attitudes of consciousness)¹³⁶ Jejich společným znakem je jejich mlhavost, němost a tušení významovosti. Mezi tyto postoje vědomí bychom mohli zařadit i mnoho Jamesových specifických druhů zkušeností, o kterých se budeme zmiňovat dále. Bez Jamesových podrobných zkoumání o těchto specifických druzích zkušenosti bych jistě nerozuměla tak dobře ani svým vlastním zkušenostem podobného typu. James také na mnohé z nich přímo namířil světlo pozornosti. Osobně bych tedy v rámci Jamesova introspektivního výzkumu vyzvedla i toto důkladné zkoumání „postojů vědomí“.

Myers si všímá provázanosti Jamesových introspektivních a pragmatických snah: „Jamesův pragmatismus a introspektivní psychologie jsou vzájemně provázány (...). Když se přesvědčil, že jsou zkušenosti bohatě vrstvené a více vrstvami obkládané „dýhou“ dalších zkušeností, dospěl k názoru, že co se zdá prostému vnitřnímu oku průzračné, je stále více zakalené pro zkoumající oko. James si byl vědom, jak introspektivní jsou problémy nalezení skutečné směnné hodnoty výrazů jako „já“, „vůle“, „vědomí“, „mysl“, „pozornost“, „pamatovat si“, „představovat si“

¹³⁵ Srov. Tichener 1909, str. 22.

¹³⁶ Tichener 1909, 100.

atd.“¹³⁷ Myers je názoru, že posláním Principů bylo introspektivně propojit filosofické a psychologické pojmy spolu s relevantními zkušenostmi, právě abychom mohli najít skutečnou směnnou hodnotu oněch pojmů. „Vypracovávání našeho lepšího porozumění subjektivnímu slovníku bez konzultování delikátních detailů našich pomíjivých prožitků – (...) by bylo nemožným úkolem.“¹³⁸

Na základě těchto vlastností nazval Myers Jamesův pragmatismus subjektivním pragmatismem. V Jamesově případě nelze najít pragmatickou hodnotu a pravdu ničeho bez notné dávky introspekce. Myers je navíc toho názoru, že se Jamesova pragmatická metoda vyvinula z jeho metodických přístupů v Principech. James např. v Principech hovoří o tom, že budeme ze všeho nejvíce věřit teorii, která dokáže nejlépe vysvětlit naši určitou zkušenost a nejlépe apelovat na naše estetické, emoční a činné potřeby.¹³⁹ Co podle Myerse může Jamesova introspektivní metodologie přinést současnému diskurzu je právě její osobní charakter.

Můžeme se také dále ptát na to, proč introspektivní metoda ztroskotala, ač se zdála zprvu tak nadějnou a ač přináší očividně své plody, které jsou jinými metodami nezjistitelné. Nemohu než si vzpomenout na záležitosti popisované v kapitole 2. 4. Podle toho, co Myers popisuje, to vypadá, že psychologové hledali společnou půdu na způsob onoho jednohlasného zpívání hymny. Nepomohl by i tady pluralistický přístup? To, že se dorozumíme navzájem, jakožto lidé máme mnoho společného a že žijeme ve společném světě, je pragmaticky podložený fakt. Nebylo by možné vzájemnou odlišnost jednotlivých introspektivních psychologů brát spíše jako přednost než jako překážku? Různě založení lidé mohou pokrýt větší rozsah zkoumaného pole. Na rozdíl od Myerse bych tedy osud introspektivní psychologie neviděla tak bledě alespoň co se teoretické možnosti jejího provedení týče. Je tu však ještě druhý problém, kterým je nutnost onoho vyložení karet na stůl všech výzkumníků. Za prvé nemůžeme vzhledem k zpochybnitelnosti introspektivních náhledů nikdy vědět, zda jsme vyložili všechny podstatné karty v plén (v tomto s Jamesem souhlasím) a za druhé by bylo jen velmi málo lidí ochotno upřímně vydat počet ze svého nejniternějšího a nejsoukromějšího vlastnictví. Takové počínání je proti obecně rozšířeným lidským tendencím. Mohu samozřejmě jen hádat, jak moc imunní vůči těmto tendencím jsou výzkumníci a psychologové tímto polem se zabývající. Dokázali by se vyhnout nástrahám vlastní mysli? Zkrátka a dobře, introspektivní náhledy může v sobě nalézt každý z nás, ale v labyrintu hned těsně za branou se málokdo hned neztratí. Vzhledem k malé okamžité upotřebitelnosti poznatků nalezených v tomto labyrintu myslí mi pak nepříjde pravděpodobné, že by do introspektivního výzkumu chtěl někdo investovat ve velkém. Ani já tedy nejsem názoru, že by se mohla v dohledné době uskutečnit renaissance introspektivní psychologie a filosofie ač by potenciál byl dle mého názoru obrovský.

¹³⁷ Myers 1997, str. 22.

¹³⁸ Myers 1997, str. 22.

¹³⁹ Srov. James 1980, 2:940.

Důležité je se nyní i díky přesnějšimu soupisu Jamesových objevů zamyslet nad tím, zda vskutku metoda introspekce přináší validní výsledky a jak z těchto důsledků lze usuzovat na jednotu či pluralitu naší skutečnosti. Možná nám dialog samý s dávno opuštěným alternativním přístupem pomůže odhalit nesamozřejmost a neúplnost našich současných náhledů a metod.

4. 2. Myšlení má tendenci být součástí osobního vědomí a v rámci tohoto vědomí se myšlení neustále mění

Když James říká, že každá myšlenka je součástí osobního vědomí, je problematické říci, co vlastně osobní vědomí je. Jako v Augustinově případě hovoření o čase, tak i o osobním vědomí víme moc dobře, co znamená, dokud se nás na to někdo nezeptá. Jaký je tedy jeho význam? James uvádí jako příklad množinu myšlenek různých lidí nacházejících se v určité místnosti. Určité myšlenky navzájem vytvářejí jeden celek (*cohere mutually together*), jiné nikoliv. Žádná myšlenka není osamocena, ale patří k určitým dalším a už ne k žádným jiným. Pokud se někde v místnosti nachází osamocená myšlenka mimo vědomí kohokoli, nemáme žádné prostředky zjistit, že tu skutečně je. Jediné myšlenky, se kterými se setkáváme, jsou částí osobního vědomí, konkrétních „já“ a „ty“.¹⁴⁰

„Každá z těchto myslí si nechává své myšlenky pro sebe. Není mezi nimi žádné předávání či vyměňování. Žádná mysl nikdy přímo *nevidí* žádnou jinou myšlenku, než svou vlastní. Absolutní izolace, neredukovatelný pluralismus, je zákonem. (...) Ani současnost (*contemporaneity*), ani blízkost v prostoru, ani podobnost v množství a v obsahu, nedokážou sloučit dohromady myšlenky, kterou jsou odděleny bariérou jejich příslušnosti jiným personálním vědomím.(...) Obecně platný vědomý fakt je, že nikoli „pocity a myšlenky existují“, ale že „já cítím“ a „já myslím“. Žádná psychologie nemůže popřít *existenci* osobního vědomí.“¹⁴¹¹⁴²

Další charakteristikou myšlení je podle Jamese jeho neustálá změna. Tím James nemyslí, že by jeden stav mysli nemohl mít žádné trvání. James se zaměřuje spíše na změny v delších časových intervalech. Pro ně platí, že „žádný stav, který jednou odezněl, se nemůže opakovat a být naprosto stejný, jako byl před tím.“¹⁴³ Víme z vlastní zkušenosti, jak se v naší mysli jednotlivé stavy mění. Pokud se však jedná o detailnější obrázek jednotlivých pasáží naší zkušenosti, je už situace složitější. Teorie idejí klasického empirismu pracuje s jednotlivými atomy jednoduchých idejí, se kterých se syntézou tvoří ideje složitě. Jednotlivé atomy zůstávají stále stejné. Naše každodenní zkušenost existenci těchto nejjednodušších a neměnných atomů vnímání na první pohled zcela

¹⁴⁰ James 1890/I, str. 225-226.

¹⁴¹ James 1890/I, str. 226.

¹⁴² James říká sám, že k této osobní formě má naše myšlení jen tendenci. Tzn., vždy tuto osobní formu mít nemusí, jako např. v „nevědomých“ a automatických stavech. Jamesovy názory na existenci nevědomých stavů mysli (či spíše jejich neexistenci) tu však neuvádím. Avšak i v těchto záležitostech se řídí své maximy nepoužívat žádných metafyzických konceptů a vycházet jen z pozitivně daných fakt. Pro zájemce odkazují na čtvrtou kapitolu Principů psychologie.

¹⁴³ James 1890, str. 230.

potvrzuje. „Nejsou například smyslové vjemy získané vnímáním stejného předmětu vždy stejné? Nezpůsobí stejná klavírní klávesa stisknutá vždy se stejnou silou vždy stejný sluchový vjem? Nezpůsobuje vždy stejná tráva v nás stejný vjem zeleně, stejná obloha stejný vjem modři, (...). Přesto nemáme žádný důkaz, že se stejný tělesný vjem někdy opakuje dvakrát.“¹⁴⁴

Co se opakuje, je stejný předmět našeho vnímání. Často nevěnujeme pozornost jednotlivým detailům našeho vnímání a přejdeme od nich rovnou k rozpoznání realit, které jejich přítomnost odhaluje. „Tráva za oknem se mi nyní zdá mít stejný odstín na slunci tak jako ve stínu, a přeci by malíř musel namalovat jednu část tmavě hnědou a další zářivě žlutou, aby tím zachytil skutečný účinek vjemů (to give it's real sensational effect). Obvykle nedbáme o to, jak odlišně zní a je cítit jedna věc různě vzdálená a za jiných okolností. Stejnost věcí je to, o jehož ujištění usilujeme; a jakýkoli vjem, který nás o tom přesvědčí, bude pravděpodobně „v hrubé míře“ vyhodnocen jako jeden a ten samý. (...) Co nás zajímá, není absolutní kvalita nebo kvantita určitého vjemu, ale spíše jejich poměr k dalším vjemům, které máme v tu samou dobu.“¹⁴⁵

Objekt jen o trochu světlejší než je zbytek objektů v místnosti, se nám ve tmě zdá jako bílý. Takový fakt podle Jamese nemohl být převzat *ze smyslů*; musel být odvozen na základě řady nepřímých okolností. „Existují fakta, která nás přesvědčují o tom, že naše smyslové vnímání se nepřetržitě mění, tudíž ten samý objekt nám bez potíží nemůže poskytnout ten samý smyslový vjem více než jednou.“¹⁴⁶ Vidíme věci jinak po probuzení a jinak odpoledne, jinak unavení a jinak odpočatí, jinak v létě a jinak v zimě. „Přesto nikdy nepochybujeme o tom, že nám naše smyslové vjemy odhalují jeden a ten samý svět, se stejnými smyslovými kvalitami a plný těch samých smyslově vnímatelných věcí.“¹⁴⁷ Avšak na stejné věci a stejná prostředí reagujeme odlišně podle naší nálady a věku. Co bylo dříve živé a vzrušující, je nyní nudné, otravné a mdlé. „Ptačí píseň je únavná, vánek je truchlivý, obloha je pochmurná.“¹⁴⁸ I když hovoříme o tom, že vnímáme ten samý vjem, ve skutečnosti je to se striktní teoretickou přesností nemožné. „A cokoli bylo pravdivé o řece života, o řece počátečního vnímání (elementary feeling), bylo by jistě řečeno pravdivě spolu s Hérakleitem, že nevstoupíme dvakrát do té samé řeky.“¹⁴⁹

Ani žádný stav mysli není nikdy dvakrát ten samý. „Každá myšlenka, kterou máme o daném faktu je v přísném slova smyslu jedinečná, a podobá se ostatním jen tím, že je stejného druhu jako ostatní myšlenky o stejném faktu. Když se stejný fakt opakuje, musíme o něm smýšlet novým způsobem, vidět ho z trochu jiného úhlu pohledu, chápat jej v jiných souvislostech než za jakých se jevil

¹⁴⁴ James 1890/I, str. 231.

¹⁴⁵ James 1890/I, str. 231-232.

¹⁴⁶ James 1890/I, str. 232.

¹⁴⁷ James 1890/I, str. 232.

¹⁴⁸ James 1890/I, str. 232.

¹⁴⁹ James 1890/I, str. 233.

minule.“¹⁵⁰ Mnohdy se sami sobě divíme, jakým způsobem se naše vnímání okolností a souvislostí, ve kterých něco vnímáme, změnilo. Pak se divíme sami sobě, že jsme o něčem mohli smýšlet před měsícem naprosto odlišně než nyní. „Vyrostli jsme z možnosti mít takový stav mysli, aniž bychom věděli proč. Rok od roku vidíme svět v jiném světle.“¹⁵¹ Náš pohled se mění i na těch nejmenších časových intervalech. „Zkušenost nás proměňuje každým okamžikem, a naše reakce na každý předmět je ve skutečnosti důsledkem naší zkušenosti s celým světem až do této doby.“¹⁵² Stejně jako je naše vnímání každého jednotlivého vjemu ovlivněno kontextem vjemů ostatních, jsou i naše myšlenky vnímány ve světle ostatních souběžných a předešlých myšlenek.

Celé toto teoretické tvrzení (proposition) má podle Jamese větší teoretický dopad, než by se mohlo zdát. Ačkoli jsou změny vnímání mnohdy nepatrné, nemůžeme už důsledně a přísně dodržovat zásady Lockovské a Herbartovské školy. „Bez pochyb se mnohdy hodí (is convenient) formulovat mentální danosti atomisticky a zacházet s vyššími stavy vědomí jako kdyby byly sestavené z mnoha neměnných jednouchých idejí. Mnohdy se hodí zacházet s křivkami, jako kdyby byly složeny z mnoha malých úseček a s elektřinou a nervovými vzruchy, jako kdyby byly tekutinou. Ale v jednom i druhém případě nesmíme zapomínat, že mluvíme pouze symbolicky a že v přírodě není nic, co by odpovídalo našim slovům.“¹⁵³ Aneb permanentně existující idea je stejně mytologickou bytostí jako Paleček (Jack of Spades). „To co činí vhodným použít takové mytologické formulace, je celá organizace mluvy, která nebyla vytvořena psychology, ale lidmi, které zajímala jen fakta odhalená jejich mentálními stavy. Mluvili o svých stavech mysli pouze jako o *ideách této a této věci*. Není pak žádným překvapením, že je myšlenka nejsnadněji uchopena pod jménem věci, jejíž jméno nese. Pokud je věc složena z více částí, usuzujeme, že také myšlenka o téže věci je složena z více částí. Pokud se jedna část objevila ve věci vícekrát anebo v jiné věci při předešlých příležitostech, usuzujeme, že i nyní musíme mít stejnou „ideu“ tytéž věci, která tu byla za oněch všech předchozích okolností. Pokud je věc jednoduchá, její myšlenka je jednoduchá.“¹⁵⁴

Opět tu tedy vidíme opakování mnoha motivů, se kterými jsme se už setkali dříve v kapitole o kritice zdravého rozumu. Necht' každý usoudí sám za sebe, zda můžeme kdy vstoupit do té samé řeky anebo je ona řeka jiná už právě proto, že je naše zkušenost obohacena o další průběh. To je samozřejmě principem pluralismu par excellence, v jehož systému není jediná jeho vybraná část do posledka stejná jako druhá. Vidíme tu už i Jamesovu „maximu“ asimilace nových pravd se starými. Hodnota a podoba určitého vjemu i myšlenky je dána okolními vjemy a je tedy do určité míry konstrukcí jako v případě kontrastu světlejšího objektu v tmavé místnosti. Mohli bychom jmenovat

¹⁵⁰ James 1890/I, str. 233.

¹⁵¹ James 1890/I, str. 233.

¹⁵² James 1890/I, str. 234.

¹⁵³ James 1890/I, str. 236.

¹⁵⁴ James 1890/I, str. 236.

řadu optických iluzí, které fungují na podobném principu. Naše realita má daleko k tomu, aby byla jednoduše daná, jak leží a běží. A to jak v záležitostech čistého vnímání, pak i reflexe a myšlenkových procesů. Myslím, že každý z nás zažil mnoho okamžiků, kdy mu jaksi myšlení ujelo nepozorovaně přímo pod nohama. Např. když se po několika letech vrátil ke stejné knize či filmu, o které měl určitý názor a zjistil najednou, že stejný obsah vnímá naprosto jinak. Marně pak pátrá v paměti, jak vůbec mohl dojít dříve k závěru, který mu nyní připadá tak bizarní. Jak James říká, zkrátka z možnosti mít takový názor vyrostl. Názořem tu James míní povšechně jistý konkrétní stav proudu vědomí s jeho unikátními obsahy. I zde se snad můžeme řídit poznatkem, že bezprostřední zkušenost-proudu vědomí má holistický charakter.

Povšimněme si tu motivu, o kterém jsme se zmiňovali i v souvislosti s Myersovým posuzováním problematiky bezprostřední zkušenosti a jejího vztahu k našemu následnému soudu. Naše explicitní myšlení je pak toho typu, které udržuje myšlenku zakonzervovanou nezměněnu. Jádro našich názorů, které svým žitím a jednáním stále znovu stvrzujeme, tedy zůstává zpravidla nezměněno. Většinu z nás se nestává, že bychom najednou zničehonic trpěli syndromem rozdvojené osobnosti a stali se někým jiným zastávajícím zcela jiné hodnoty a uvažujícím zcela odlišně. Jsou to právě názory a hodnocení na okraji, které jsme nechali ležet a běžet nějakou dobu bez povšimnutí, u kterých pozorujeme, že se po letech už zpět k možnosti mít stejný názor na ně jako před lety vrátit nemůžeme. Tyto polozapomenuté implicitní názory stále omývané našimi novými zkušenostmi a názory nechané napospas divočině našich hlubin však osvětlují, že i pevnost našich pevných názorů není tak pevná jak bychom si mysleli. Vskutku, jaký máme důkaz, že se jakýkoli vjem či myšlenka dostavuje dvakrát? Podle čeho to můžeme v rámci svého myšlení posoudit? Víme jen, jak vnímáme přesně nyní, ale porovnat současný vjem nezávisle s jakýmkoli minulým okamžikem prostě věrně nemůžeme.

4.3. V rámci každého osobního vědomí je myšlení vnímatelně kontinuální

Podle Jamese lze kontinuálnost definovat pouze jako něco, co je bez porušení (breach), trhlin (crack) nebo rozdělení (division). Jediné možné myslitelné porušení v rámci jednoho myšlení je v případě ztráty vědomí a vzniku časové trhliny, během které se vědomí ztratilo zcela, aby se vrátilo zpět v pozdější čas. Že je myšlení každého osobního vědomí plynulé, znamená podle Jamese především dvě věci. Za prvé tím myslí, že i v případě, že v něm je časové přerušování (time gap), vědomí se po jeho skončení cítí patřit k vědomí, které bylo před tím, jako jiná část toho samého „Já“. Za druhé tím míní, že změny od jednoho okamžiku k druhému nejsou kvalitativně nikdy zcela ostré a náhlé (abrupt).¹⁵⁵

Přes nevědomou mezeru v čase se vědomí překlene tak, že je pocíťováno jako nepřerušované. Např. když se probudíme, většinou víme, že jsme byli „v bezvědomí“ a mnohdy dokážeme určit i jak přesně dlouho¹⁵⁶. James tu samozřejmě používá trochu nešťastný příklad, protože v jiných případech zase odhadnout dobu, kdy jsme byli v „bezvědomí“ nedokážeme a tápeme, co je za den a hodinu. Schopnost vědomí překlenout mezery je však úžasná. Existují osoby, které se probudily z kómatu po mnoha letech a sdělily, že svět kolem sebe celá ta léta nějakým způsobem přeci jen vnímaly. Že tedy uběhla tak dlouhá doba, je nepřekvapilo. Za druhý extrém můžeme např. ze světa fikce považovat hlavního hrdinu Simona ze hry SOMA, který v poslední naději na vyléčení smrtelné nemoci navštíví ordinaci jistého pořiderního doktora, který nahraje jeho mysl na disk. Simon odchází ze skenovacího přístroje s myšlenkou, že uběhla sotva minuta od doby, co do něj vstoupil. Zjišťuje však, že uběhlo mnoho set let, svět zasáhla devastující kometa, a on vlastně nikdy nebyl původním Simonem žijícím v naší současnosti...Zkrátka a dobře se mi zdá, že v „bezvědomí“ můžeme dobře sledovat průběh času, jen když alespoň jistá malá část z nás stále nějak vzhůru je. Jen tak mohou naše vnitřní hodiny bez ustání fungovat. Ať už však můžeme poznat, jak dlouhou dobu jsme překlenuli nebo ne, schopnost vědomí zcela samozřejmě bez přetržení navázat na potenciálně zřejmě jakkoli dlouhou dobu naší objektivní nepřítomnosti je velice zajímavou problematikou naší nejobecnější bytnosti na tomto světě.

Všechny části vědomí stále patří k jednomu celku, který nazýváme přirozeně „Já“.¹⁵⁷ Naše vědomí překlene „slepé skvrny“, ve kterých jsme byli nevědomí „objektivně“ pro zbytek světa. Pocíťujeme celý svůj prožitek bdělého dne jako nepřerušovanou jednotu. „Vědomí se tedy samo sobě nejeví nasekané na kousky (chopped to bits). Slova jako „řetěz“ (chain) nebo následnost (train) jej nepopisují přesně tak, jak se prezentuje samo o sobě bezprostředně. Není to nic pospojovaného dohromady (jointed), vědomí plyne. „Řeka“ nebo „proud“ jsou metafory, kterými je nejpřirozeněji

¹⁵⁵ James 1890/I, str. 237.

¹⁵⁶ Např. když se probudíme uprostřed noci a dokážeme s velkou přesností odhadnout, kolik je hodin.

¹⁵⁷ James 1890/I, str. 238.

popsáno.¹⁵⁸ Když jsme totiž v bezvědomí, sami pro sebe neexistujeme. O naší přítomnosti v mezichase nás mohou informovat jen jiní lidé mající vědomí jako my. Jejich vědomí má samozřejmě také podobu proudu a podobně zase existují oni pro nás v jejich bezvědomí. Ať už však proud vědomí náleží komukoli, musí být bezprostředně vnímán a ve svém bezprostředním nazírání je vždy nepřetržitý. Z pohledu první osoby si vědomí absolutního přetržení vědomí být nemůžeme.

James tedy pojímá naše vědomí dynamicky jako proud. Musíme však zohlednit, že i v rámci jednoho vědomí a myšlenek, které mu náleží a náleží k sobě, najdeme jistou oddělenost jednotlivých částí a jejich spojování dohromady. James poukazuje na naši zkušenost se zlomy způsobenými náhlým kontrastem v kvalitě po sobě jdoucích segmentů proudu myšlení. „Neroztrhne náhlý hlasitý výbuch vědomí vejpl?“¹⁵⁹, ptá se James. „Nevytvoří snad každý nový otřes, výskyt každého nového předmětu, nebo změny ve vnímání, skutečné přerušení, které je tak vskutku vnímáno, které seká proud vědomí napříč v momentě, kdy se objeví? Neudeřují (smíte us) nás takové jevy každou hodinu a máme právo v jejich přítomnosti nazývat naše vědomí proudem vědomí?“¹⁶⁰ Zde James trvá na konzistentnosti proudu vědomí a jeho jednotě, stejně tak jako jinde trvá na pluralismu.

Podle Jamese je tato námitka zčásti založena na nejasnosti a z části na povrchnosti našeho introspektivního náhledu nás samých. „Nejasnost je mezi myšlenkami samými pojatými jako subjektivní fakta, a věcmi, kterých si jsou vědomy. Věci jsou jasně oddělené a nesouvislé; míjí před námi jako zřetězení nebo následnost (train), objeví se s výbušnou rychlostí a silou a jedna druhou roztrhává v půli. Ale jejich příchody, odchody a kontrasty neporuší proud vědomí, které je myslí, více než věci sami rozbijí čas a prostor, ve kterém jsou přítomny.“¹⁶¹ Jak James líčí dále: „Ticho může být přerušeno úderem hromu, a my můžeme být na okamžik tak omráčení a zmatení tímto otřesem, že si ihned nedovedeme vysvětlit, co se vlastně stalo. Ale toto zmatení samo je mentálním stavem, a stavem, který nás mívá hladce přímo od ticha ke zvuku. Přejít od myšlení na jednu věc k myšlení na druhou není o nic více přerušением myšlení, než je kloub na bambusovém stéble přerušением ve dřevě. Je stejně tak součástí myšlení, jako je kloub součástí bambusu.“¹⁶²

Povšimněme si zde, jak James s poznatkem získaným introspekcí nakládá. Co jiní vykládali jako naprostou průrvu a oddělení dvou nezávislých věcí, tu vidí James jako pouhý kloub na bambusu, který odděluje v jistém smyslu, ale ne zcela, dvě části stébla. Připomeňme si tedy nyní obtíže a temnotu, kterou s sebou introspekce nese. I James sám přeci byl názoru, že každý pohled dovnitř

¹⁵⁸ James 1890/I, str. 239.

¹⁵⁹ James 1890/I, str. 239.

¹⁶⁰ James 1890/I, str. 239-240.

¹⁶¹ James 1890/I, str. 240.

¹⁶² James 1890/I, str. 240.

nás samých není automaticky nezpochybnitelně pravdivý. I ve vnitřní krajině existují klamy a zdání stejně tak jako v té vnější. A stejně jako si můžeme v šeru splést keř s člověkem, můžeme se nedostatečně zaměřeným světlometem introspektivního hledání zmýlit v podobě a obsahu našich niterných zkušeností. Má více pravdu James nebo např. Locke? Proč vlastně Locke s takovou samozřejmostí shledal ve svém nitru existenci jednoduchých a složených idejí? Mýlil se Locke tak moc? Přitakával tiše stejně jako jeho současníci němým skutečnostem, o kterých ani nemá smysl hovořit, zatímco až James měl tu smělost je říci nahlas? Proč právě James a právě tehdy měl potřebu říci nahlas to, co všichni mlčky věděli už od počátku věků? Proč nikdo před tím nepotřeboval promluvit o „postojích vědomí“ či neatomistické podstatě naší vnitřní zkušenosti? Nuže, tématem této práce není zabývat se touto problematikou, avšak i před ní se musíme mít na pozoru, pokud chceme správně posoudit hlavní téma mé práce.

O pár řádků dále vysvětluje James podrobněji, co nachází ve své bezprostřední zkušenosti, pokud je při svém introspektivním pátrání důsledný: „Povrchní introspekce je přehlížením, že i když se sebou věci vzájemně kontrastují s největší prudkostí, přetrvává v nich stále velké množství spřízněnosti, jejichž prostřednictvím jsou poznávány. Do povědomí (awareness) hromu samotného se vplíží předchozí vědomí ticha a ve vědomí hromu dále pokračuje; protože co slyšíme, když udeří hrom, není hrom čistě sám o sobě, ale „hrom-rozbíjející-ticho-a-kontrastující-s-ním.“¹⁶³ Naše vnímání hromu, který se objeví za těchto okolností, je zcela jiné, než kdyby tento hrom byl pokračováním hromu předchozího (...). Vnímání hromu je zároveň vnímání zmizelého ticha; a bylo by těžké najít ve skutečně přítomném vědomí jakéhokoli člověka vnímání tak omezené na pouhou přítomnost, že by nemělo žádné ponětí o čemkoli, co bylo předtím.“¹⁶⁴¹⁶⁵

Srovnejme toto tvrzení s tím, jak James popisuje „dialektiku bezprostřední zkušenosti“ ve své kritice Hegela v Pluralistickém universu. V této přednášce James uznává, že se ve věcech děje „dialektický pohyb“, pokud to tak chceme nazývat. Hegel ale podle Jamese udělal tu chybu, že místo empirických věcí samých na sebe nechal dialekticky působit jejich ideové obrazy. „Pluralistický empirismus ví, že se každá věc nachází v nějakém prostředí, v okolním světě ostatních věcí, a pokud ji zde necháme působit, setká se neodvratně s odporem a opozicí ze strany jejích sousedů.“¹⁶⁶ James upozorňuje také na to, že „Hegel (...) považuje data bezprostřední zkušenosti za „nepravdivá“, protože nejsou svými vlastními opaky. (Data bezprostřední zkušenosti) jsou negována tím, co je vůči nim vnější. Absolutno je pravdivé, protože jen ono nemůže mít žádné

¹⁶³ Srov. Brentano; *Psychologic*, vol. i. pp. 219-20. – James zde odkazuje na Brentana a jeho pojednání o jednotě vědomí, které hodnotí velice kladně.

¹⁶⁴ James 1890/I, str. 240-241.

¹⁶⁵ Bylo by zajímavé se více zabývat šíří tohoto okruhu právě vnímaného vjemu a „retencí“ bezprostředně minulého ve vnímání přítomného.

¹⁶⁶ JAMES, William, *The Pluralistic Universe*, 1909, str. 23.

vnější prostřední (external environment), a stalo se tak svým vlastním opakem.“¹⁶⁷ James o tomto Hegelově závěru pochybuje a táže se, zda by přeci jen několik částí konečné zkušenosti nemohlo být svým vlastním opakem. James je toho názoru, že samozřejmě pokud bereme intelektuálně či pojmově, tak svým opakem být nemohou. „Každý abstraktní objekt sám o sobě vylučuje všechno, co nezahrnuje,..."¹⁶⁸ James však dodává: „Pokud by se nicméně konceptuální zacházení s proudem reality ukázalo z nějakého dobrého důvodu jako neadekvátní a mající spíše praktickou než teoretickou či spekulativní hodnotu, poté nezávislý empirický vhled do skladby pulsů reality může docela dobře ukázat, že některé z nich jsou svými vlastními opaky, a vskutku jsou jimi i v tom samém smyslu, jakým nakládá Hegel se svým absolutnem.“¹⁶⁹

Můžeme tedy říci, že skutečně zakoušený hrom ve své plné skutečnosti a významu spolutovořen předchozím tichem. V tomto případě jsou ticho a hlasitý zvuk hromu vskutku svými protiklady. Ovšem jak z Jamesova textu vyplývá, ne všechny významové jednotky našeho bezprostředního zakoušení tvoří tak ostré „dialektické“ kontrasty. Pomyslné barvy významů na paletě se mohou míchat nejrůznějšími způsoby. Někdy tvoří téměř dokonalou harmonii, jindy zajímavou polyfonii a jen někdy šokující kontrast. Problém samozřejmě je dle mého názoru v tom, že si takových souvislostí všimneme ještě mnohem méně než toho, že naše povědomí hromu spoluvytváří předchozí ticho, díky kterému nás hrom dokáže tak vyvést z míry. Poté je totiž velice lehké uvěřit atomistické suverenitě každé události. Samozřejmě, že je každá událost do velké míry suverénní. Hrom je dost dobře hromem i bez ticha, které mu přecházelo a které po něm bude také následovat. Tato suverenita je mnohdy velká, ale nikdy není absolutní. Pokud počítáme s absolutní suverenitou každé události, dostáváme se jen do logických sporů, které prokážou mylnost našeho smýšlení. James velice dobře vystihuje nutnost uvědomit si, že události a jednotlivé zkušenosti spolu nejsou propojeny jen půdou společné základní dimenze, ale i spolu navzájem vlákny spoluvytvářených významů a odkazů. Právě kontrastující zkušenosti hromu a ticha nám pomohou si tuto provázanost „dialektiky“ větších významových celků uvědomit. A možná pak dovedeme s těmito vyššími významovými celky lépe pracovat a lépe se tak orientovat i ve světě našeho života. Zvláště ve sporných případech naší životní cesty se nám trochu nadhledu navíc vždy hodí. Dle mého názoru je nejdůležitějším poznatkem tohoto Jamesova pátrání právě to, že takový nadhled existuje a můžeme se na něj spolehnout a odvolávat. Ti, kteří k tomuto nadhledu přístup nemají, mají naopak omezené pole působnosti.

B. Wilshire v souvislosti s pasáží týkající se hromu-ticha např. uvádí svůj vlastní příklad týkající se modrosti. „Modrost není nikdy samostatná, nýbrž je vždy zasazena do celkového Předmětu myšlení. Je to modrost oblohy. Navíc nás zachytí do sebe sama, nás tělesné bytosti pod nebeskou

¹⁶⁷ JAMES, William, *The Pluralistic Universe*, 1909, str. 27.

¹⁶⁸ JAMES, William, *The Pluralistic Universe*, 1909, str. 27.

¹⁶⁹ JAMES, William, *The Pluralistic Universe*, 1909, str. 27.

klenbou. Velmi často se tímto hlouběji nezabýváme, avšak žijeme volky nevolky v její přítomnosti. Pokusím se to vyjádřit. Má-hlava-je- zoblohovaná-obrácena-vzhůru-do-modři (skyified-my-head-is-turned-upwards-into-the-blue).¹⁷⁰ V této Wilshirově pasáži vidíme jak prvky „dialektiky bezprostřední zkušenosti“, pak také i již známý rys celkové zkušenosti v Jamesově smyslu, která překlenuje subjekt-objektovou bariéru. V této pasáži není kontrast jednotlivých prvků tak výrazný, ač se jedná o kombinaci jevů vnitřní a vnější zkušenosti, jejichž kontrast je dost značný.

Dále pak James rozvádí i motiv nedostatečnosti našeho užití jazyka pro popis bezprostřední zkušenosti. „I v tomto případě naše užití jazyka oponuje našemu vnímání pravdy. Nazýváme své myšlenky jednoduše, každou jako samostatný předmět o sobě, jako kdyby každá znala jen sama sebe a nic jiného. Co ve skutečnosti každá z nich zná, je s největší jasností věc, po které je pojmenovaná, a matněji možná tisíce dalších věcí. Měla by být pojmenována po nich všech, ale to nikdy není. Některé z těchto věcí jsou ty, které byly jasně viděny před chvílí, některé jsou věcmi, kterou budou více jasné od nynějška. Pozice našeho těla, postoj, stav, jsou jednou z věcí, o nichž máme vždy *nějaké* povědomí, jakkoli mu nevěnujeme pozornost, které neměně provází každé vědění něčeho jiného, které máme.“¹⁷¹

Změny ve vědomí se dějí různou rychlostí. Někdy se jednotlivé stavy mění poměrně pomalu a my si proto můžeme být vědomi předmětu našeho myšlení v klidu a s jistotou. Když se změny dějí rychle, jsme si vědomi pouze cesty, změny, přechodu od jednoho k druhému. Jednotlivé části proudu vědomí mají jiné tempo. James tuto skutečnost přirovnává k životu ptáka, který se skládá z přeletů a usednutí. „Okamžiky klidu jsou většinou naplněny představami smyslových vjemů, které mohou být v mysli podrženy po neomezeně dlouhou dobu. Okamžiky letu jsou naplněny myšlenkami vztahů, statických nebo dynamických, které většinou převládají v místech mezi záležitostmi kontemplovanými v dobách poměrného klidu.“¹⁷² James nazývá místa klidu „podstatnými částmi“ (substantive parts) a místa přechodu „přechodnými částmi“ (transitive parts) proudu vědomí¹⁷³ Zdá se, že účel přechodů je dostat se z jedné podstatné části do jiné.

Přechodnou část je velmi těžké pozorovat. Pokud jsou jen cestou k tomu dojít k nějakému závěru, pak když dorazíme do dalšího klidového stádia, cesta tam je prakticky zahlazena novými závěry, ke kterým dojdeme. James vyzývá své čtenáře: „Nechť se kdokoli pokusí povést řez myšlenkou v prostředku jejího tvoření, podívá se na řez a uvidí, jak těžké je provést introspekci přechodového aktu. Rychlost myšlení je tak závratná, že nás dovede k závěru rychleji, než jej dokážeme zachytit a zaznamenat. Či pokud je naše myšlenkové snažení tak hbité, že ji dokážeme zachytit, přestává už

¹⁷⁰ WILLSHIRE, Bruce. The breathtaking intimacy of the material world: William James's last thoughts. In: PUTNAM, Ruth Anna. *The Cambridge Companion to William James*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 103-125, str. 113.

¹⁷¹ James 1890/I, str. 241.

¹⁷² James 1890/I, str. 243.

¹⁷³ James 1890/I, str. 243.

být samo sebou.¹⁷⁴ Stejně tak jako když se pokoušíme zachytit sněhovou vločku v dlani a shledáme, že nám v ní roztála, tak jsme i „místo vjemu vztahu pohybujícího se směrem je svému cíli, zachytili jen další substanciální věc, většinou poslední slovo, které jsme řekli, pojaté staticky a s jeho funkcí, tendencemi a konkrétním významem ve větě vypařenými do prázdna.“¹⁷⁵ Právě tato složitost zachytit například stav změny ticha k hřmění vedla často k tomu, že se existence takových vjemů vztažnosti a přechodu popírala.

Empirici trvali na tom, že kde je určité jméno, musí být také určitá jednotlivá věc, která s ním koresponduje. Zamítli tak existenci abstraktních entit, pro které nemáme vjemy. Ale podle Jamese udělali tu chybu, že se domnívali, že tam kde není žádné jméno, nemůže existovat ani žádná entita. „Všechny němé nebo anonymní duševní stavy byly kvůli tomuto pochybení potlačeny, nebo pokud byly vůbec vzaty v potaz, byly pojmenovány po substantivním vjemu, ke kterému vedly, jako myšlenky „o“ tomto předmětu nebo „o“ tamtom, tupé slovo „o“ obklopující všechny jejich delikátní idiosynkrasie ve svém monotónním zvuku.“¹⁷⁶

Znovu tu máme tedy co dočinění s tím, že si James všímá mnoha jemných nuancí, které obvykle zcela unikají naší pozornosti podobně, jak to učinil při shledání, že možná nikdy nevidíme stejný vjem dvakrát. V tamtom případě však i takového drobnosti dokázaly podkopat základy idejí klasického empirismu. V této kapitole si zase James všímá prchavých přechodných stavů myslí a takřka nevnímatelných spoluvýznamů, které vždy doprovázejí hlavní význam každého pojmu. Je rozdíl mezi hromem následujícím po tichu a po jiném hromu. S touto dynamikou kontrastů pracuje např. hudební kompozice. Je rozdíl mezi bohatou vrcholnou pasáží na začátku, uprostřed a na konci skladby. Klidná pasáž po divoké působí zcela jinak než sama o sobě a možná nepůsobí tak nudně a ospale. Závěrečný akord skladby má najednou zcela jiný význam po celém dobrodružství odehrané skladby než sám o sobě. Akord na konci Chopinova preludia v e-moll má zcela jiný význam, než jaký by měl sám o sobě. Podobně působí zcela jinak i místo naší dovolenkové destinace, pokud jsme k němu doletěli za pár hodin letadlem a v případě, že jsme k němu jeli mnoho dní vlakem s mezizastávkami a pozorováním stále se měnící krajiny, místních obyvatel a mravů. James tu odhaluje, že je naše myšlení pod prvním dojmem vlastně velice komplexní a nedá se úplně popsat klasickou logikou. Tisíce souvislostí, okolností a rychlých myšlenkových přeletů v jednom takzvaně jednoduchém a poměrně statickém vjemu. Můžeme nalézt i ve své mysli při hlubším zaměření pozornosti podobné záležitosti? Odkud můžeme na existenci přechodných stavů myslí usuzovat nepřímou? Na některé z těchto otázek se ještě pokusíme odpovědět v následující kapitole.

¹⁷⁴ James 1890/I, str. 244.

¹⁷⁵ James 1890/I, str. 244.

¹⁷⁶ James 1890/I, str. 246.

4. 4. Vjem směřování (Feeling of tendency)

James nalézá kromě přechodových částí našeho myšlení ještě jiný druh nepojmenovaných stavů mysli. Ty jsou dle jeho názoru stejně důležité a kognitivní jako ony pojmenované a stejně tak nepostřehnuté tradičními sensacionalistickými a racionalistickými filosofiemi mysli.

Když nám tři lidi po sobě řeknou „Podívej!“, „Poslouchej“, „Čekej“, je naše vědomí vrženo do třech zcela odlišných postojů očekávání. „Předpokládejme, že se pokoušíme si vzpomenout na nějaké jméno. Stav našeho vědomí je zvláštní. Nachází se v něm díra. Je to díra, která je velmi činná. Nachází se v ní jakýsi náznak jména, ukazuje nám k němu směr, rozechvívá nás nejprve pocitem blízkosti, a poté nás nechá opět klesnout zpět bez jména, které jsme chtěli znát.“¹⁷⁷ Pokud jsou nám navrhována špatná jména, díra jejich platnost zamítne.

Na základě podobných pozorování usuzuje James, že „musí být uznáno, že uzavřené a jednoznačné obrazy tradiční psychologie tvoří pouze nejmenší část našeho myšlení, jak jej skutečně prožívá. Tradiční psychologie mluví jako ten, kdo by řekl, že řeka se neskládá z ničeho jiného než z „věder“¹⁷⁸ (pailsful), „lžic“ (spoonful) (...) a dalších tvarovaných forem vody. I tam, kde vědra a hrnce skutečně stojí v proudu, mezi nimi stále bude protékat volně další voda. (...) Každý určitý obraz v naší mysli je namočený a obarvený volně tekoucí vodou, která protéká okolo něj. K ní náležejí všechny vztahy, blízké i vzdálené, dozívající ozvěna toho, odkud obraz přišel, vyvstávající povědomí o tom, kam to povede dál. Význam, hodnota, tohoto obrazu je v tomto halu (halo) nebo polostínu (penumbra), který jej obklopuje a doprovází; - či spíše, které je s ním stmeleno v jedno a stalo se jeho kostrou a masem; a zanechává jej, po pravdě, stejnou věcí jako předtím, avšak činí z něj věc nově pojatou a nově pochopenou.“¹⁷⁹

James tak rozvíjí motivy z minulé kapitoly. Statické pojmy a stavy naší mysli jsou jakoby víry v proudu vody, které se stále točí na místě, ale nově plynoucí vody je do jisté míry stále ovlivňují. Své objevy doplňuje příkladem. „Co je tím podivným nákresem (scheme) „tvaru“ opery, divadelní hry nebo knihy, který zůstává v naší mysli a o kterém pronášíme soudy, když se skutečná záležitost už odehrála? Jaké je naše povědomí o vědeckém nebo filosofickém systému? Velcí myslitelé mají nesmírné výstražné (premonitory) záblesky nákrešů vztahů mezi pojmy, které jen zřídka vstoupí do mysli jako slovní vyjádření, tak rychlý je tento proces“¹⁸⁰. Všichni jsme si neustále vědomi toho, kam naše myšlení směřuje. Je to stejný vjem jako každý jiný. Vjem toho, které myšlenky se

¹⁷⁷ James 1890/I, str. 251.

¹⁷⁸ Jednotek objemu

¹⁷⁹ James 1890/I, str. 255.

¹⁸⁰ James odkazuje na to, kterak Mozart popsal průběh komponování svého díla. Mozart popisuje, že nejprve vidí před sebou nesouvislé kousky, které se postupně v jeho mysli spojují. Nakonec vidí Mozart celou skladbu před sebou najednou, nezáleží na tom, jak je dlouhá. Právě v tom, že je skladba v jeho mysli najednou a neodehrává se postupně, vidí Mozart to nejlepší na celém komponování.

napříště objeví, ještě předtím než se objeví.“¹⁸¹ Tento Jamesův postřeh je velice pozoruhodný. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že vskutku máme jisté povědomí o cíli našich myšlenek ještě před tím, než celou myšlenku domyslíme. Tuto myšlenku na horizontu však vidím spíše jako dům v dáli, ke kterému směřuje víceméně strelka kompasu, který držím v ruce. Vidím základní rysy stavení, ale nemohu určit, jak přesně vypadá a co je v něm. Představy o tom, jak dům konkrétně vypadá, se mění podle toho, jak se k němu přibližuji. Mnohdy se v prvním úsudku zmýlím a lepším promyšlením některých okolností svůj obraz poupravím. Vjem celku myšlenky je jistě odlišný od vjemu jednotlivých jejích komponent zvlášť. Potřebujeme tento předběžný rámec, abychom mohli vůbec k cíli dojít. Předběžný rámec se však neshoduje nikdy s výslednou myšlenkou. Dům na horizontu ve světě myšlenek nikdy není domem, do kterého po delší či kratší cestě nakonec dojdeme.

James je také názoru, že je „Vědomí toho, že byla určitá myšlenka přerušena před svým ukončením jiné než vědomí, že naše myšlenka je s konečnou platností dokončena.“¹⁸² Ve své zkušenosti můžeme jasně vnímat ono „et cetera či plus ultra“ nedokončené myšlenky proti stavu klidu, když myšlenka svého cíle dojde. Na souslednosti myšlení je důležitý jeho závěr. Ten je tím, co zůstane v naší paměti, i když se už vše ostatní vytratilo. James je toho názoru, že prostředky, kterými jsme došli závěru, jsou poměrně nedůležité. Většinou je tento závěr nějaké slovo, věta či určitý obraz, nebo praktický postoj. Může být odpovědí na nějaký problém, či má zaplnit díru, která nás trápila.¹⁸³ James dále usuzuje, že ať už závěru předchází cokoli, jeho význam bude stejný. „Jediný paradox by nastal, pouze pokud bychom předpokládali, že lem (fringe) předpokládané spřízněnosti (affinity) a různic (discord) může být ten samý v případě dvou různých množin obrazů. Vezměme si na jedné straně souslednost slov vedoucí k určitému závěru a na druhé straně téměř bezeslovnou množinu hmatových, zrakových či jiných představ vedoucích ke stejnému závěru. Může halo, lem nebo schéma, ve kterém cítíme, že se slova nacházejí, být to samé, jako to, ve kterém se nacházejí představy? (...) Nemá rozpor v pojmech za následek rozpor v spojeních (relations), které mezi nimi cítíme?“¹⁸⁴ V návaznosti na tuto pasáž se Jamesovi divím, že vůbec může uvažovat o tom, že dvě rozdílné cesty zcela rozdílných druhů vjemů mohou vést ke zcela stejnému cíli. Jistě, cíl může být v mnohém podobný. Či může být zastřešen obecným pojmem, který v sobě zahrnuje vyústění všech cest. Jistě jsou v našem myšlení mnohé metropole, ke kterým vede mnoho rozdílných cest kvůli jejich významnosti. Je pochopitelné, že k poznatkům důležitým obzvláště pro náš život bude vést v průběhu naší stále rostoucí zkušenosti stále více cest. Dojdou vždy však dle mého názoru na pomyslné jiné předměstí onoho velkoměsta. A tato předměstí by jistě za jiných okolností mohla být suverénně existujícími městy, která si vystačí jen se svou jedinou příjezdovou cestou specifických

¹⁸¹ James 1890/I, str. 255-256.

¹⁸² James 1890/I, str. 256.

¹⁸³ James 1890/I, str. 260.

¹⁸⁴ James 1890/I, str. 260.

asociací k nim vedoucích a o to pyšněji vyzvedající rozdíly, které je odlišují od ostatních čtvrtí. Jsem názoru, že věc, kterou nazýváme stejným pojmem, ale docházíme k ní jinak logickou řadou a jinak např. řadou vzpomínkových a emočních asociací, by klidně mohla být dvěma různými věcmi označenými dvěma různými pojmy. Jen relativní nekonfliktnost dvou různých modalit stejného významového celku nám dovoluje používat pro něj celý jeden zastřešující pojem.

James tento problém řeší řka: „Pokud by pojmy byly vzaty *qua* pouhé vjemy, pak by zde jistě rozpor byl. Slova se například mohou rýmovat, zrakové vjemy nemohou být *tímto způsobem* spřízněny. Ale myšlenky *qua* vjemy nějak *pochopené*, tedy slova, která v sobě ve zkratce mnoha asociací zahrnují lemy vzájemné spřízněnosti nebo různic se sebou navzájem i se závěrem, který postupuje zcela paralelně s podobnými lemy ve zrakových, hmatových a podobných ideách. Nejdůležitější prvek těchto lemů je, opakují, pouhý pocit harmonie nebo různice správného nebo nesprávného směřování našeho myšlení.“¹⁸⁵ Význam lemů vzájemné spřízněnosti je tedy jiný než význam většiny ostatních významových celků našeho myšlení, které dávají výraz na důsledek. Vědomí cesty našeho směřování je pro nás tedy evidentně také důležité. Součástí našeho aparátu jsou nástroje, které nás vedou co nejrychleji k cíli i ty, které nás nutí si uvědomit, že jsme na cestě a že míváme cestou jisté milníky. Jak s tímto vědomím naložíme? Lze lemy spřízněnosti a tendence směřování využít v našem každodenním střetávání se se světem?

Poté James navazuje na Dr. G. Campbella, který napsal článek s názvem „Jaký je důvod toho, že nesmysl tak často unikne našemu odhalení a to jak v případě pisatele tak i čtenáře vět?“¹⁸⁶ Campbell je toho názoru, že problém vzniká tím, že jsou většinou slova pojímána jen jako znaky zastupující určitou skutečnost. Tyto znaky však zastupují skutečnosti, které jsou vzájemně nějak propojené a nachází se ve vzájemných vztazích. Paralelně předpokládáme i podobné vztahy mezi znaky, kterými tyto věci označujeme. Slova jako samotné zvuky pro nás mnoho vzájemných vztahů nemají kromě jejich zvukové podobnosti. Pokud slovům jejich významy vrátíme, zjistíme, že některá slova jsou často provázena vždy stejnými slovy podle významu sdělení. Z těchto agregátů častým užíváním vytváříme větší celky, o jejichž jednotlivých elementech už příliš neuvažujeme.

Či jak říká James, Pokud začneme větu v jednom jazyce, jen zřídka uprostřed věty přejdeme do slov a gramatiky jazyka jiného. Nějakým způsobem cítíme, že slova spolu nějak gramaticky souvisí, není to jen mechanický proces. To že cítíme, že spolu dvě slova souvisí třeba jen tím, že jsou součástí jednoho jazyka, je minimálním lemem, který je obklopuje. Pokud uprostřed věty následuje slovo z jiného jazyka či z jiného tematického okruhu, ihned zpozorníme přítomností této nesrovnalosti. James popisuje takovou událost dokonce tak že „věta exploduje a my utrpíme šok z nesouladu, a samozřejmý postup vpřed je pryč. (...) Tak přesná je schopnost mysli rozeznat

¹⁸⁵ James 1890/I, str. 260-261.

¹⁸⁶ Viz George Campbell: *Philosophy of Rhetoric*, book II., chap. VII.

vhodnost určitých slov, k tomu aby byla řečena společně, že i to nejnepatrnější nesprávné přečtení jednoho slova (...)jako perpetuální místo perceptuální, bude upraveno čtenářem či posluchačem, který nevěnuje přílišnou pozornost, tak že nebude mít žádnou představu o významu věty jako celku.¹⁸⁷¹⁸⁸

James si však všímá, že tato naše tendence je dvousečnou zbraní. Takže „Naopak, pokud slova patří ke stejné slovní zásobě, a pokud je gramatická stavba správná, věty s naprosto nulovým významem mohou být vysloveny v dobré víře, a být schváleny bez pochybností.“¹⁸⁹ A tak mohl projít bez povšimnutí novináře i mnoha čtenářů titulek napsaný nevědomky ve spěchu jako tento. „Ptáci zaplnili koruny stromů ranním zpěvem, činíce vzduch vlhkým, chladivým a příjemným.“¹⁹⁰ Příklady podobných kouzelných přešlápnutí jsou všudypřítomné, od novinových titulků až po celé knihy a odstavce, jejichž smysl se marně snažíme vypátrat. Jednu takovou pasáž, jejíž genialita je zřejmě nepřeložitelná, také James cituje.¹⁹¹ Zajímavý je však závěr, který James na základě tohoto všeobecně známého faktu činí. „Každý rok jsou vydána díla, jejichž obsahy je ukazují jako díla naprostých šilenců. Čtenáři se výše citovaná kniha zdá jako naprostý nesmysl od začátku do konce. V takovém případě není možno uhodnout jaký pocit nebo racionální spojení se mohl jevit v autorově mysli. Hranice mezi objektivním smyslem a nesmyslem se vymezuje jen velmi těžko; tu mezi subjektivním smyslem a nesmyslem je vymezit naprosto nemožné. Subjektivně může jakékoli uspořádání (collocation) slov dávat smysl a to i v případě nejdivočejších slov ve snu dokud nezpochybníme, že patří k sobě.“¹⁹² Otázkou pak podle mého náhledu je, jak je možné, že některé očividné nesmysly dávají subjektivně dokonalý smysl a některé nikoli.

¹⁸⁷ James 1890/I, str. 263.

¹⁸⁸ James na tomto místě cituje svědectví M. G. Tardeho, který v ((in Delboeuf, Le Sommeil et les Revès (1885) cituje některé verše ze snu, které podle Tardeho dokazují, že prozódické formy mohou dále trvat v mysli, ze kterých jsou logická pravidla vymazána. „Byl jsem ve snu schopen si zachovat schopnost najít dvě slova, která se rýmují, ocenit verš, naplnit verš jak mi byl zprvu dán dalšími slovy, která přidala do verše správný počet slabik, a přesto jsem vůbec neznal smysl těchto slov...Tudíž tu máme pozoruhodný fakt, že slova se navzájem přivolala, bez toho aby byl přivolán jejich smysl...I když jsem vzhůru, je těžší vystoupat ke smyslu slov než přejít od jednoho slova k druhému; nebo řečeno jinak; *je těžší býti myslitelem než být rétorikem* a nic není běžnějšího než souslednosti slov, která nejsou pochopena.“ Toto svědectví zapadá do stejného rámce s tím, co jsme se dozvěděli dříve od Campbella. Pomiňme, že se tak Tardemu stalo ve snu. Tarde sám říká, že stejná dispozice pokračuje i za bdělého stavu. Není tu samozřejmě naším úmyslem nyní se zabývat se tu výkladem snů či „snové logiky“ a její souvislosti s logikou bdění. To je problém přesahující svou komplexností dalekosáhle možnosti této práce.

¹⁸⁹ James 1890/I, str. 263.

¹⁹⁰ James 1890/I, str. 263. „The birds filled the tree-tops with their morning song, making the air moist, cool, and pleasant.“

¹⁹¹ „The flow of the efferent fluids of all these vessels from their outlets at the terminal loop of each culminate link on the surface of the nuclear organism is continuous as their respective atmospheric fruitage up to the altitudinal limit of their expansibility, whence, when atmospherized by like but coalescing essences from higher altitudes, those sensibly expressed as the essential qualities of external forms, They descend, and become assimilated by the afferents of the nuclear organism.“ Cit. z „Substantialism of Philosophy of Knowledge“ od Jeana Storyho (1879).

¹⁹² James 1890/I, str. 264.

James svá pozorování tedy shrnuje takto: „Naplnění jistých druhů verbálních asociací a jistých gramatických předpokladů představuje značný díl dojmu, že věta má smysl a že v ní vládne Jednota jedině Myšlenky. Nesmysl v správné gramatické vazbě zní napůl racionálně; smysluplné vyjádření avšak v nedokonalé gramatické formě zní nesmyslně atd. (...) Konečně, každé slovo má své vyšší harmonie (overtone), jejichž vnímání nás přivádí blíže k předvídanému závěru. Zaplavme všechna slova ve větě, jak za sebou následují, těmito třemi lemy nebo haly souvislostí, nechť se závěr zdá hodný toho, aby byl dosažen, a všichni uznají, že je tato věta vyjádřením skrz naskrz spojitě, jednotně a racionální myšlenky.¹⁹³ Tudíž, „Každé slovo v takové větě je nejen vnímáno jako slovo samotné, ale jako mající nějaký smysl. Smysl tohoto slova v takovémto dynamickém celku může být zcela jiný, než pokud je slovo vzato samo o sobě staticky nebo mimo kontext. Dynamický význam je většinou redukován na pouhý lem, tak jak jsme jej popsali, nebo na vnímání přiměřenosti či nepřiměřenosti kontextu nebo závěru.“¹⁹⁴

James si tedy v této kapitole na pomoc k opodstatnění svých závěrů vzal další z našich přehlížených a obskurních myšlenkových činností. Díry v paměti, které nějak vědí, co do nich patří; citelná nedokončenost určité myšlenky, vyšší harmonie slov, přesahy a lemy určitých slov, která patří k sobě a zapadají do sebe. A koneckonců, že i ten zdánlivě největší nesmysl může jeho autorovi dávat dokonalý smysl, pokud rozumí jeho specifickým kontextům. Jistojistě to jsou věrohodné podklady pro jeho „dialektiku“ bezprostřední zkušenosti. A samozřejmě také náhled pod pokličku našich myšlenkových procesů. Možná že to vskutku je tak, jak popisuje a naše mysl pracuje na základě jiné logiky než logiky zdravého rozumu a jeho atomismu idejí. Už dříve James došel k závěru, že realita před námi není, jak leží a běží, ale tvoří se na základě společného působení všech okolností právě přítomných. Co je pak tedy to vždy přítomné a spolupřítomné?

Realita naší bezprostřední zkušenosti je věru prazvláštní. Pro doplnění poskytnu nyní své svědectví ohledně její nejobecnější struktury. Vyjadřovat se o tomto celku pole vědomí je velice složité a i manévrovat v něm naživo v první osobě není vůbec snadné. Proto i mé svědectví bude stejně či více obskurní než Jamesovo. Je nespornou skutečností, že si uvědomujeme nejjasněji své nejužší zorné pole, na které zaměřujeme svou pozornost. Ale bez spolupůsobení celého zbytku periferie bychom nemohli vnímat ani ono centrum pozornosti jako centrum pozornosti. Vidíme a nevidíme zároveň. Pokud jde o záležitosti mimo nejužší zaměření zorného pole pozornosti, tak spíše cítíme a mlčky samozřejmě přitakáváme jakési temné přítomnosti základu našeho bytí. V každém pojmu a události vidíme na první a mnohdy i další pohled jen to dané úzkými aktuálními kontexty. Až když zkoumáme hlouběji a pozorněji, nalezneme nečekané asociace a důvody, proč vidíme právě tuto záležitost právě přesně v tomto světle a žádném jiném. Dle mého názoru víme. A víme, že víme. Jen to nevíme způsobem, kterým obvykle víme. Není to podvědomí či bezvědomí. Je to

¹⁹³ James 1890/I, str. 264.

¹⁹⁴ James 1890/I, str. 265.

spoluvědomí. Temné a mlhavé, ale přitom niterně srozumitelné a naše. Kam až toto spoluvědomí sahá, kdoví. Dle mého názoru jsme vždy jen relativně oslnění centrem naší pozornosti a jen relativně nevěnujeme pozornost periferii. Pokud svůj vnitřní zrak přivykneme tmě, možná uvidíme mnohé, co tu vždy už bylo s námi, ale my jsme tomu jen nevěnovali pozornost. Možná je jako při pozorování noční oblohy teleskopem nutné zastínit nejjasnější hvězdy, aby k nám proniklo světlo hvězd jimi upozaděných. I ony svítí, ale na jejich svit se nemůžeme na první pohled soustředit.

A podobně jako se v digitálním světě ukáže do jisté míry struktura grafického softwaru, když narazíme na nějaký „glitch“, nebylo by snad nesmyslné se domnívat, že i realita v naší mysli je tvořena jakýmsi „softwarem“, jehož struktura se ukáže např. v případě myšlenkových zkratů, na jaké James upozornil. Porucha a extrémní podoba jistého mentálních jevů zpravidla lépe osvětlí podobu jevů normálních než jen zkoumání normálních projevů samotných. Této metody James koneckonců používá ve svém zkoumání druhů náboženské zkušenosti..

4. 5. Mysl má co dočinění s objekty na sobě nezávislými

V následujících dvou kapitolách už se příliš mnoho zásadně nových věcí nedozvíme. Všechny základní elementy už James víceméně podal dříve. V těchto dvou kapitolách víceméně jen dotáhneme některé závěry, které z předešlého vyplývají. Tento shrnující rys budou mít i pro nás. Připomeneme si v nich tedy také souvislosti s tím, co zaznělo dříve. Několik nových záležitostí však přeci jen ještě zazní.

James říká, že usuzujeme na to, že máme co dočinění s předměty na nás nezávislými, protože jsou ty samé předměty vnímány mnoha myslmi. Pokud se v myšlení více lidí objevuje ten samý předmět, usuzujeme, že patří k objektivní, na všech myslích nezávislé realitě. Dokud však nevíme, zda něco vnímáme jen my sami, nebo to samé zakoušeli už také lidé před námi, nemáme tušení, zda je náš vjem popisem vnější reality či nikoli.¹⁹⁵ Na tomto místě poznamenejme, že toto pojetí víceméně koresponduje s pragmatickým pojetím zkušenosti, jak jej známe.

Co vlastně máme nazývat objektem myšlení? James upozorňuje na to, že se za tento objekt obvykle udává nějaký druh abstrakce místo k přihlídnutí ke skutečným aktům poznávání v naší mysli. Na tomto místě si připomeňme dynamické pojetí pravdy, které James zastává. Pravda je proces verifikace. Podobně bychom mohli říct, že i předmět procesem zpředmětnění. Jak tento proces podle Jamese vypadá? James demonstruje své názory na příkladu věty „Kolumbus objevil Ameriku v roce 1492.“ Když se lidí zeptáme, co je objektem této věty, odpoví, že „Kolumbus“, „Amerika“ nebo nanejvýš „objevení Ameriky“. S tímto závěrem samozřejmě James není spokojen. „Jmenují substanciální jádro vědomí a řeknou, že myšlenka je „o“ tomto, -čímž skutečně také je, - a nazvou to předmětem vašeho myšlení. Ve skutečnosti to je většinou pouze gramatický předmět či pravděpodobněji gramatický podmět vaší věty. Je to nanejvýš částečný předmět (fractional object) či téma (topic) vaší myšlenky nebo předmět diskursu (subject of discourse). Ale skutečný Předmět vaší myšlenky je celý její obsah či vznesení (deliverance), o nic víc a o nic méně.“¹⁹⁶ Předmětem dané věty tedy není nic jiného, než celá věta „Kolumbus-objevil-Ameriku-v-roce-1492“. Tento zvláštní zápis James nevolí jen tak. „A pokud si o tomto přejeme mluvit věčně (substantively), musíme z toho udělat podstatné jméno tím, že napíšeme pomlčky mezi všechna slova. Nic jiného než toto nemůže pojmenovat jeho delikátní svéráznou idiosynkrasii. A pokud tuto idiosynkrasii chceme vnímat (feel), musíme reprodukovat myšlenku přesně tak, jak byla řečena, s každým slovem olemovaným a s celou větou ponořenou do původního hala nezřetelných souvislostí, které pak podobně jako horizont rozšíří její význam.“¹⁹⁷

Podobný názor nás vzhledem k předchozím kapitolám už nepřekvapí. James upozorňuje, že „Psychologovou povinností je opět co nejpřesněji je možné na skutečné konstituci myšlenky, kterou

¹⁹⁵ James 1890/I, str. 271-72.

¹⁹⁶ James 1890/I, str. 275.

¹⁹⁷ James 1890/I, str. 275-276.

studujeme. Můžeme chybovat jak v přemíře, tak v nedostatku. (...) Předmět myšlenky tedy není o nic méně ani o nic více než to, na co myšlení myslí, přesně tak jak jej myšlení myslí, jakkoli složitý je jeho obsah, a jakkoli symbolický tento obsah myšlení může být. Není potřeba zdůrazňovat, že paměť málokdy dokáže reprodukovat takový předmět, jakmile jednou v myslí minul. Paměť z předmětu vytvoří buď příliš mnoho, nebo naopak příliš málo. Její nejlepší strategií je zopakovat celé slovní vyjádření věty, pokud zde nějaké takové bylo, ve kterém byl předmět vyjádřen. Ale pro nevyřčené myšlenky tu není ani tento zdroj a introspekce musí doznat, že je tento úkol nad její síly. Většina našeho myšlení je ztracena navěky bez naděje na obnovu a psychologie jen sesbírá pár drobečků, které zbyly z hostiny.¹⁹⁸ James nás tedy opět, jak je jeho zvykem, upozorňuje na těkavé stavy mysli, které unikají naší pozornosti.

Pokud tedy použijeme podobné metafory jako v minulých kapitolách, je jednou minutá myšlenka podobna houbě, kterou jsme sebrali v lese do košíku. Podobně však jako houba není v první řadě tato plodnice, kterou sebereme a odřízneme násilně od zbytku svého podhoubí a lesa, se kterým tvoří rozsáhlé podhoubí symbiotický celek, nám ani tato sebraná houba nemůže už nic říct o lese a dialozích jednotlivých organismů v něm, ze kterého pochází. Co sebereme do košíku paměti, je jen plod a příznak myšlení ve své celkovosti. A to nejdůležitější se odehrává v podzemí v proplétání podhoubí a kořenů stromů a kapradin. Na rozdíl od Jamese bych však já osobně nebyla takový pesimista. Onen les tvořící celé holistické bohatství konkrétní bezprostřední zkušenosti nikdy nikam nezmizí. Ať už sebereme, kolik hub chceme, a zíráme do košíku na svůj bohatší či chudší úlovek, nemůžeme zapomínat, že se stále v tomto lese nacházíme. Viděla bych tedy možné řešení výše zmíněného Jamesova problému v pozorování živého lesa a podhoubí našich myšlenek v procesu jejich tvoření. Houby od podhoubí bychom měli umět alespoň zhruba umět odlišit. Paměť prolíná všechnu naši bezprostřední zkušenost, náš les je plný hub. Dokážeme však od hub dostatečně odhlédnout a vidět jen les? Argument o rychlosti a nepochopitelnosti našeho myšlení není zcela přesvědčivý.

Tichener se táže, zda James nezaměňuje to, co je tranzitivní co do funkce (transitive in function) a co je tranzitivní ve svém zakoušení (transitive in experience). „Nestává se snad, že je let delší a stálejší než usednutí?“¹⁹⁹, táže se Tichener. Můžeme v sobě zakoušet vnímání směřování a přechodu jasněji a déle, než trvá vnímání objektu, ke kterému myšlení směřuje. James by měl podle Tichenera upustit od svého tvrdého rozlišování mezi tím, co pojmově nazývá vnímáním předmětu a vnímáním vztažnosti a více se zaměřit na skutečný obsah zkušenosti. Tichener tedy kritizuje radikálního empiristu Jamese, který se snaží ze všech sil pozorovat a zkoumat bezprostřední zkušenost v čisté podobě, že k ní stále přidává příliš mnoho pozdějších reflexí. “

¹⁹⁸ James 1890/I, str. 276.

¹⁹⁹ Tichener 1909, str. 29.

Možná že pro naše chápání vskutku nejsou klasické statické pevné předměty tak zásadní. Možná, že James vskutku ještě příliš mnoho zdůrazňuje jejich úlohu. Světu kolem sebe rozumíme, ať už pomocí zastavení se u statických předmětů a pojmů, či pomocí vnímání směřování a cesty někam či vztažnosti. Jsou to jen různé manifestace naší schopnosti rozumět. Tuto svou schopnost můžeme v sobě zřejmě jen konstatovat a řídit se její autoritou. Jediné, co můžeme udělat, je porovnávat různé obsahy našeho rozumění, jak spolu souvisí či se spolu navzájem kříží. Vráťím se ke své předchozí metafoře s houbou a podhoubím. Ve stínu Tichenerovy kritiky mi dochází, že je příliš jednostranná a neúplná. Zdá se mi, že Tichener navrhuje přístup méně hierarchický, který spíše jednotlivé mody porozumění staví rovnocenně vedle sebe než jako James do jisté hierarchie.

Nicméně stále jako James pozoruji, že pojmy mají na vody našeho proudu vědomí zmrazující účinky. Možná to zmátlo Jamese ve svém popisu prehavosti zkušeností, jakmile je chceme zachytit či pojmenovat. Co zachytíme a pojmenujeme, už nikdy není původní zkušeností. Možná odtud ta Jamesova frustrace, že sklídíme jen drobečky z hostiny. Nuže možná že James chtěl postupovat v zachycování přechodných zkušeností metodou, která se k ní nehodí. Podobně jako nemůžeme fotoaparátem zachytit zvuk či míchat vodu s olejem, nemůžeme statickými pojmy zachytit dynamické vjemy směřování. Přesto je jasné, že když jsme na cestě, této cestě rozumíme. Dynamické jevy musíme zachytit médii schopným zachovat tuto dynamiku. Pokud vskutku může let trvat déle než usednutí, stačí se jen zaměřit na průběh tohoto letu. Ať už budou naše metody dynamiku zachycovat přímo jako videozáznam či nepřímo jako časová osa seismografu, odstraníme tím Jamesovo dilema.

James dále upozorňuje na jednotu každého sebesložitějšího předmětu našeho myšlení. Vzpomeňme si na kapitolu 3. 2. a na podivnou mnoho-jednotu světa, kterou v ní James popisoval. „Jakkoli je předmět myšlení složitý, jeho myšlenka je jedním nerozděleným stavem vědomí.“²⁰⁰ James cituje Thomase Browna „Naše pojetí celé armády je stejnou měrou tato mysl existující v jednom stavu, jako je naše pojetí každého individua, ze kterých se armáda skládá. Naše představa o abstraktních číslech jako osm, čtyři, dva, je vskutku jedním vjemem (feeling) jako představa prosté jednoty.“²⁰¹

Dynamické prvky svého pojetí mysli James znázorňuje grafem. Co se tedy vlastně děje v mysli, která nazírá např. větu „Balíček karet leží na stole.“?

²⁰⁰ James 1890/I, str. 276.

²⁰¹ James 1890/I, str. 277.

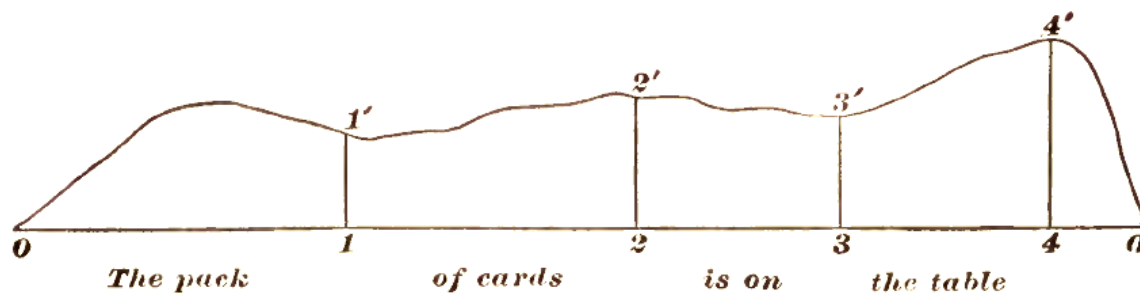


FIG. 29.—The Stream of Consciousness.

Obrázek 1 – Proud vědomí, James 1890, str. 179.

Horizontální osa představuje čas. Každý úsek znázorňuje zlomek, část či okamžik tohoto času. „Samozřejmě že myšlenka má časové úseky.“²⁰² Přitakává James „Nyní tvrdím o těchto časových úsecích, že nemůžeme odebrat sebekratší úsek, bez toho aniž by v sobě nějakým způsobem neobsahoval celou myšlenku „na stole leží balíček karet“. Taví se do sebe jako rozplývající se náhledy (dissolving views), žádný z nich nevnímá svůj předmět naprosto stejně, ale každý z nich vnímá celý předmět jednotně a nerozděleně. Právě tímto myslím, že v myšlence není možno najít žádnou část, která by korespondovala s jednotlivými částmi předmětu. Časové úseky jsou částmi jiného druhu.“²⁰³

Opět tedy „dialektika“ bezprostřední zkušenosti. Avšak tentokrát obohacená o rozměr časový. „Vertikální dimenze grafu necht' představuje předměty či obsah myšlenky. (...) Můžeme nyní určit psychickou skladbu (constitution) každé vertikální části tohoto segmentu? Můžeme, i když pouze velmi hrubě. Ihned v bodě 0 ještě před tím, než jsme otevřeli ústa, abychom promluvili, je už celá naše myšlenka přítomná v naší hlavě ve formě záměru pronést tuto větu. Tento záměr, i když nemá jednoznačné jméno a i když je to přechodný stav mysli, který je ihned vytlačen prvním slovem, které proneseme, je přesto přesně určenou fází myšlení nepodobnou ničemu jinému. (viz str. 253) Opět, těsně před bodem 0', jakmile je poslední slovo věty proneseno, všichni uznají, že opět myslíme na její celý obsah, jakmile si vnitřně uvědomíme, že byla dokončena. Všechny vertikální úseky vytvořené v jakémkoli jiném časovém bodě diagramu budou naplněny jiným způsobem vnímání (feeling) smyslu věty. Např. v úseku 2 budou karty tou částí předmětu, který bude nejdůležitější v mysli přítomen, v úseku 4 to bude stůl. Diagram obsahu proudu myšlení je vyšší ke konci věty než na jejím začátku, protože konečný způsob vnímání obsahu věty je plnější a bohatší

²⁰² James 1890/I, str. 278.

²⁰³ James pod čarou vysvětluje: „Povšimněme si pouze, že tyto části (myšlenky) nejsou oddělenými „ideami“ tradiční psychologie. Žádná z nich nemůže žít mimo celek myšlenky, ke které náleží stejně tak jako má hlava nemůže žít jinak než na mých ramenou. V jistém smyslu má i mýdlová bublina části; je to suma sférických trojúhelníků postavených vedle sebe. Ale tyto trojúhelníky nejsou oddělenými realitami. Nemůžeme vytvořit novou myšlenku z „idejí“, které už byly dány, stejně tak jako nemůžeme vytvořit novou bublinu ze starých trojúhelníků. Každá bublina, každá myšlenka je novou organickou jednotou, sui generis. (James 1890, str. 279).

než počáteční. Jak řekl Joubert „Víme, co jsme chtěli říct až poté, co jsme to řekli.“ A jak poznamenává M. V. Egger „Před tím než člověk promluví, sotva ví, co chce říci, avšak poté je naplněn obdivem a překvapením, že to řekl a vymyslel tak dobře.“²⁰⁴ James dále opět vysvětluje princip přímé závislosti významu jedné části na všech ostatních přítomných částech. „Zničme mysl v jakémkoli okamžiku a rozsekněme tak myšlenku, která ještě nebyla dotvořena, a zkoumejme nyní předmět, který je přítomen v průřezu takto náhle vytvořeném; nenalezneme tam samotné slovo v průběhu jeho tvoření, ale toto slovo ponořené v celku myšlenky.“²⁰⁵

Z této kapitoly pouze zdůrazněme onu neredukovatelnost předmětu našeho myšlení na cokoli, co je méně, než plná myšlenka v procesu jejího tvoření a odehrávání se. Je jasné, proč s takovými náhledy běžně nepracujeme. Kdybychom měli být vždy takto poctiví, nikam bychom se nedopracovali. Můžeme se pak tázat, zda přeci jen neexistuje nějaký obor lidské činnosti, kde bychom plný zápis myšlenek mohli ke svému užitku upotřebit.

Jakkoli teoretický a našim bezprostředně řešeným problémem vzdálený se tento poznatek může zdát, přeci jen nemusí být zcela neplodný. Zkusmo můžeme vyzískané poznatky použít např. na řešení problematiky úplné emulace mozku (Whole Brain Emulation, zkráceně WBE). S tím, že samozřejmě nejsem expert na IT ani neurobiologii, takže je třeba mé laické závěry brát s rezervou. Rozdíl mezi simulací a emulací pochází z počítačové vědy: „Zatímco simulace se snaží napodobit vnější podobnost, emulace napodobuje vnitřní kauzální dynamiku (...). Emulace se považuje za úspěšnou, pokud emulovaný systém produkuje navenek stejné chování jako originál (možná jen jinou rychlostí).“²⁰⁶ Pokud si tedy přejeme uploadovat určitou mysl z jejího původního „hardwaru“, tedy mozku, na jiný trvalejší hardware a dosáhnout tak tzv. digitální nesmrtnosti, musíme přijít na to, jak naši mysl emulovat s dostatečnou přesností. Obvykle se o způsobu tohoto uploadování nepřemýšlí za užití introspektivní metody. Mínil tím postup, při kterém by se přepisovalo na jisté médium, co člověk při pohledu do sebe vidí. Koneckonců jaké médium by bylo schopno emulovat spojitost a bezprostřednost myšlenkových procesů než jiná mysl přímou intuicí.

Obvyklou metodou je co nejpřesnější skenování mozku. Přitom je důležitou hypotézou pro WBE že „pro emulaci celého mozku nepotřebujeme rozumět celému systému, spíše ale potřebujeme databázi všech nízkourovňových informací o mozku (...) Funkční porozumění (jak je určitá část kortexu organizovaná určitým způsobem) je logicky oddělená od detailních poznatků (jak je organizována a jak tato struktura reaguje na signály)“.²⁰⁷ Většinou se počítá také s tím, že se bude postupovat od emulace několika neuronů, které plní jednoduchou úlohu vzestupně po hierarchii

²⁰⁴ James 1890/I, str. 280.

²⁰⁵ James 1890/I, str. 282.

²⁰⁶ SANDBERG, Anders a Nick BOSTROM. *Whole Brain Emulation: A Roadmap*. 2008. Technical Report #2008/3, Future of Humanity Institute. Oxford University., str. 7.

²⁰⁷ Sandberg 2008, str. 8.

výše v rámci systémů a podsystémů. Mozek je zkrátka mechanismus jako každý jiný sestávající z diskrétních částí, jejichž funkci a obsah ještě k tomu můžeme jasně oddělit bez poškození funkce celku. Už v tomto analyzování „mrtvého“ mozku vzatého po způsobu mrtvé matérie vidím problém. Ač jistě přináší kompletní rozložení mozku na elementární částice a jeho postupné složení důležité poznatky, nezdá se mi, že bychom mohli pochopit funkci celého mozku bez jeho holistického zkoumání. I kdybychom náš mozek dostatečně dobře emulovali, co tím získáme jiného než jistou konfiguraci neuronů? Jak má z této konfigurace algoritmů „zázračně“ vyvolat vznik vědomí identického s majitelem mozku? Dle mého názoru tímto můžeme získat velice věrnou vnější nápodobu mysli určitého člověka, ale nebude to nic jiného než velmi věrný „vnější“ portrét určité osoby. Obdobně můžeme pochopením mozkových procesů vytvořit velmi schopnou umělou inteligenci, která zastane mnoho úřadů a vyřeší za nás mnoho problémů. Jak ale víme, že tato umělá inteligence ať už projde Turingovým testem sebehladšeji, není jen filosofickou zombie a „nemá v hlavě jen temnotu“? I kdyby byly mozkové procesy spojeny kauzálně úzce s tvorbou vědomí, nepotřebovali bychom pochopit také toto vědomí samo, abychom dokázali lépe posoudit, zda je naše emulace věrná? Nepotřebovali bychom věrnost našeho modelu mozku posoudit s introspektivními daty?

Možnost WBE je založena na mnoha předpokladech. Prvním filosofickým předpokladem je **fyzikalismus**, tedy že mentální události vznikají na základě fyzikálních událostí. V našem případě tedy že cokoli, co se podobá svou funkcí mozku, vyprodukuje i jemu odpovídající formu vědomí. Dalším očividným předpokladem je **počitatelnost** emulovaných jevů, či že jevy, které nejsou počitatelné, nemají na výsledek podstatný vliv. Dalším předpokladem je **neorganismus** mozku tedy již zmiňované, že není potřeba porozumět fungování mozku jako celku ale jen součtu funkcí jeho částí. Navíc je tu ještě další předpoklad, kterým je jasné **oddělení hierarchií funkcí**.²⁰⁸

Z úhlu pohledu Jamesova zkoumání a introspektivní metody vůbec se tu v těchto předpokladech snoubí hned několik problémů a paradoxů. Zacházení s mozkem jako s rozmontovatelným mechanismem je jen prvním z problémů. Jak můžeme plně pochopit funkci mozku, pokud nepochopíme správně to, co svou funkcí vyvolává, tedy vědomí? Pro naše epizodní účely můžeme přijmout hypotézu, že mozek a mysl spolu jistým způsobem souvisí a vzájemně se ovlivňují. Co však budeme dělat, pokud bychom měli přijmout Jamesovy závěry o neexistenci elementárních atomů myšlení, stejně tak jako nastínění dalších obskurních jevů a způsobů fungování naší mysli, které by byly velmi těžko pojímat po způsobu bitů a bytů. Pokud je např. každá myšlenka obklopena nespočítatelným halem jiných myšlenek a její význam je tvořen nejasně lemovaným kontextem současných a minulých událostí, jak vůbec můžeme tyto informace věrně zkopírovat na hardware, který zná jen tvrdý rozdíl mezi hodnotou 0 a 1? Pokud je už naše jazykové vyjadřování

²⁰⁸ Sandberg 2008, str. 15.

zkratkou a karikaturou toho, co se v nás původně děje, jak potom může jakýkoli „počítací stroj“ podat věrnější výsledky? Zkrátka a dobře se mému oku tradičně uvažující mysli zdá z pozice, kterou nyní zastávám a za současných znalostí úplná emulace mysli velmi problematická ba nemožná. Čas mi mé podezření buď potvrdí, nebo vyvrátí podle toho, zda se úplná emulace vskutku podaří či nikoli.

4. 6. Myšlení je zaměřeno na některou část svého předmětu více než na jinou

V této kapitole zazní mnoho motivů, se kterými jsme se setkali už v první Jamesově přednášce o zdravém rozumu, tedy kapitole 3. 2., zvláště se tu dozvíme více o podstatě věcnosti věcí. Tímto připomenutím toho, kde jsme začali, se s Jamesem také rozloučíme. Na naší okružní cestě tedy skončíme zase v počáteční stanici avšak obohaceni o zážitky z jízdy.

To že vůbec vnímáme svět kolem nás, jak vnímáme, tedy většinou podle principů zdravého rozumu a nikoli podle širších souvislostí, které James pracně dohledává, je dáno některými strukturními záležitostmi našeho myšlení. „Je pro nás složité rozptýlit naši pozornost nezaujatě mezi množství dojmů. (...) všudypřítomnost rozlišení „toto“ a „tamto“, „tady“ a „tam“, „ted“ a „tehdy“ v naší mysli je důsledkem stejného selektivního zdůraznění částí místa a času.“²⁰⁹ Aneb širokých spletenců podhoubí našeho rozumění si nevšímáme a jak se zdá, tak ty naše houby nejen lépe vidíme a sbíráme, ale také jistým způsobem tvoříme. Selektivně vybíráme ty dojmy, které jsou pro nás nejvíce podstatné a užitečné.

Jak je to tedy s věcností věcí? „Helmholz říká, že si všímáme pouze těch vjemů (sensations), které jsou pro nás znaky věcí. Ale co jsou věci? Nic jiného, jak hojně uvidíme, ale specifické skupiny smyslových kvalit, které nás prakticky nebo esteticky zajímají, kterým tedy dáváme podstatná jména a které takto vyzvedáváme do tohoto statusu jedinečnosti a důstojnosti. Ale samo o sobě, pokud odhlédneme od našeho zájmu, je i určitý prachový vír (dust-wreath) za větrného dne stejným způsobem individuální věcí a právě tam moc či právě tak málo si zasluhuje jedinečné jméno, jako moje vlastní tělo.“²¹⁰

Následně nám James říká, jak podle něj vlastně mysl tvoří srozumitelnou realitu, ve které po většinu času žijeme. „Percepce tedy zahrnuje dvojitý výběr. Ze všech přítomných vjemů si všímáme pouze těch, které poukazují k nepřítomným; a ze všech nepřítomných asociací, které tyto naznačují, opět vybíráme velmi malé množství těch, které budou znázorňovat realitu par excellence. Nemohli bychom najít lepší druh výběrového úsilí (industry). Toto úsilí pokračuje v řešení věcí takto daných i v smyslovém vnímání. Empirické myšlení člověka závisí na věcech, které zakusil, ale které to byly, je z velké části určeno tím, jaké jsou jeho zvyklosti ve vnímání. Věc může být před ním přítomná tisíckrát, ale pokud se mu stále nedaří si ji všimnout, nemůže být řečeno, že vstoupila do jeho zkušenosti. Všichni vidíme mouchy, můry a brouky po tisících, ale komu kromě etymologa říkají něco zřetelného? Naopak může věc, se kterou jsme se setkali pouze jednou, zanechat nesmazatelnou zkušenost v paměti.

²⁰⁹ James 1890/I, str. 284.

²¹⁰ James 1890/I, str. 285.

Šíp a Hroch k tomuto výběrovému úsilí o tom, jak z podstatných částí našeho proudu vědomí vytváříme „věcné věci“, dodávají: „V běžném poznání máme za to, že objekty vnějšího světa (...) jsou skutečnější, jelikož náš pojem např. židle referuje k reálné židli, kterou vidíme před sebou. Vztahy, které židle zaujímá vůči ostatním předmětům v místnosti, popřípadě vztahy, které židle zaujímá k našim zkušenostem s *židlí*, jsou pro nás méně významné.(...) V žádném případě však tyto vztahy nemohou ovlivnit to, co *židle* znamená. (...) Okolnosti jsou pro esencialisty naprosto zbytečnou, nedůležitou záležitostí (...).“²¹¹ Pragmatici se však vymezují vůči tomuto esencialismu a odloučenosti esence jedné věci od druhé. Hvězdičky tu pro autory znamenají „že se jedná o jazykem ještě nezpracovaný „obsah“ prožitku, čímž však také říkáme, že už na úrovni prožitku existuje jeho podoba a význam.“²¹² Toto tvoření „věcných věcí“ už před tím, než je explicitně pojmenujeme, je pro nás důležité.

Nechejme čtyři muže cestovat po Evropě. První z nich si domů donese spoustu pitoreskních dojmů – kroje a barvy, parky, výhledy a architektonická díla, obrazy a sochy. Pro jiného toto vše jako kdyby neexistovalo; a vzdálenosti a ceny, lidnatost a uspořádání odpadního systému, usazení oken a dveří a jiné užitečné statistiky zaberou jejich místo. Třetí z nich nás bohatě zpraví o divadlech, restauracích a veřejných tanečních večírcích, avšak o ničem jiném. A ten čtvrtý byl možná tak moc zabrán do svých subjektivních rozjímání, že dokáže nanejvýš říci pár jmen míst, kterými prošel. Každý z nich si vybral z velkého množství přítomných objektů ty, které odpovídaly jeho vlastnímu zájmu, a vytvořil si nové zkušenosti na jejich základě.“²¹³

Poukázáním na další z nesmiřitelných pluralistických motivů se tedy definitivně rozloučíme. V tomto odstavci vlastně James řekl to samé, jako v přednášce o zdravém rozumu o podstatě své teorie pravdy. Lépe nám také vysvětlil, proč se proti absolutizaci kategorií zdravého rozumu vymezuje. Opět upozorňuje na všechno, co ze své bezprostřední zkušenosti ignorujeme, čemu nevěnujeme pozornost a čemu neprávem nepřipisujeme žádnou pozitivní hodnotu. Naše mysl je tak přizpůsobena na to vytvářet selekci ze selekce a šikovně zapomínat na „nepodstatné“. Co je však „prakticky“ užitečné pro náš každodenní život, není dostatečné v hlubším slova smyslu. Je potřeba velké myšlenkové úsilí, abychom tendence své mysli, které nám mají pomoci se orientovat v každodenním světě, překonali. Lžeme si vlastně pro své vlastní dobro. James odhaluje jen, v jak propastné míře tyto milosrdné lži používáme.

Závěr

Světónázor Williama Jamese obsahuje širokou škálu motivů od silně monistických k silně pluralistickým. U Jamese nalezneme snad vše kromě „ultramonismu“, ve kterém by bylo všechno

²¹¹ Hroch 2010, str. 93.

²¹² Hroch 2010, str. 93, pozn. 45.

²¹³ James 1890/I, str. 286-287.

podřazeno pod jednu obecnou ideu a suverénnosti soukromých vesmírů dokonale oddělených „multiverzů“ např. myslí různých lidí.

Zásadní pro pochopení Jamesova myšlení je jeho pojetí bezprostřední čisté zkušenosti a důležitosti metody introspekce pro určování „směnné hodnoty“ jednotlivých zjištění. James považuje výsledky introspektivního zkoumání za zpochybnitelné. Některé duševní stavy dle něj lze sledovat pouze nepřímo reflektujícím následným stavem – tzv. retrospekci. Různé introspektivní poznatky se od sebe liší přesností a jasností. Navíc to, co se nám v nás samých zdálo na první pohled jasné a bezproblémové, se často při podrobnějším zkoumání ukáže jako velmi nejasné a kalné. Přesto jsou poznatky získané introspekci dle Jamese nenahraditelné a zasluhují si naši plnou pozornost. Musíme si však uvědomit, že musíme být vůči náhledům introspekce skeptičtí, a o to více to platí o výsledcích zkoumání jiného introspektivního badatele, jehož všechny myšlenkové zvyklosti neznáme.²¹⁴

Pomocí introspekce se Jamesovi přímým empirickým náhledem jeví, že je naše zkušenost nesmiřitelně pluralistická. Žádný jev a žádný stav myslí se v přísném smyslu nemohou opakovat. Další podobná zkušenost se z předchozí bude shodovat jen druhově, ale nebude s ní identická. Mezitím se totiž proud života už posunul dál a vzal s sebou všechny zkušenosti, které mezitím zažil. Vždyť každý další okamžik se od předchozího liší už jen tím, že uběhla další vteřina, i kdyby jinak vše ostatní zůstalo stejné. Cítím i při pohledu do sebe sama, že každý takový přírůstek trvání času není jen tupým kvantitativním aritmetickým doplněním. I „prázdné“ setrvávání stejného dojmu po různě dlouhou dobu mění perspektivy a úhly pohledu podobně jako vzdalování se či přibližování k určitému milníku v krajině. Nové zkušenosti pak svou svérázností zabarvují vše následující - znovu navštívené vzpomínky, znovu viděná jinak stejná místa atd.

Ohledně čisté bezprostřední zkušenosti ještě zdůrazním dvě věci. První je, že obsah tohoto „neutrálního pluralismu“, jak tento Jamesův náhled popisuje Putnam, není ani materiální ani duchovní. Čistá zkušenost v sobě zastřešuje jak věci vnějšího fyzického světa, tak i mentální stavy vnitřní zkušenosti. James je přesvědčen v existenci společného vnějšího světa a našeho bezprostředního spojení s ním. Svět je tedy podle Jamese jeden. Náš proud vnitřního prožívání je také vždy spojitý. Co z jeho náhledu činí názor pluralistický je to, že nemůžeme v této jednotné dimenzi pozorovat jevy, které by spolu vytvářeli dostatečně velkou jednotu na to, abychom je trvale mohli nazývat obecným pojmem.

James souhlasí s Herakleitovou maximou, že vše plyne a dvakrát do stejné řeky nevstoupíme. Řeka našeho proudu vědomí či řeka událostí společného světa sdíleného všemi lidmi na nic nečeká. Čas se musí stále odvíjet dál. Navíc je podle Jamese proud osobního prožívání tak rychlý, že jeho dění

²¹⁴ Stále si nejsem vědoma toho, zda James někde „vyložil karty na stůl“ jako Titchener.

nemůžeme reflexí téměř zachytit a pochopit. Jak James metaforicky říká, sesbíráme jen pár drobečků z hostiny, ale většina psychických jevů nám navždy bude ztracena. Protože si však evidentně určité duševní stavy uvědomujeme, musíme nalézt jejich místo v proudu vědomí.

James rozlišuje mezi podstatnými a přechodnými částmi vědomí. Přechodné části jsou v naší metafoře řeky (kterou si představuji já osobně jako divoký horský proud protékající mezi obrovskými balvany), znázorňují volně protékající vodu. Jejich cílem je se dostat k další podstatné části. Podstatné části jsou oproti tomu místy, kde se proud točí stále na místě ve víru a tak tvoří iluzi stability. Ve skutečnosti nejsou samozřejmě ani podstatné části naprosto stálé a neměnné, ale na to nebereme většinou ohled, protože to pro naše potřeby není podstatné. I víry na řece se časem samy o sobě mění a k tomu přijímají z okolních vod různé další vlivy. Žádná část vodní masy není zcela oddělena od ostatních vod.

V našem proudu vědomí jistě existují víry trvalejší a méně trvalé, větší a menší. Některé podstatné části ovlivňují své okolí v širším okruhu, některé takový dosah konotací nemají. James se vymezuje vůči esencialismu. Podle něj žádnou věc a žádný pojem nedefinuje jen jeho vnitřní podstata, ale i její nutné souvislosti s tisíci jinými událostmi a pojmy. Žádná významová jednotka naší zkušenosti neexistuje podle Jamese samostatně, ale spolu tvoří jí možná tisíce významových souvislostí, je propojena významově s mnoha minulými událostmi atd. James je tedy přesvědčen, že existuje jakási „sít“ významů. Tato síť samozřejmě není v jeho pojetí sítí např. podobnou sítí neuronů, ale spíše po vzoru metafory vody překrýváním se polí různých vlivů a podstat. Vzájemné míchání polí a získávání nových zkušeností tvoří nové významové celky.

Důležité je, že se tohle vše podle Jamese odehrává ještě před tím, než významové celky explicitně pojmenujeme. James byl vůči pojmové metodě velmi skeptický a to zvláště z důvodu, že nás podle něj pojmová metoda více omezuje a zaslepuje, než nám v dalším poznání pomáhá. Za příklad uvádí např. naše přílišné lpění na logice „selského rozumu“ a jejích kategorií – např. věčnosti a existence jednoho homogenního prostoru. Ne na všechny naše jednotlivé zkušenosti se totiž kategorie common sense hodí. Že jsou i jiné logiky legitimní ukazuje podle Jamese i nebyvalý úspěch moderní přírodovědy a jejích zcela neintuitivních úvah. Naprosto se pak nehodí logika common sense se svou tendencí vše vidět jako fyzikální „příruční“ předmět na popis podoby naší mysli. Právě proto klasičtí empirici chybovali v ustanovení svých neměnných atomických jednoduchých idejí. Vědomí se zkrátka z takových nejmenších „kostiček“ neskládá. Podobně omezenou funkčnost má samozřejmě i logika metodologie moderní přírodovědy, jak píše James v Pragmatismu. I moderní věda také pracuje většinou s předměty mimo nás a aplikace jejích termínů na popis mysli není vždy nejpřesnější.

V čem podle mě Jamesovo pojetí pokulhává je právě příliš velký skepticismus vůči našemu pojmovému chápání světa a případné přílišné lpění na „čistotě“ a fundamentálnosti čisté

předpojmové zkušenosti. Pokud racionalisté chybovali přílišným sklonem k jednomu nesprávnému extrému, pak James dle mého názoru zase příliš inklinoval k druhému extrému. Pokud totiž „lidový peripatetismus“ selského rozumu není vhodný mimo oblast setkávání se s „příručními“ fyzickými jsoucny každodenní zkušenosti, nijak to přeci nepodtrhuje legitimnost jiných logik pro jiné případy a pojmového vnímání světa obecně. Pokud ne pojmy samé, není snad naše schopnost je tvořit a rozumět jim datem bezprostřední zkušenosti jako každé jiné empirické datum? Pokud už tedy jedna logika neplatí, proč má logičnost stále svou směnnou hodnotu? Pojmovou a jazykovou dimenzi našeho chápání dle mého názoru nelze podceňovat. Naopak by dle mého názoru bylo zajímavé introspektivní metodou hledat souvislosti našeho nepojmového zakoušení a pojmového zakoušení. Na první pohled se totiž tyto dvě dimenze významnosti tváří jako oheň a led, nesmiřitelné opaky. Jaké tedy musí být zprostředkující cesty, které tyto dva protiklady dokážou smířit? James sám říká, že je naše zkušenost výběrovým úsilím a že v ní ač lehce svévolně a „pitváním již mrtvého“ můžeme najít různé vrstvy a mezistupně. Jak vlastně z původní čisté plurality dat bezprostřední zkušenosti tvoříme vyhlazené plochy větších oblastí významu? Jak pomocí nich pak můžeme chodit jako se sedmimílovými botami přes širé lány naší zkušenosti?

Podobá se např. naše mysl autoatlasu s pouze okresními silnicemi u významů, které často neužíváme a nespojujeme a s velkými pohodlnými dálnicemi tam, kde jistých významů užíváme často? Vidíme pak na dálničním viaduktu jen dálnici samu a zapomínáme, že je pod námi vůbec nějaká krajina? Jak víme, že dálnice vedou na skutečně důležitá místa? Jak se orientovat na okresních silnicích? Nevede náhodou nějaká okreska k významnému místu, zatímco cílové město na uzlu hlavní dálnice už dávno pozbylo skutečného významu? Jaká logika by v současném stavu světa vlastně odpovídala nyní nejlépe našim potřebám?

Mě osobně se kupříkladu zdá problematickým již přísné rozlišování mezi monismem a pluralismem, které je základním tématem mé práce. Zdá se mi i s pomocí Jamesových objevů, že ani jedno ani druhé nepopisuje správně podobu naší bezprostřední zkušenosti. Oba koncepty i významové souvislosti s nimi související se mi zdají být cizími náplavami naroubovanými na podklad, který se k nim zcela nehodí. Je nepřetržitě barevné spektrum jednotou či mnohostí? Ani jedním a přitom obojím naráz. A ještě snad něčím navíc.

Zdroje

JAMES, William. *Pragmatism: A New Name to some Old Ways of Thinking*. New York: Longmans, Green and co., 1907.

JAMES, William. *Pragmatismus. Nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Brno, CDK, 2003.

JAMES, William. *A Pluralistic Universe: Hibbert Lectures at Manchester College on the Present Situation in Philosophy*. Produced by Felicia Urbanski, David Starner, Nicolas Hayes and the Online Distributed Proofreading Team (2004), 1909.

JAMES, William. *The Principles of Psychology*. New York: Henry Holt and Company, 1890.

JAMES, William, *Essays in Radical Empirism*. New York: Longmans, Green and Company, 1912.

HROCH, Jaroslav. *Pragmatismus a dekonstrukce v anglo-americké filozofii*. Brno: Paido, 2010.

PUTNAM, Ruth Anna. *The Cambridge Companion to William James*. Cambridge: Cambridge University press, 1997.

TITCHENER, Edward. *Lectures on the experimental psychology of thought processes*. New York: THE MACMILLAN COMPANY, 1909.

KOLMAN, Vojtěch. Co je pragmatismus?. *Filosofický časopis*. 2009, **57**(2), 251-261.

SANDBERG, Anders a Nick BOSTROM (2008). *Whole Brain Emulation: A Roadmap*. Technical Report #2008/3, Future of Humanity Institute. Oxford University.